

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1956

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE

1956

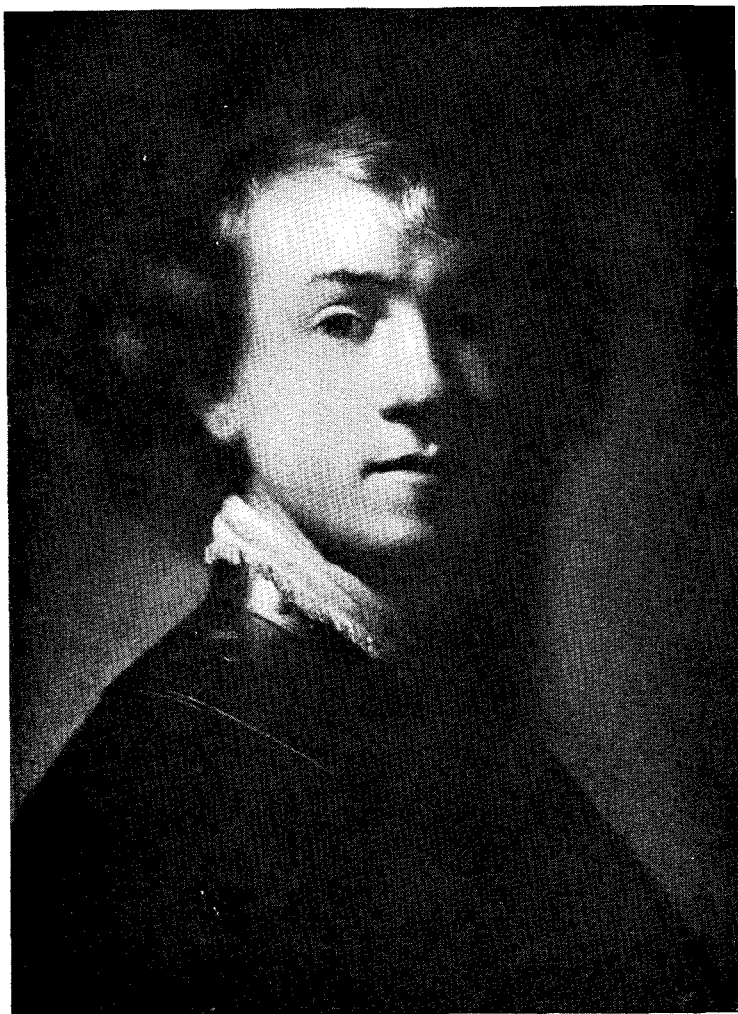

Foto Mauritshuis

Afb. 1. ZELFPORTRET VAN REMBRANDT UIT ZIJN LEIDSE
TIJD (1629). Museum Mauritshuis te 's-Gravenhage.
(Zie blz. 117-127)

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1956

ACHT EN VEERTIGSTE DEEL

**GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN**

WOORD VOORAF

Onze commissie moet erkennen, dat het door verschillende omstandigheden dit jaar meer moeite dan gewoonlijk heeft gekost de kopij voor ons Jaarboekje tijdig binnen te krijgen. Niettemin is zij verheugd andermaal de lezers een deeltje te kunnen aanbieden.

Reeds eerder werd in de Kroniek de vermelding van gebeurtenissen, als persoonlijkkeenzakelijkejubilea, welke misschien wel door de betrokkenen hoog worden aangeslagen, maar voor de geschiedenis van onze stad eigenlijk van geen bijzonder belang zijn, sterk beperkt. Op deze weg werd dit jaar voortgegaan, terwijl de redactie overweegt, het volgend jaar nog kritischer standpunt in te nemen t.a.v. personalia, in de hoop dat daarmee niet alleen de leesbaarheid gebaat zal zijn, maar dat ook voor later de Kroniek aan intrinsieke waarde zal winnen.

Bij wijze van uitzondering is ten aanzien van twee bijdragen afgeweken van de strikte grens van ons gebied. De redactie hoopt zich in de toekomst binnen de haar gestelde streekgrenzen te houden.

DE REDACTIE

VERENIGING „,OUD-LEIDEN”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR. P. J. BLOK EN **MR. DR. J. C. OVERVOORDE**

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

BESTUUR :

DR. A. KESSEN (1952), *Voorzitter*.

DR. W. C. BRAAT (1931), *Onder-Voorzitter*.

J. HENNES (1952), *Secretaris*, Franchimontlaan 47, tel. 23756.

Mejuffrouw **F. A. LE POOLE** (1946), *Penningmeesteres*, Van Slingelandtlaan 5, girorek. 175228.

A. BICKER CAARTEN (1936).

E. PELINCK (1949).

Mevrouw **J. TERWEN-DE** Loos (1946).

Mejuffrouw **A. J. VAN NIENES** (1954).

JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeentebestuur (1946).

IR. D. BOOGERD (1945), Directeur der Gemeentewerken.

K. HERMSEN (1955), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw **M. DE JAGER** (1954), aangewezen door de V.V.S.L.

Ere-Lid: **IR. G. L. DRIESSEN**

Lid van verdienste: **G. VAN DER MARK**

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst :

Het Secretariaat.

Commissie voor de redactie van het Leidse Jaarboekje

Ingesteld december 1902

E. **PELINCK** (1938), *Voorzitter*.

MR. N. KOLFF (1943), *Secretaris*, Beestenmarkt 14, tel. 24472.

Mejuffrouw F. A. **LE POOLE** (1937).

MR. R. VAN ROIJEN (1938).

A. **BICKER CAARTEN** (1954).

Commissie „Het Leidsche Woonhuis”

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat **MR. E. RIJKE**)

Ingesteld 1 juni 1945

PROF. MR. A. N. MOLENAAR, *Voorzitter*.

A. **BICKER CAARTEN**, *Secretaris*, Maredijk 23, tel. 24054.

..... *Penningmeester*,

G. **VAN DER MARK**.

MR. J. SLAGTER.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

A. **BICKER CAARTEN**, *Voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. **DE GRAAF**, *Secretaresse*, Johan de Wittstraat 26,
tel. 20514.

H. J. **DE KORT**, Hazerswoude.

Mevrouw M. C. **VAN OVEN-VAN DOORN**.

E. **PELINCK**.

L. C. J. **ROOZEN**.

DR. CHR. C. VLAM.

Exursie-commissie

Ingesteld 7 september 1954

J. **HENNES**, *Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN, *Secretaris*, Cobetstraat 6, tel. 24851.

A. **BICKER CAARTEN**.

DR. CHR. C. VLAM.

H. **DE WILDE**.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het Brouchovenhof,
Papengracht 16.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

VOOR:

Aarlanderveen: Mevrouw F. TH. VAN DER WIND-PEEREBOOM
VOLLER (1945).

Alkemade: G. M. ZOETEMELK (1946).

Alphen aan den Rijn: E. VAN ELK (1945).

Hazerswoude-Dorp: B. OFFRINGA (1936).

Hazerswoude-Rijndijk: H. J. DE KORT (1950).

Hoogmade: MR. A. J. SORMANI (1941).

Katwijk: C. VARKEVISSE (1950).

Koudekerk aan den Rijn: J. W. VAN OMMERING (1938).

Leiderdorp: G. SCHEEPSTRA (1943).

Lisse:

Noordwijk: PROF. L. OSWALD WENCKEBACH (1941).

Noordwijkerhout: J. J. BERGMAN (1950).

Oegstgeest: W. J. VAN VARIK (1941).

Rijnsburg: S. C. H. LEENHEER (1945).

Voorhout: C. J. N. DE GRAAFF (1949).

Voorschoten: D. J. BRINKS (1940).

Warmond: P. H. ROMELIJN (1936).

Wassenaar: DR. H. J. HONDERS (1942).

Woubrugge: J. C. VAN WAGENINGEN (1953).

Zoeterwoude: J. C. BRUGOM (1955).

DERDE AANVULLENDE LEDENLIJST

PER 10 JANUARI 1956 OP DE OORSPRONKELIJKE LEDENLIJST,
OPGENOMEN IN HET JAARBOEKJE 1952. ZIE VOOR EERSTE
AANVULLING HET JAARBOEKJE 1953. ZIE VOOR TWEEDE
AANVULLING HET JAARBOEKJE 1954.

ABRAHAMS. J. M.
ATTEMA. MR. S. H. - Katwijk
BARON. MEJ. M. L. W.
BEKKERS. F. J. M. Th.
BERG. J. C. VAN DEN
BLAUW. MEJ. A. E. DE
BLOTE. DR. H. C. - Voorschoten
BOEKHOLT. DR. J.
BONEBAKKER. DR. S. A.
BOOT. IR. D. - Alphen aan den Rijn
BOSSELAAR. M.
BOUMAN. MEJ. J.
BOUMAN. S. G.
BROEZE. MEJ. G. C.
BRONGERS. J. A.
BRONGSEEST. MEJ. A.
BURG-GRIJM. MEVR. DR. E. C. v. D.
BURGHOOIN. MEJ. M. C.
BURGY. S.
COERT-LODDER. MEVR. D. -
Oegstgeest
CROIX. B. P. DU
DOES. JHR. J. M. C. VAN DER
DORP. P. VAN - Oegstgeest
DRONKERT. DR. K.
FABEL. D.
GELEN. L. VAN - Oegstgeest
GROESBEEK. MR. J. W. - Haarlem
GRIJPM. C.
HAAN-DE LEEN. MEVR. W. M. DE
HARSEN. W. F.
HASSELT. MEJ. L. M. A. VAN
HELD. D. - Oegstgeest
HERMANS. PROF. DR. J. J.
HERSEN. K.
HILGERSOM. A. J. C.
HOLLEBEEK SR. A.
HOLLEMAN-VAN 'T HOFF. MEVR.

JONG. J. H. DE
JURRISSSEN. ZUSTER C. A.
KARSTENS. W. F. - Leiderdorp
KLEERMAKER. DS. N.
KOELSTRA. G.
KOERT-BOUMAN. MEVR. S. - Oegst-
geest
LAMME. W. H.
LAU. DR. LA
LEFEVER. W. F.
LEMAN. MEJ. S.
LOCHER. MEJ. M. E.
LOEF. N. VAN
MAREN. MEJ. E. D. VAN
MARTIN. H. T. H. - Rijswijk
MARTIJN. A.
MIDDENDORP. MEVR. - Oegstgeest
MINGELEN. G. J. D. - Assen
MULDER. J. H.
NEISINGH. J.
NIEUWENHUIZEN SEGAAR. L. E.
OUWERKERK. K.
PETIT. A. A.
POLAK-WERKER. MEVR. A.
RANDWIJK. J. J. G. VAN
RAUE. IR. J. J. Delft
ROOCK. JAC. DE - Noordwijk aan Zee
RU. A. DE
RIJSWIJK. H. VAN
SCHEEREN. MEVR. A.
SCHOLTE-KOLFF. MEVR. C.M.
SCHOONHEIM. DS. P. L.
SCHOTEL. C. L.
SCHOUTEN. W. J. C. - Warmond
SCHUURMANS-STEKHOVEN. MEJ. J.
SEBERS. G. - Hazerswoude
SERDIJN. W.

SILLEVOLDT. G. CH. VAN — Rotterdam
SMIDT. MR. DR. J. T. DE — Oegstgeest
SMULDERS-CONIJN. MEVR. — Was-senaar
SNOEK. C.
SOMER-V.D. SLUIS. MEVR. G. H.
 — Leiderdorp
STOCKUM EN ZOON N.V. W. P. VAN
 — 's-Gravenhage
TEDING VAN BERKHOUT-DE MEYERE.
 MEVR. F. W. CH. Oegstgeest
THORBECKE. MEJ. G. K.

TOMBE. MEJ. P. M. DE
TURION. FAM. J. P. Voorschoten
URK. MEJ. J. VAN — Oegstgeest
VELDE. ZUSTER J. VAN DER
VERBEEK. J.
 Vos. MEJ. C. A. DE
WAASDORP. D. G. — Oegstgeest
WEEREN. J. VAN
WILDE. ING. M. P. DE — Noordwijk
 aan Zee
WIJNTJES. E. J. — Oegstgeest
ZANDVLIET. A.
ZWIETEN. M. VAN — 's-Gravenhage
ZWIETEN. W. C. VAN

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1955

Als uw secretaris zich zet tot het opmaken van het verslag over het afgelopen jaar, dan wordt het hem wel duidelijk, dat 1955 een jaar is geweest van veel activiteit. Een Vereniging als de onze timmert evenwel niet aan de weg, zodat veel werk ongemerkt en in stilte wordt verricht. Moge het niettemin waardering onder vinden.

Ten einde in de veelheid van onderwerpen enige ordening te verkrijgen, wordt ook dit jaar het verslag in rubrieken onderverdeeld, hetgeen — naar we hopen — de leesbaarheid zal bevorderen.

BESTUUR. Op 20 december deed de heer K. **HERMSEN** zijn intrede in het bestuur als opvolger van de heer J. G. F. A. **HAGE**, die sedert mei 1953 het Leidsche Studenten Corps vertegenwoordigde. In de verdere samenstelling van het bestuur kwam geen wijziging.

LEDENVERGADERING. Deze werd gehouden op 31 januari in „De Lakenhal” en bracht een groot aantal leden bijeen. Na een vlotte afhandeling van de agenda, volgde een lezing van Prof. Dr. T. H. **MILLO**. In de pauze was er gelegenheid een bezoek te brengen aan de interessante herdenkingstentoonstelling „**BETJE WOLFF** en **AAGJE DEKEN**”, dit dank zij de medewerking van de directie van het Museum, die met haar staf „Oud-Leiden” steeds ter wille is, hetgeen ten eerste wordt gewaardeerd.

CONTRIBUTIE. De sedert 1 januari 1954 tot vijf gulden en vijftig cent verhoogde contributie bleef over het verslagjaar ongewijzigd en kan ook voor 1956 op dit bedrag worden gehandhaafd.

LEDENSTAND. 1955 werd ingegaan met 998 leden, terwijl op 1 januari 1956 het ledenaantal 992 bedroeg.

De actie tot ledenwerving had wel resultaat, doch bleef beneden de verwachting. Het uitgeloopte boekwerk ging naar ons lid mejuffrouw B. **VAN DER REYDEN**.

JAARBOEKJE 1955. Evenals zijn voorgangers was ook dit jaarboekje weer uitmuntend verzorgd. Op 4 april 1955 kwamen de eerste exemplaren van de pers en enkele dagen daarna hadden alle leden het in hun bezit. De plaatselijke bladen hadden alle uitvoerige en gunstige beoordelingen.

Het is voor het bestuur wel zeer prettig, dat de redactie-commissie telken jare kans ziet met zulk een werk voor de dag te komen. Een woord van hartelijke dank aan het adres van deze commissie mag hier dan ook niet ontbreken.

COMMISSIES. De redactie-commissie voor het Leidse Jaarboekje vordert gestaag met het jaarboek 1956, dat, naar wij hopen, weer binnenkort kan verschijnen.

De Commissie voor Volkskunde zal ook dit keer een jaarverslag uitbrengen dat u in dit Jaarboek zult aantreffen.

De Commissie „Het Leidsche Woonhuis” is er nog niet in geslaagd een wevershuisje aan te kopen, doch blijft terzake diligent. Het pand Kloksteeg 2 vindt in deze commissie een uitstekend beheerster. Ook van deze commissie wordt een afzonderlijk verslag opgenomen.

De in 1954 ingestelde excursie-commissie deed goed werk en was een prettige hulp bij de voorbereiding, enz. van de vele excursies. Wegens vertrek naar Delft zag de heer **WYBENGA** zich genoodzaakt te bedanken. Zijn plaats werd ingenomen door de heer P. L. **GILLISSEN**.

LEZINGEN. Op 31 januari (na afloop van de ledenvergadering) hield Prof. Dr. T. H. **MILO** een lezing over het onderwerp „Van zeevarend volk tot zeevarende natie”. Een wel zeer interessant en leerzaam onderwerp dat Professor **MILO** op boeiende wijze wist voor te dragen.

De heer J. G. N. **RENAUD** uit Amersfoort sprak op 7 maart aan de hand van fraaie lichtbeelden over de glorie van glas, tin en aardewerk in de Middeleeuwen. Deze in de kringen van „Oud-Leiden” zo bekende spreker wist op de hem eigen wijze dit onderwerp deskundig te behandelen, waardoor de talrijke aanwezigen een goed inzicht verkregen in deze interessante materie.

Een wel zeer actueel onderwerp behandelde op 18 april de heer H. **MOLENDIJK**, Burgemeester van Amersfoort. „De stedenbouwkundige ontwikkeling van Amersfoort” vormde het uitgangspunt van zijn betoog. Aan de hand van instructieve licht-

beelden werd het een leerzame avond, die de talrijke toehoorders deed bezinnen op dit actuele maar moeilijke onderwerp. Het was geen toeval dat hierop in juni een excursie naar Amersfoort volgde.

„De Valkerij vroeger en nu” was het onderwerp van een lezing die werd gehouden op 21 oktober door de heer H. DIJKSTRA te Heemstede. De gekleurde lichtbeelden waren uitzonderlijk goed, terwijl de door de heer DIJKSTRA meegebrachte jachtvalk uiter-aard aller belangstelling had. Geen wonder is het dat deze bijzondere lezing ook de aandacht heeft getrokken van enkele zuster-verenigingen.

De laatste voordracht, eveneens met prachtige gekleurde lichtbeelden, hield op 8 december de heer Dr. A. A. KAMPMAN over het thans wel zeer in de internationale belangstelling staande eiland Cyprus. Het werd een interessante avond, die van het begin tot het eind de in groten getale opgekomen leden heeft geboeid. Men kreeg een zeer goede indruk van de monumenten en romantiek op het eiland der Kruisvaarders.

Het aantal belangstellenden voor de lezingen varieerde van 100 tot 200 leden.

EXCURSIES. Op 7 mei werd een gecombineerde bus- en wandeltocht ondernomen naar Nieuwkoop, waaraan de deelnemers ongetwijfeld een goede herinnering zullen bewaren.

Amersfoort was het doel op 4 juni. Dit was een dagexcursie. Dank zij ideale weersomstandigheden en de medewerking van de Burgemeester en andere plaatselijke autoriteiten werd het een groot succes. Zowel het oude als het nieuwe Amersfoort had een ieders bewondering.

De op 28 mei door Leiden georganiseerde stertocht trok — merkwaardig genoeg — niet de belangstelling die we hadden verwacht. Niettemin was het een interessante middag, die de deelnemers weer eens deed beseffen hoeveel schoons onze stad nog herbergt. Tot slot volgde een geanimeerd samenzijn in Den Burcht.

Een avond-excursie naar Rijsburg werd georganiseerd op 26 juli. Hier waren het de Burgemeester Mr. P. N. HÖWELER en onzecorrespondent de heer S. C. H. LEENHEER, die het gezelschap een genotvolle avond bezorgden.

Kennemerland was het doel van een middagexcursie op 30 juli. Hoogtepunten waren het bezoek aan de buitenplaats „Beekesteyn”, de Romaanse Kerk in het oude Velsen en de ruïne van Brederode. Leiders waren de heren VAN AELST en DIJKSTRA, resp. tuinarchitect en archivaris te Velsen.

Onder leiding van de heer en mevrouw **GILLISSEN** maakte een honderdtal leden onder ideale weersomstandigheden een avond-boottocht over de Kagerplassen, terwijl het aloude **Gravensteen** het middelpunt vormde van de laatste excursie op 23 augustus. Hier was een overweldigende belangstelling. De leiding, berustte bij de architecten Ir. H. **VAN OERLE** en J. J. **SCHRAMA**. Na afloop verraste de bekende organist **LEO MENS** een talrijke schare op een orgelconcert in de Pieterskerk. Voorwaar een mooi besluit van deze avond.

CONTACT MET CORRESPONDENTEN. De in het verslag over 1954 aangekondigde 2de samenkomst is uitgesteld tot begin 1956. Het bestuur hoopt dat uit deze samenkomst een verhoogde activiteit van onze „buitenposten” mag resulteren.

CONTACTEN MET ZUSTERVERENIGINGEN. De banden met „Oud-Utrecht” en „Die Goude”, die de laatste jaren waren verslapt, werden weer aangehaald, terwijl een nieuw contact werd gelegd met „Oud-Heemstede”. Dit laatste had tot gevolg dat op 17 september een groot aantal leden van deze Vereniging een bezoek bracht aan de sleutelstad, waarbij de Universiteit, de Pieterskerk en de Burcht in het centrum van de belangstelling stonden.

RIJKSSUBSIDIE. Ook over 1955 werd een Rijkssubsidie ontvangen, waarmede kleine restauraties konden worden gefinancierd. Een woord van dank aan de afd. O. K. N. van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen is hier zeker op zijn plaats.

RESTAURATIES. Op voorstel van onze Vereniging heeft het College van Diakenen van de Hervormde Gemeente de vervallen monumentale poortingang van het voormalige Klein Sionshofje aan de Schoolsteeg 3 hersteld en opnieuw geverfd. In de kosten droeg de Vereniging f 407.55 bij.

Ten behoeve van het herstel van het pand Kloksteeg 2 — zie het verslag van de Commissie „Het Leidsche Woonhuis” over 1955 — verleende „Oud-Leiden” een bijdrage van f 684.—.

GEVELSTENEN. Aan de Lustrum-commissie 1955 van het Leidsche Studenten Corps werd een bijdrage verleend in de kosten van het plaatsen van een gevelsteen in het pand Hoge Woerd 63, ter herinnering aan **PIET PAALTJENS**.

Foto Van Vliet

Excursie van Oud-Leiden op 23 Aug. naar het gerestaureerde Gravesteen.
 N.B. De ramen, welke ter wille van de tegenwoordige bestemming moesten worden aangebracht ter plaatse van de oorspronkelijke nissen, hebben bruine kozijnen. De oorspronkelijke ramen hebben witte kozijnen.

OPGRAVINGEN. Op initiatief van „Oud-Leiden” heeft een opgraving plaats gevonden van de fundamente van het voormalig kasteeltje „Boschhuizen” nabij de Haagweg, zulks in verband met bebouwing van het terrein. Het verslag van deze opgraving zal de heer J. G. N. **RENAUD** publiceren in het Leids Jaarboekje van 1957. In de kosten van deze opgraving droeg onze Vereniging f 500.— bij. Een woord van dank wordt hier gebracht aan de chef van de afdeling plantsoenen van Gemeentewerken, de heer A. **GALJAARD**, die ons attendeerde op deze vondst en zijn assistente, mejuffrouw P. G. **SCHILTHUIS**, die de opgraving dagelijks leidde en in kaart bracht.

Besprekingen worden gevoerd over een oudheidkundig bodemonderzoek van het terrein van de ronde moerasburcht „Oud-Teylingen” te Warmond.

DIVERSE ACTIES. Het bestuur besteedde veel aandacht aan de gevaren, welke de voormalige buitenplaats „Groenoord” bedreigen.

Bij Curatoren van de Rijksuniversiteit werd geprotesteerd tegen de schending van de Hortus door de bouw van een dependance van het Rijksherbarium in de ingangspartij van deze zo beroemde tuin. Helaas werd geen resultaat bereikt. Weliswaar zal dit bouwwerk gedurende slechts 8 jaar blijven staan, doch momenteel zitten we met een geschonden Hortus.

Onze Vereniging, die jaren geleden de eerste stoot heeft gegeven tot restauratie van het fraaie maar buitengewoon verwaarloosde complex van het Gravensteen, welk complex in het verslagjaar in gebruik werd genomen als Juridisch Studiecentrum van de Rijksuniversiteit, verheugt zich uiteraard zeer over de algehele restauratie, welke tot stand kwam onder leiding van ons lid Ir. H. **VAN OERLE**. In dit verband mag niet onvermeld blijven, dat op verzoek van „Oud-Leiden” de Directie van de Amsterdamsche Bank een groot aantal 17de-eeuwse blauwe wandtegels, afkomstig van het pand Rapenburg 35, ter beschikking van de inrichting van het Gravensteen heeft gesteld. Door deze schenking bleef een prachtige collectie tegels voor onze stad behouden. Ook dient hier te worden gememoreerd, dat de herplaatsing in onze stad van het Rectorspoortje vele malen een onderwerp van bespreking in het bestuur is geweest. Dat aan onze gedachte het poortje bij het Gravensteen te plaatsen gevolg is gegeven, stemt tot grote vreugde.

Aan het Gemeentebestuur van Leiden werd verzocht de hoek Pieterskerkhof-Muskadelsteeg te willen afbouwen op een wijze, die in overeenstemming zal zijn met de omliggende oude gebouwen, speciaal het Gravensteen.

Eveneens werd aan het Gemeentebestuur van Leiden verzocht zo mogelijk markante hoekjes en afscheidingen in onze stad in ere te houden, zulks naar aanleiding van een lelijke muur, welke ter vervanging van een typische 19de-eeuwse tuinmuur, werd opgetrokken op de hoek Stille Mare/Stille Rijn en die dit fraaie hoekje thans geheel ontsiert.

De aandacht is gevestigd op het ontsierende matglas in de Latijnse school.

In het algemeen kan worden gezegd dat „Oud-Leiden”, zoveel als in haar vermogen ligt, mede waakt voor het behoud van de oude Leidse binnenstad.

Dat de oude stadskernen offers zullen moeten brengen aan het moderne verkeer maakt dit overigens landelijke probleem niet eenvoudiger.

OVERIGE ACTIVITEITEN EN DIVERSEN. De traditionele rondleiding van de eerstejaarsstudenten werd ook in 1955 verzorgd. Dit jaar was het de heer **LEVERLAND**, werkzaam op het Gemeentearchief, die alle rondleidingen voor zijn rekening nam waarvoor hem op deze plaats nog eens gaarne dank wordt gebracht.

De talrijke bestuursvergaderingen werden gehouden in de bestuurskamer in het Brouchovenhof met uitzondering van de vergadering van 25 maart, welke, op uitnodiging van regenten, werd gehouden in de gerestaureerde regentenkamer van het St Jacobshof.

In het verslagjaar werd een begin gemaakt met het op moderne wijze catalogiseren van de bibliotheek en de prent- en fotoverzameling van de Vereniging. Hierbij wordt voortgebouwd op de bestaande, destijds door ons erelid, de heer Ir. G. L. **DRIESSEN**, samengestelde catalogus. Dit omvangrijke werk wordt geheel belangeloos verricht door ons lid de heer **J. DE KONING**.

Voor 1956 staan wederom een aantal restauraties en plaatselijke acties op het programma, waarover thans nog geen mededelingen kunnen worden gedaan. De mogelijkheid om te komen tot uitgifte van een Leids historisch prentenboek wordt onder ogen gezien.

Uit het vorenstaande mag ongetwijfeld de conclusie worden getrokken, dat 1955 een goed jaar voor onze vereniging is geweest. Er blijven natuurlijk nog talrijke wensen, maar dit is begrijpelijk en. . . . eveneens wenselijk, immers het dwingt tot voortdurende activiteit.

Een woord van dank aan allen, die „Oud-Leiden” in het afgelopen jaar bij haar mooie taak ter zijde hebben gestaan, mag tot slot hier niet ontbreken.

HENNES,
secretaris.

Leiden, 5 januari 1956

Goedgekeurd door de algemene ledenvergadering, gehouden op 7 februari 1956.

REKENING EN VERANTWOORDING OVI

Saldo Postcheque- en Girodienst	f 3661.47	
„ Amsterdamsche Bank Leiden	„ 1875.21	
„ Leidsche Spaarbank ,	„ 663.92	
„ Rijkspostspaarbank	„ 1559.44	f 7760.04
Ontvangen: Contributies per giro	f 4990.80	
„ „ „ Amsterd.' Bank	„ 196.—	
Contributies over 1956.		„ 5186.80
Verkochte Jaarboekjes		„ 455.50
In rekening gebrachte incassokosten		„ 34.50
Verhuur lantaarnplaatjes		„ 7.70
Doorbetaling		„ 9.—
Rijkssubsidie		„ 1500.4.—
Opbrengsten bij excursies'		„ 1004.—
Verkoop Kastelenboeken		„ 108.50
Rente Amsterdamsche Bank	f 10.87	
„ Leidsche Spaarbank	„ 15.91	
„ Rijkspostspaarbank	„ 24.01	
		„ 50.79
		j- 16120.83

BALANS PE

ACTIVA		
Postcheque- en Girodienst	f 3018.71	
Amsterdamsche Bank	„ 2065.88	
Leidsche Spaarbank	„ 679.83	
Rijkspostspaarbank	„ 1583.45	
Kastelenboeken P.M.'		f 7347.87

Gezien en accoord:
Leiden, 21 januari 1956.

CHR. C. VLAM
J. N. VAN WESSEM

55 VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”

JITGAVEN		
van het voordelig saldo van 1954 naar Leidsch Woonhuis		f 403.85
Drukken Leids jaarboekje 1955		„ 4376.33
Reizen en excursies		„ 925.25
Jitgaven bij excursies		„ 990.20
Secretariaatskosten		„ 71.53
Onkosten penningmeester		„ 36.51
Contributies aan verenigingen		„ 47.50
Portier Brouchovenhof		„ 20.-
Verzekering inventaris bestuurskamer		„ 7.50
Voorschot		„ 4.—
Dubbel betaalde contributie retour		„ 4.—
Incasso-retourkosten Amsterd. Bank		„ 10.50
Onkosten Amsterd. Bank		„ 12.75
Restaurant gevel Meermansburg	f 75.-	
„ poort Klein Sionshof	„ 407.55	
„ Huis Kloksteeg 2	„ 684.-	
Voorschot Kasteel Boschhuizen	„ 500.-	
		f 1666.55
„ prijs voor aanwerving nieuwe leden		f 19.50
Algemene onkosten		„ 97.29
Drukwerk		„ 55.15
Kaartenkastje secretariaat		„ 24.55
Saldo Postcheque- en Girodienst	f 3018.71	
„ Amsterdamsche Bank	„ 2065.88	
„ Leidsche Spaarbank	„ 679.83	
„ Rijkspostspaarbank	„ 1583.45	
		f 7347.87
		„ 16120.83

‘ANUARI 1956

‘ASSIVA		
Voorschot ontvangen contributie 1956		f 455.50
„ Jogh te betalen rekeningen		„ 121.28
„ Fonds voor bijzondere publicaties		„ 2833.45
„ Bijdrage aan dit fonds		„ 500.—
„ Bijdrage aan fonds Leidsche Woonhuis		„ 500.—
„ Kapitaal Vereniging		„ 2185.53
„ Saldo		„ 752.11
		f 7347.87

anuari 1956

De Penningmeesteres :
F. A. LE POOLE

OVERZICHT

VAN DE FINANCIEN VAN DE COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS”
OVER HET JAAR 1955

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
Voordelig saldo 1954.	f 428.85	Aan Leidsche Spaarbank, voordelig saldo 1954.	f 428.85
Huur van het pand Kloksteeg 2 te Leiden: 2/1 '55 t/m 16/7 '55 14 x f 18.—	„ 2 5 2 . -	Rijnlands Bundergeld 1955.	„ 2.91
Sept. t/m Dec. 1955 4 x f 56.55	„ 226.20	Grondbelasting 1955 ,	„ 42.36
Van „Oud-Leiden” de helft van het voordelig saldo 1954	„ 403.85	Straatbelasting 1955	„ 14.88
Subsidie herstel Kloksteeg 2	„ 684.—	Brandverzekeringspremie	„ 16.80
		G. v. d. Mark, onkosten	„ 17.13
		Fa. W. Oudshoorn, reparaties	„ 1.368.- 47.32
		Fa. W. Oudshoorn, herstel	
		P. H. Eggink, loodgieterswerk	„ 8.05
		Voordelig saldo	„ 48.60
	f 1.994.90		f 1.994.90

Inlage Leidsche Spaarbank per 31/12 '55. f 2.335.23
Rente daarvan over 1955 „ 55.46
Kas, voordelig saldo 1955 „ 48.60
f 2.439.29

De penningmeester: J. C. VAN ECK

VERSLAG VAN DE COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS” OVER 1955

Wegens vertrek naar elders heeft de heer **H. WERTZ** het pand Kloksteeg 2 in de loop van het jaar verlaten. Van de ontruiming heeft de Commissie gebruik gemaakt om enige noodzakelijke verbeteringen aan het huis aan te brengen. Een gedeelte van de achtermuur van het plaatsje, welke vocht doorliet, werd vernieuwd, de lelijke gootsteen door een oude hardstenen gootsteen vervangen en een nieuw aanrecht aangebracht. Voorts werden enige herstellingen uitgevoerd, de achtergevel en voor zoveel nodig, het binnenwerk geveerd en de muren gewit. Deze werkzaamheden vonden plaats door de firma **W. OUDSHOORN EN ZN.** onder leiding van het lid der Commissie de heer **G. VAN DER MARK**. Het ‘huis verkeert thans in een voortreffelijke staat.

Daar gebleken is, dat het bescheiden huis zich minder goed voor gelijktijdige bewoning en uitoefening van een bedrijf leent, heeft de Commissie het huis met ingang van 1 september uitsluitend als woonhuis verhuurd. De nieuwe huurder **Dr. A. KESSEN** is bereid het pand voor bezichtiging aan belangstellenden open te stellen.

Tot leedwezen van de Commissie zag aan het einde van het jaar notaris **J. C. VAN ECK** zich wegens drukke werkzaamheden genoodzaakt als lid en penningmeester van de Commissie te bedanken. Gedurende meer dan 10 jaar heeft de heer **VAN ECK** niet alleen de gelden van het fonds voorbeeldig beheerd, maar ook de Commissie met uiterst deskundige adviezen betreffende het aankopen en verhuren van het pand Kloksteeg 2 terzijde gestaan. Hiervoor betuigt de Commissie de heer **VAN ECK** haar oprechte dank. In de vacature van penningmeester is nog niet voorzien.

De Secretaris,
A. BICKER CAARTEN

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE OVER 1955

Gedurende dit jaar is de Commissie onverdroten voortgegaan met haar gewone werkzaamheden. Verschillende oude gebruiken konden worden genoteerd. De verzameling knipsels en foto's op volkskundig gebied groeit steeds. Het is verbazingwekkend wat er nog allemaal te voorschijn komt.

De hoofdbezigheid en het zorgenkind van de Commissie, het samenstellen van het boekje „Noordwijks Volksleven”, maakte goede vorderingen. Nog slechts enkele artikelen worden ingewacht en als de tekenen niet bedriegen zal het toch wel dit voorjaar, vóór het badseizoen begint, verschijnen.

Er werd dit jaar slechts één volkskundige avond georganiseerd en wel betreffende het volkslied. Dr. Tj. W. R. **DE HAAN** te Wassenaar hield hierover op 2 mei een causerie en liet grammofoonplaten horen in de altijd stemmingsvolle Pleyte-zaal van de Lakenhal. Deze bijeenkomst, welke een groot succes was, werd bijgewoond door een groeiende vaste kern. Bij de nabesprekingen werden de aanwezigen vergast op het verrassende en originele optreden van de heer C. J. **WESTGEEST** te Noordwijk, die met heldere stem en bijna niet te stuiten enthousiasme een aantal oude liederen ten beste gaf.

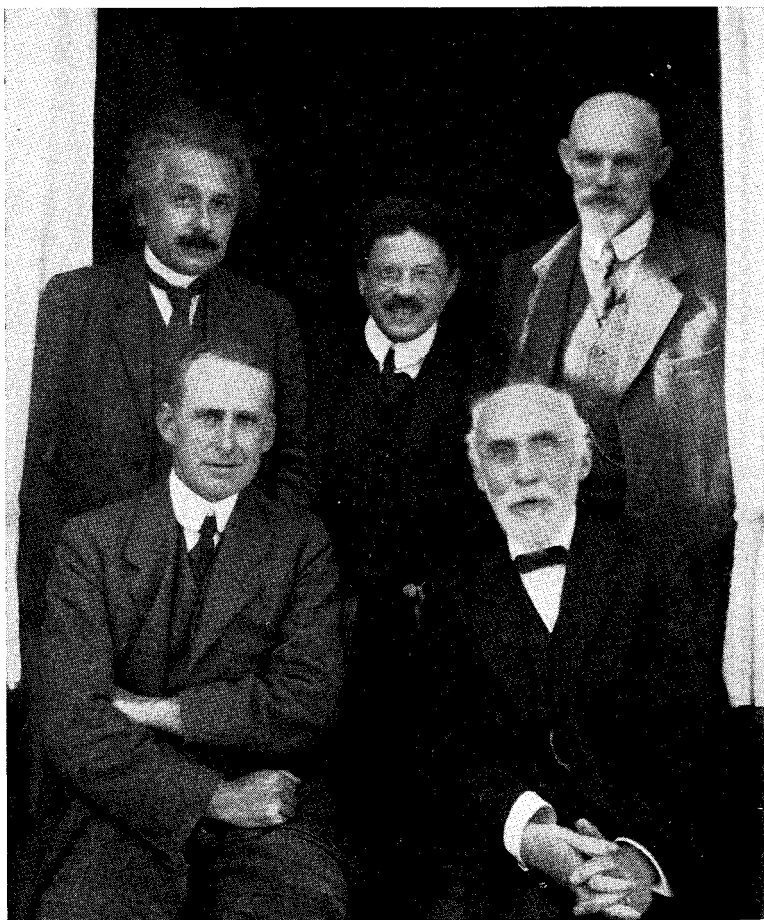
Ter voorbereiding van deze avond plaatste de Commissie in de plaatselijke pers een oproep tot inzending van oude volksliederen. Tal van nieuwe gegevens kwamen hierdoor in ons bezit. Ook mocht de Commissie enige welkome aanvullingen ontvangen op het vorige jaar verschenen boekje Leids Volksleven, welke aanvullingen ter plaatsing in het Leids Jaarboekje zullen worden aangeboden.

De Commissie sloot zich aan bij het Nederlands Volkskundig Genootschap.

Ten slotte zij vermeld, dat de heer N. **VAN BEELEN** te Katwijk is afgetreden als lid der Commissie en als zodanig is opgevolgd door de heer Dr. C. **VLAM** te Leiden.

L. G. **DE GRAAF**, Secretaresse

KRONIEK

18 April 1955 overleed Prof. Dr. **ALBERT EINSTEIN**, bijzonder hoogleraar aan de Leidse Universiteit. Hierboven zijn portret samen met enige andere beroemde geleerden. — Staande v.l.n.r. : Prof. **EINSTEIN**, Prof. Dr. P. **EHERNFEST**, Prof. Dr. W. **DE SITTER**. Zittend Sir **ARTHUR S. EDDINGTON**, hoogleraar in de Sterrenkunde te Cambridge en Prof. Dr. H. A. **LORENTZ**. — De foto werd gemaakt op 26 september 1923 door (Prof. Dr.) L. U. **DE SITTER** tijdens een bespreking over de relativiteitstheorie op de Leidse Sterrenwacht.

KORTE KRONIEK

VAN LEIDEN EN OMSTREKEN VAN 1955

VAN DE PERSONEN, BIJ WIER OVERLIJDENSdatum EEN *
IS GEPLAATST, IS IN DIT JAARBOEKJE EEN LEVENSBERICHT
OPGENOMEN.

JANUARI

1 Dokter **POST UYTERWEER** is 25 jaar arts in Ter Aar.

4 Overleden in de leeftijd van 79 jaar W. A. **CARON**, notaris te Voorschoten sedert 1932.

Overleden J. **Th. HERMANS**, firmant van de firma Wed. B. N. J. T. Molkenboer, koffiebranderij en theehandel (Het Klaverblad), die ook in het Katholieke kerkelijke leven en op filantropisch gebied op de voorgrond trad.

Officiële ingebruikstelling van de nieuwe school van de Christelijk-Nationale Schoolvereniging te Leiderdorp.

5 Onverwacht overlijdt te Oegstgeest Ds. E. H. **BROEKSTRA**, van 1908 tot 1938 predikant van de Gereformeerde kerk te Rijnsburg.

8 Afscheidsreceptie van Dokter **COENRAADS NEDERVEEN**, die na 34 jaar zijn geneeskundige praktijk te Noordwijk heeft neergelegd.

Overleden, bijna 80 jaar oud, **Th. KWAKMAN**, ruim 30 jaar pastoor te Rijpwetering*.

11 Dr. P. H. **POTT** benoemd tot directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

12 Nieuw tehuis voor licht-debiele werkende jongens te Warmond geopend.

14 Officiële ingebruikneming van de nieuwe en vernieuwde gedeelten van het Anatomisch Laboratorium der Rijksuniversiteit te Leiden.

JANUARI

- 15 Opening door de Burgemeester van Leiden van de tentoonstelling in de Lakenhal betreffende de schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken, wier overlijden voor 150 jaar nationaal wordt herdacht.
- 17 Het Mathematisch Centrum der Leidse Universiteit, dat voorlopig in een huis in de Vreewijkstraat is ondergebracht, wordt aldaar geopend.
- 21 Inaugurale rede van Dr. E. J. **DIJKSTERHUIS** als buitengewoon hoogleraar in de Geschiedenis der Wiskunde en exacte Natuurwetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Leiden: *Ad quanta intelligenda condita.*
- 23 Ds. S. L. **VERHEUS**, wiens echtgenote mevrouw **VERHEUS-HOLTZAPPEL** eveneens bevoegd is als predikant in de godsdienstoefeningen voor te gaan, doet zijn intrede in de Doopsgezinde gemeente van Leiden.
- 24 Benoemd tot pastoor te Rijpwetering C. A. Ouwendijk.
- 25 Opening van de feestviering ter ere van het 1 Ide lustrum der Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden, welke door H.M. de Koningin als reïninste wordt bijgewoond.
- 28 Minister **MANSHOLT** opent de Katwijkse visserijschool.

Inaugurale rede van Dr. G. W. **LOCHER** pls buitengewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit: *De Sociologie en Cultuurkunde van Z.O.-Azië en het Zuidzeegebied in haar betrekking tot de algemene cultuurwetenschap.*

FEBRUARI

- 1 Openbare les van Dr. H. L. A. **VAN WIJK** bij de aanvaarding van het lectoraat in de Spaanse en Portugese talen aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
- 4 Overleden op 73-jarige leeftijd W. **M. DE RUITER**, van 1927 tot 1947 districtsbouwkundige van de Rijksgebouwendienst te Leiden.
- 9 Overleden, 55 jaar oud, G. **VAN DEN BRINK**, stichter van het vogelpark Avifauna te Alphen a/d Rijn.

FEBRUARI

- 10 Ook in deze ijsperiode wordt als vanouds het ijskolven op de Vliet te Rijnsburg beoefend.
- 14 Geïnstalleerd als lid van de Gemeenteraad van Leiden C. **BAART** en N. **LANGEZAAL** Jr. (P.v.d.A.) in de vacatures J. M. **VAN STRALEN** en H. C. **VAN DER HOEVEN**.
- 15 Overdracht van het commando der Rijkspolitie in het district Leiden door Overste Mr. R. **WARMOLTZ** aan Majoor L. G. **VAN DER MEULEN**.
- 18 Inaugurale rede van Dr. H.J. **GLOOR**, hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden: *Form und Funktion in der Genetik*.
- 22 Vijfde congres van de Partij van de Arbeid in de Stadsgehoorzaal te Leiden geopend in aanwezigheid van de Nederlandse ministers, die lid van deze partij zijn en van de Engelse oud-premier Attlee.
- 26 Mevrouw M. G. B. **DIEBEN-KONINGS** onderscheiden met de eremedaille in goud, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau, ter gelegenheid van het 45-jarig bestaan der Leidse Dames Gymnastiek- en Athletiekver. Brunhilde.
- 28 Officiële opening van de uitbreiding aan de Zuiderparkschool (Christelijk Nationale opleidingsschool).

MAART

- 1 Officiële opening door het Gemeentebestuur van Woubrugge van het nieuwe politiebureau en overdracht van de nieuwe brandweergarage te Hoogmade.
Huldiging van J. J. **VAN DER REYDEN**, die vijftig jaar werkzaam is aan de Universiteitsbibliotheek.
Opening van de Bloemlusttentoonstelling te Lisse in de grote H.B.G. veilinghal
- 3 Het geheel vernieuwde en vergrote laboratorium voor bloembollenonderzoek te Lisse aan de Minister van Landbouw en door deze aan de Landbouw-Hogeschool overgedragen.
- 7 Te Wassenaar overlijdt, 85 jaar oud, W. **COUWENBERG**, oud-eigenaar-exploitant van Café-Restaurant *In den Vergulden Turk* te Leiden.

MAART

- 9 Onverwacht overlijden van B. G. **CORTS**, gemeentesecretaris van Leiderdorp, in de leeftijd van 56 jaren.
- 10 De Commissaris der Koningin stelt in aanwezigheid van 30 burgemeesters van omliggende gemeenten de geheel vernieuwde elektrische centrale te Leiden in werking, hetgeen, als resultaat van een 5-jarige bouwbedrijvigheid, een opvoering van de produktiecapaciteit der Stedelijke Lichtfabrieken van 36000 kw tot 89000 betekent. In de Burgerzaal van het Leidse stadhuis wordt ter ere hiervan een feestmaaltijd aangericht.
- 11 Inaugurale rede van Prof. Dr. J. H. **VAN DEN BERG** als buitengewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit in de fenomenologische methode en de conflictpsychologie onder de titel *Over neurotiserende factoren*.
- 12 Huldiging onder overweldigende belangstelling in het Prytaneum van Dr. **CATH^a HOVENS GRÉVE**, die veertig jaren de artspraktijk te Leiden heeft uitgeoefend.
- Mr. Dr. W. **HUGENHOLTZ**, voorzitter van de wereldfederatie voor dierenbescherming, ontvangt de gouden medaille van de vereniging voor dierenbescherming van **Massachusetts**.
- 16 **Th. J. M. REES VAN DEN ENDE** wethouder van Wassenaar in plaats van Mr. A. J. M. **VAN MOORSEL**, die benoemd is tot raadsheer in het Gerechtshof te 's-Gravenhage.
- 25 Opening van de Paasveetentoonstelling der Vebo.
- 31 Opening van de 6de nationale bloemententoonstelling op het landgoed Keukenhof door de Commissaris der Koningin.

APRIL

- 1 Vijftigjarig bestaan van de herenmodezaak **ALB. B. TIMMERMAN**.
- Inaugurale rede van Prof. Dr. G. E. **UHLENBECK** als buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden in de theoretische Natuurkunde (Lorentzleerstoel) : *Oude en nieuwe vragen der Natuurkunde*.
- 2 Opening door de Burgemeester van de jaarlijkse tentoonstelling van werken van leden van het genootschap *Ars aemula naturae* in de Lakenhal.

APRIL

- 5 Kortstondige wilde staking bij de Leidsche Wolspinnerij.
- 13 Opening in het Groot-Auditorium der Leidse Universiteit van het 17de jaarlijkse congres van de Organisatie van natuur-filosofische en technologische faculteiten in Nederland.
- 15 Huldiging van de Gemeentesecretaris van Noordwijk B. **IKE**, die 25 jaar in dienst der Gemeente is.
- 18 Overlijden van de wereldberoemde grondlegger der Relativiteitstheorie Albert Einstein, van 1920 tot 1940 bijzonder hoogleraar aan de Leidse Universiteit.
- 21 Opening in de Lakenhal door de Burgemeester van de Leidse week voor internationale samenwerking.
Het faillissement uitgesproken van de C.V. **TIELEMAN & DROS**, conservenfabriek.
- 26 Receptie van het Bestuur der Leidsche Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, die op 17 maart 1905 werd opgericht.
- 27 Mr. N. F. **HOFSTEE**, administrateur A, wnd. hoofd der afd. H.O. van het Ministerie van O.K. en W., volgt als secretaris van curatoren der Leidse Universiteit Mr. K. **WIERSMA** op, die benoemd is tot hoogleraar aan de Universiteit te Groningen.
- 29 C. **HOBO** benoemd tot Gemeentesecretaris van Leiderdorp.
- 30 Bloemencorso in de bollenstreek.

MEI

- 4 Opening in de Universiteitsbibliotheek van de tentoonstelling *Vrije Letterkunde in de Bezettingstijd*, georganiseerd door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
Jaarlijkse dodenherdenking in de Pieterskerk.
- 5 Leiden en omgeving vieren opgewekt het feest van de Bevrijding vóór 10 jaar, waarbij in het Groot-auditorium der Universiteit speciaal de strijd voor geestelijke vrijheid wordt herdacht.
- 6 Opening van de herdenkingstentoonstelling *Teca* '55 in de Stadsgehoorzaal ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van K. en O. (Kunst, Ontwikkeling en Ontspanning).

MEI

- 9 Mr. W. **DE CLERCQ** herdenkt het feit, dat hij vóór 40 jaar werd benoemd tot secretaris der Ver. De Ambachtsschool.
- 12 De op 20 januari 1954 geïnstalleerde gemeentelijke Commissie van advies voor de bouw van een schouwburg stelt voor deze te bouwen op het Schuttersveld.
- 13 Inaugurale rede van Dr. **H. A. SNELLEN**, benoemd tot bijzonder hoogleraar vanwege het Leidsche Universiteitsfonds : *De Cardiologie, aard en oorsprong van een specialisme*.
- 14 De Herdenkingscommissie Mei 1940 van het 2de depot der Infanterie te Leiden houdt een herdenkingsplechtigheid bij het monument ter hoogte van het Haagsche Schouw..
- 15 Plechtige herdenking van de gevallen van het 4de regiment Infanterie te Valkenburg en Katwijk.
- 16 De Leidse Gemeenteraad schaft de rondvraag af.
- 18 H. M. de Koningin bezoekt op de tentoonstelling E 55 (energie 1955) te Rotterdam de Leidse stand, waar Zij wordt ontvangen door de Burgemeester van Leiden en Ir. J. J. G. van Hoek en hun echtgenoten.
- 19 Aan de **parade** van tamboer- en pijperkorpsen, georganiseerd door het Christelijke Tamboer- en Pijperkorps *Kunst* en Genoegen namen 22 verenigingen deel met tezamen 1300 deelnemers.
- 20 Afscheid van Prof. Dr. E. **NIGGLI** als hoogleraar in de Pathologie wegens vertrek naar Zwitserland.
- 21 De Stichting Zuid-Hollandsch Landschap houdt in Noordwijk-Binnen een jaarvergadering, waarna het door haar aangekochte landgoed Leeuwenhorst door de vergaderde leden wordt bezichtigd.
- 23 De Commissaris der Koningin brengt een bezoek aan de organisatie Bescherming Burgerbevolking te Leiden.

Bij de aanleg van sportvelden in het Haagwegkwartier worden de fundamente van het voormalige kasteel Boschhuijzen, waarvan de ligging tot dusver niet bekend was, blootgelegd.

MEI

- 24 Prof. Dr. B. G. **ESCHER** neemt afscheid als hoogleraar in de algemene Geologie wegens het bereiken van de 70-jarige leeftijd.
- 25 Drukke paardenmarkt te Rijnsburg met aanvoer van 60 paarden.
- 26 Mr. A. G. **DE BLÉCOURT**, adjunct-secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland, benoemd tot secretaris van de Kamer te Haarlem.
- 27 De Minister van Verkeer en Waterstaat opent het viaduct aan de Rijnsburgerweg.

JUNI

- 1 J. **VAN DER ZANDEN** herdenkt het feit, dat door hem voor 50 jaar de eerste speciale fotozaak werd opgericht. (Foto Lux).
In de Westeinderplas wordt een meerval van 1.90 m gevangen en naar Artis overgebracht.
- 3 De Rector Magnificus opent in de gerestaureerde vierschaar van 's-Gravensteen de lustrumtentoonstelling *Zo werkt en leeft de Leidse Universiteit*, ingericht door de Historische Commissie der Hogeschool.
Nederlandse fabrikantenweek door Wethouder **VAN SCHAIK** geopend.
- 4 Opening in de Lakenhal van de postzegeltentoonstelling ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan der Leidse Ver. van postzegelverzamelaars.
- 6 De Rector Magnificus opent in de Pieterskerk de lustrumviering der Leidse Universiteit, als inleiding tot de aan de wetenschap gewijde dagen, die voor het eerst bij deze viering worden gehouden. Tevens zijn er z.g. burgerijdagen. Ter gelegenheid van het lustrum is er in de Lakenhal een tentoonstelling van Belgische kunst in Nederlands bezit.
- 7 Verschijning van *Leidse Letters*, in hoofdzaak een bloemlezing van studentenliteratuur.

Het Genootschap Exercendo onthult in het kader der lustrumviering een gedenksteen aan het huis op de Hogewoerd, waar

JUNI

de student-dichter Piet Paaltjens (François Haverschmidt) zijn kamer had.

- 11 Intocht van „oud-alumni” der Leidse Hogeschool, waarna opnieuw een plechtigheid in de Pieterskerk plaats vindt. De feestelijkheden der volgende dagen spelen zich voor een deel buiten Leiden af.
- 16 De Gemeenteraad besluit in beginsel tot de bouw van een nieuwe schouwburg.
- 17 Opening door de President-Curator der Leidse Universiteit van het Genetisch Laboratorium aan de 5de Binnenvestgracht.
- 18 H. M. de Koningin spreekt voor $\pm$ 1200 jongeren, aangesloten bij de Ned. Jeugdgemeenschap in de Pieterskerk een rede uit: *Welvaart der wereld als gemeenschappelijke verantwoordelijkheid.*
- 20 Het eerste Universitaire sportveld in Nederland wordt op een terrein achter het Academisch Ziekenhuis in gebruik genomen.
- 21 Gouden jubileum van het kappersbedrijf der firma A. SMIT-TENAAR aan de Hooigracht.
- 25 Receptie ter ere van Dokter F. W. N. **HUGENHOLTZ**, die gedurende 25 jaar de geneeskundige praktijk te Oegstgeest heeft uitgeoefend.
- 27 Huldiging van L. **OUWERKERK**, die, na een werkzaamheid aldaar van bijna 50 jaar, afscheid neemt van het **Kamerlingh-Onneslaboratorium**.

JULI

- 3 Ds. W. J. H. **HUBEK**, voorganger der Vrijzinnig-Hervormden te Leiden en Oegstgeest, wordt als predikant der Ned. Hervormde Kerk bevestigd voor bijzondere werkzaamheden.
- 4 Het Rembrandt-Hotel te Noordwijk aan Zee door zware brand geteisterd.
- 5 Afscheid als secretaris van de Leidsche Vereeniging van **Industriëlen** van Mr. F. J. J. **TRAPMAN**, die op 8 juli d.a.v. de 70-jarige leeftijd bereikt, bij welke gelegenheid hij benoemd wordt tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. In dit secretariaat wordt hij opgevolgd door Mr. **PH. J. DE RUYTER DE WILDT**.

JULI

- 9 Het nieuwe fabrieksgebouw aan de Trekvlietweg van Chr. B. A. **DECKERS'** Carrosserie, welk bedrijf tot voor kort te Zoeterwoude gevestigd was, door Wethouder Jongeleen officieel geopend.
- Ds. J. M. **HOEKSTRA** bevestigd als predikant der Ned. Herv. Kerk voor oecumenisch vormingswerk op centrum **Oud-Poelgeest**, in opdracht van de Provinciale Kerkvergadering.
- 14 Afscheidsreceptie van Dr. H. **SCHILP**, die ruim 25 jaar directeur van de Chr. Kweekschool te Leiden is geweest. Installatie van zijn opvolger Mr. K. **DE VRIES**, komende van Sneek.
- 15 Eervol ontslag van de Burgemeester van Voorhout, C. J. M. **DE GRAAFF**; Burgemeester **KOLFSCHOTEN** van Alkemade met de waarneming der Gemeentezaken belast.
- 18 Ged. Staten van Zuid-Holland stellen de Wetgevende Macht voor $\pm$ 261 ha van het grondgebied der Gemeente Oegstgeest bij Leiden te voegen en $\pm$ 180 ha bij Rijnsburg.
- 27 Overleden op 86-jarige leeftijd F. A. **SCHILTHUIZEN**, die 43 jaar als onderwijzer en hoofdonderwijzer bij het openbaar onderwijs werkzaam is geweest.
- 31 Afscheid van Leiden van Ds. G. **VAN RONGEN** van de Gereformeerde Kerk, onderhoudende art. 31, wegens zijn a.s. vertrek naar Australië.

AUGUSTUS

- 1 De verzetsmedaille van Luxemburg wordt uitgereikt aan mevrouw **HOFFMAN**, exploitante van het Frans-Indonesisch restaurant aan de Kloksteeg, algemeen bekend als **Madame**.
- 6 Bloemencorso te Rijnsburg.
- 18 Overlijden in de leeftijd van 76 jaar van Prof. Dr. G. J. **HEERING**, emeritus hoogleraar aan het Remonstrants Seminarie, die men kan beschouwen als de wetenschappelijke grondlegger van de rechts-vrijzinnige beweging.
- 30 Afscheid van het Leidse politiekorps van de Commissaris R. J. **MEIJER**, waarbij een receptie voor de burgerij wordt gehouden.
- Het 500.000ste vette varken, sedert de oprichting van de markt voor vette varkens in 1905 op de Leidse veemarkt verhandeld.

AUGUSTUS

- 31 De Burgemeester van Katwijk slaat de eerste paal voor een nieuwe brug over het Prins-Hendrikkanaal.

De Burgemeester van Leiden opent de Jubel-vebo (20ste jaarlijkse veetentoonstelling) ; expositie in Stadsgehoorzaal.

Installatie als hoofd der school aan de Stadhouderslaan van D. **STREEFKERK** in plaats van R. **KRAMER**, die benoemd is tot leraar Pedagogie aan de Christelijke Kweekschool en van D. **KRUTHOF** tot hoofd der Zuiderparkschool 1 in plaats van A. **LAMAIN**, die is overleden; beide scholen van de Gereformeerde schoolvereniging.

SEPTEMBER

- 1 Installatie als commissaris van politie te Leiden! van J. **DREEUWS** te voren commissaris van politie te Alkmaar, de opvolger van commissaris **MEIJER**.

Het autobussenpark van de Beestenmarkt naar het Stationsplein verlegd.

- 2 Ter viering van het 4de lustrum der Vebo vindt een agrarische optocht plaats, waarin muziek, praalwagens en 250 ruiters mederijden.
- 3 Als slot van de jubel-vebo is er concours hippique in de Leidse Hout.
- 5 Plotseling overlijden van Dr. W. H. **LEVEND**, directeur van het Academisch Ziekenhuis sedert 1947, 64 jaar oud.
- Burgemeester en Wethouders van Leiden ruimen in de na de watersnoodramp 1953 door Leiden geadopteerde Gemeente Nieuwe Tonge de laatste puinhoop op. Burgemeester Van **KINSCHOT** neemt hierbij een erepenning in ontvangst.
- 6 Begin van de conferentie van ministers der bij de Kolen- en Staalgemeenschap aangesloten landen in Hotel Huis ter Duin te Noordwijk aan Zee.
- 7 Op 85-jarige leeftijd overlijdt te Oegstgeest G. W. **GROEN**, oud-agent der Ned. Bank te Leiden, die destijds vooral ook in kringen van muzikliefhebbers grote bekendheid genoot.
- 8 De Gemeenteraad van het geadopteerde Nieuwe Tonge brengt een officieel bezoek aan Leiden en biedt vijf bloembakken aan ter verfraaiing van het stadhuis.

SEPTEMBER

Bezoek aan Katwijk aan Zee van de leden der Staten-Generaal, die een oriëntatiereis maken langs de vissersplaatsen.

9 Wethouder **Menken** opent de 3de **Leidato**.

13 De Kamerlingh-Onnesmedaille der Ned. Ver. voor koeltechniek wordt in aanwezigheid van vele autoriteiten in de Lakenhal uitgereikt aan Prof. Dr. **RUDOLF PLANK** uit Karlsruhe.

Receptie van de Leidse Bakkerspatroonsver. *Ons Belang* in de Burcht ter ere van haar 50-jarig bestaan.

14 De paardenmarkt te Valkenburg (2de woensdag in september) wordt, in de regen, gehouden.

Afscheid van C. P. **DE BIE**, die bijna 28 jaar hoofd der Kooiparkschool (van de Gereformeerde schoolver.) is geweest en installatie van zijn opvolger A. **DE VRIES** komende van **Muntendam**.

Plechtiige herdenking van de 25-jarige ambtsvervulling van Ds. A. M. **KNOTTNERUS** als predikant te Oudewetering.

16 Aan de Pieterskerkgracht wordt een sociëteit voor ouden van dagen geopend.

Receptie in Hotel Centraal, waarvan J. B. **DE MINJER** na 42 jaar het directoraat overdraagt aan W. **BOER**, voor enkele jaren directeur van de restaurants *Hetgulden Vlies* en't *Schuttershof*.

17 Overlijden van H.J. P. **WASSENAAR**, directeur der N.V. Fabriek van wollen dekens v.h. J. Scheltema **Jansz.***

23 Overleden te Bergen op Zoom in de leeftijd van 72 jaar **G. HORDIJK**, voor enkele jaren een bekende figuur in de Christelijke vakbeweging en van 1948 tot 1953 lid van de Gemeenteraad van Leiden.

24 Prof. Dr. J. **DROSTE** is 25 jaar hoogleraar in de Wiskunde aan de Leidse Universiteit.

Plotseling overlijden tijdens een zeilwedstrijd op de Brasem van C. M. H. **NAUTA**, oor-, neus- en keelarts te Leiden.

25 Dienst ter herdenking der **Pilgrim Fathers** in de Pieterskerk in aanwezigheid van $\pm$ 150 hunner nazaten, die door het Gemeentebestuur vervolgens in de Lakenhal worden ontvangen. Aan een muur in de Stinksteeg, hoek Pieterskerkkoorsteeg, waar de drukkerij van William Brewster was gevestigd, wordt een gedenkbord onthuld.

SEPTEMBER

Het Rode-Kruisschip Kasteel Staverden vindt op zijn tocht door het land bij Leiderdorp de brug gesloten, daar hier de Gemeenteraad haar om principiële redenen des Zondags gesloten wenst te houden.

28 A. **VAN ES** is 60 jaar werkzaam bij de meelfabriek De Sleutels.

OKTOBER

3 Bij de traditionele **3-oktoberviering** is ditmaal geen historische optocht, doch een bedrijfscorso.

Men kan thans weer door het viaduct **Maredijk de Boerhaave** laan bereiken.

12 J. H. **KNAAP** en C. **VERMEY**, die ruim veertig jaar resp. voorzitter en secretaris zijn geweest van de Leidse afdeling van de Bond van café-, hotel- en restaurantpersoneel, ontvangen het gouden N.V.V.-insigne.

17 De Gemeenteraad besluit tot aankoop der terreinen, waar de thans failliete C.V. Tieleman & Dros gevestigd was aan de Middelstegracht, Hooigracht en Oude Rijn.

24 Huldiging van mevrouw O. C. D. **IDENBURG-SIEGENBEEK VAN HEUKELOM**, die 25 jaar secretaresse der Historische Commissie van de Leidse Universiteit en conservatrice van het Academisch Historisch Museum was, waarvoor zij de zilveren museummedaille ontvangt.

25 Begin van de actie in Oegstgeest tegen de voorstellen van Gedeputeerde Staten tot annexatie door buurgemeenten van gedeelten van deze gemeente en tegen de verder gaande eisen van B. & W. van Leiden, die in hun onlangs verschenen preadvies totale **opdeling** verlangen. De volgende dag wijdt de Gemeenteraad van Oegstgeest hieraan een speciale zitting.

27 Ingebruikneming der Maranathakerk van de Ned. Herv. Gemeente in het Morskwartier; de eerste nieuw gebouwde kerk van Leiden sedert de oorlog.

NOVEMBER

4 Inaugurale rede van Dr. W. P. **DE ROEVER** als gewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit, getiteld *Metamorfe gesteenten en hun mineraalgezelschappen*.

NOVEMBER

- 5 In de omgeving van de Zoeterwoudse weg wordt de nieuwe fabriek der N.V. Rijnlandse Metaalinleveringsmaatschappij in bedrijf gesteld.
- 10 Huldiging van Prof. Dr. E. A. D. E. **CARP**, wegens zijn vijftwintigjarig hoogleraarschap, ter ere waarvan een buste van zijn voorganger als hoogleraar in de Psychiatrie, Prof. Jelgersma, van de hand van Prof. **OSWALD WENCKEBACH**, in de Jelgersma-kliniek wordt geplaatst.
- 14 Overleden, 88 jaar oud, D. M. **KUIVENHOVEN**, die 12 jaar lid is geweest van de Leidse Gemeenteraad voor de Christelijk-Historische Unie.
- 16 Huldiging door het Gemeentebestuur van Alphen a.d. Rijn in het ijsclubgebouw aldaar tijdens de sociëteit voor bejaarden van het echtpaar **NACHTEGAAL-WINTHORST** ter ere van hun 65-jarig huwelijk; van H.M. de Koningin was een telegram binnengekomen.
- Opening van de nieuwe Hervormde halschool in het Zijlkwartier te Leiderdorp.
- 18 Inangurale rede *De Bahasa Indonesia, de wereld en Nederland* van Prof. Dr. A. **TEEUW** bij zijn officiële aanvaarding van het hoogleraarschap te Leiden.
- 22 Wethouder **JONGELEEN** slaat de eerste paal in de grond voor de fabriek van het Amerikaanse bedrijf Reed Roller Bit Cy. (voor vervaardiging van materiaal voor grondboringen) aan de Trekvljet.
- 25 Het Leidsche Dierenasyl, sedert 1922 gevestigd bij de steenfabriek Ouderzorg te Leiderdorp (stichter **HUGO VAN POELGEEST**), gesloten, waarna de dieren naar de afdeling Amsterdam der Ned. Ver. tot Bescherming van Dieren zijn overgebracht.
- 26 Inzet van de viering van het eeuwfeest der Kon. Ver. Litteris Sacrum met Shakespeare's Vrolijke Vrouwjes van Windsor.
- 28 Feestvergadering ter herdenking van het gouden jubileum van het Groene Kruis te Oudewetering, ter gelegenheid waarvan Dr. A. A. **VAN DER BIJL** is benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

NOVEMBER

- 30 Afscheid in het Kamerlingh-Onneslaboratorium van Prof. Dr. A. D. **FOKKER**, die ruim 25 jaar vanwege de Teylerstichting aan de Leidse Hogeschool heeft gedoceerd.

De Commissie voor huishoudelijke- en gezinsvoorlichting betreft een eigen huis aan het Levendaal, waar vroeger de Dienst van Sociale Zaken was gevestigd.

DECEMBER

- 1 Wethouder **MENKEN** opent de tweede werkplaats in Leiden voor geestelijk gehandicapte meisjes.

De rijwielstalling aan het Terweepark bij het nieuwe Stationsgebouw opengesteld.

- 6 Opening van het juridisch studiecentrum der Universiteit in het Gravensteen, waarbij de President-Curator zich in zijn rede richt tegen de traagheid van overheidsinstanties.

Feestelijke herdenking van het derde eeuwfeest der stichting van de Hervormde Kerk te Oudewetering.

- 8 Concert en bal van het Studentenmuziekgezelschap Sempre Crescendo.

- 12 Het Collegium van het Leidsche Studentencorps huldigt de studentenhospites en -hospitae met langjarige praktijk en reikt daarbij 24 erepenningen uit.

- 13 Officieel afscheid van Prof. Dr. **SOPHIA ANTONIADIS** van de Leidse Universiteit, waar ze meer dan 25 jaar de Nieuw-Griekse Taal- en Letterkunde doceerde, wegens haar benoeming tot leidster van het Griekse culturele centrum te Venetië.

- 15 Het nieuwe Raadhuis van Voorhout officieel in gebruik genomen.

Feestelijke heropening van het gerestaureerde kerkgebouw der Gereformeerden aan de Oude Vest te Leiden.

- 17 Herdenking van het 25-jarig bestaan van het Sinologisch Instituut, waarbij ter ere van Prof. Dr. J. J. L. **DUYVENDAK**, tot zijn overlijden ten vorigen jare de ziel van dit door hem gestichte instituut, een plaquette wordt onthuld in de zaal, waar zijn bibliotheek zal worden ondergebracht.

DECEMBER

Afscheid van Ds. W. A. **BIJLEFELD**, die vijf jaar als predikant voor bijzondere werkzaamheden de Ned. Herv. Kerk heeft gediend, bij zijn vertrek naar West-Java om dienst te doen bij de Soendanese Kerk.

- 19 Overlijden van **LUCAS VERKOREN**, oud-directeur der N.V. Distilleerderij *De Fransche Kroon* en kunstschilder. *
- 22 Opening Bloemlusttentoonstelling in Lisse.
- 28 Afscheidsrecepties van Dr. C. 1. **KRUISHEER**, die bijna 20 jaar directeur is geweest van het Rijkszuivelstation aan de Vreewijkstraat te Leiden, en van Ir. F. **STOKHUYZEN**, aftredend als adjunct-directeur der Stedelijke Lichtfabrieken, waar hij ruim 40 jaar is werkzaam geweest.
- 30 Afscheid van Mr. Dr. S. **ROZEMOND** als directeur van de Dienst van Sociale Zaken, wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.

IN MEMORIAM

THOMAS KWAKMAN

15 JANUARI 1875-8 JANUARI 1955

THOMAS KWAKMAN, pastoor te Rijpwetering, werd 15 januari 1875 te Volendam geboren. Zijn kinderjaren sleet hij tussen de vissersvloot en hij scheen, evenals de meeste visserskinderen, voorbestemd, om zo gauw mogelijk mee de zee op te gaan. Hij was al aardig op weg zijn vaders zorgen te gaan verlichten, toen zijn protestantse onderwijzer meende, dat er in dat pientere jongetje wel eens een „mensenvisser” kon schuilen. Door de bemoeiingen van deze man ging hij op elfjarige leeftijd ter voorbereiding van zijn studie naar Sittard. Hij doorliep daarna vlot het klein seminarie te Voorhout en het groot seminarie te Warmond, zag zelfs kans nog een jaar in te lopen en werd 15 augustus 1898 tot priester gewijd.

Berkel en Rodenrijs, Heilo, Rotterdam en Amsterdam hebben hem gekend als kapelaan. In 1913 ging hij in de strenge orde van de Karthuizers, doch hij kon het wegens zijn zwakke gezondheid niet langer dan twee jaren uithouden, zodat hij in 1915 weer kapelaan werd in Rinnegom. In 1917 werd hij als pastoor te Middelharnis benoemd. Hier bleef hij 10 jaar en won er de genegenheid van katholiek en protestant. Talloos zijn de bewijzen van vriendschap die hem van het eiland bleven toestromen.

Einde februari 1924 werd hij benoemd tot pastoor te **Rijpwetering**. Een lid van het kerkbestuur polste eens, wanneer en op welk uur hij dacht naar Rijpwetering te komen, met het plan om hem plechtig in te halen, maar de pastoor begreep direct het plan en zei: „Nee nee, geen drukte, ik kom wel met de bus.” Hieruit sprak zijn persoonlijke nederigheid, die hem altijd in alles is bijgebleven.

Zijn uiterlijk met strakke mond en een paar doordringende ogen was streng en hij bezat een bewonderenswaardige wilskracht.

Zo was hij ook, maar voor zichzelf; hij leidde een streng kloosterlijk leven. Maar voor anderen was hij de goedheid zelf zonder achterdocht, iedereen ten volle vertrouwende. Hiervan werd weleens misbruik gemaakt.

Pastoor **KWAKMAN** is meermalen het middelpunt geweest van het gesprek van den dag. In woord en geschrift toonde hij zich een warm voorstander van de moderne kunstuitingen, waardoor hij vele kunstvrienden bezat, zoals **JAN TOOROP**, **ALBERT SERVAES**, **JOAN COLLETTE** enz.

15 augustus 1948 vierde hij zijn gouden priesterfeest, hoewel het zijn wens geweest was alles stil voorbij te laten gaan. Maar voor zijn parochianen, die nu eens behoefte gevoelden te laten blijken hoe zij de priesterlijke arbeid van hun trouwe herder waardeerden, moest hij ten slotte bezwijken. Na een week op retraite geweest te zijn, werd hij aan de grens van de parochie afgehaald door een historische optocht, voorstellende alle ambachtsheren van het ambacht van Alckemade; van **DIRK VAN ALCKEMADE** (1290) af tot aan de laatste ambachtsheer ; met hun Hertoginnen, Baronessen, Jonkvrouwen en pages, hoog op hun paarden gezeten, in schitterende costumes, ieder uit hun tijd.

In de laatste jaren heeft hij veel geleden, waarbij echter geen klacht over zijn lippen kwam, ofschoon het hem zwaar viel toen hij merkte dat zijn zwakker wordend lichaam, zijn sterke geest niet meer kon volgen en hij in alles geholpen moest worden. „Het gaat niet meer,” zei hij dan met een glimlach.

Hij overleed 8 januari 1955, bijna 80 jaren oud.

G.M. **ZOETEMELK**

HENRI JACQUES PIERRE WASSENAAR

8 FEBRUARI 1894 ■ 17 SEPTEMBER 1955

Op 17 september 1955 overleed **HENRI JACQUES PIERRE WASSENAAR**, die vanaf 1912 tot augustus 1954 werkzaam is geweest in de dekenfabriek J. **SCHELTEMA JANSZON** te Leiden.

Reeds op 18 jarige leeftijd deed hij zijn intrede in het bedrijf, dat destijds nog stond onder leiding van zijn grootvader, de heer C. **WASSENAAR**.

In 1923 werd hij directeur van dit bedrijf, dat inmiddels was omgezet in de Naamloze Vennootschap Fabriek van wollen dekens voorheen J. **SCHELTEMA JANSZON**. Deze functie heeft hij steeds met ijver en nauwgezetheid bekleed en eerst in augustus 1954 toen zijn wankele gezondheid daartoe noopte, heeft hij bedankt als directeur, doch bleef aan de dekenfabriek verbonden als Commissaris.

Daarnaast had hij belangstelling voor de culturele belangen van Leiden. Hij was o.a. gedurende een lange reeks van jaren bestuurslid van de Leidsche Schouwburgvereniging en de laatste jaren was hij vice-voorzitter van het bestuur. Steeds heeft hij in dit bestuur met kracht gepleit voor een goede schouwburg, de stad Leiden waardig.

Ook was hij sedert tal van jaren voorzitter van het Bestuur van Sociëteit Amicitia, waarvan hij niet alleen een trouw bezoeker was, maar tevens toonde door woord en daad hoezeer de belangen van deze Sociëteit hem ter harte gingen.

Op de hoogtijdagen te Leiden te weten 3 oktober en 8 februari placht hij met wel gekozen woorden de officiële personen, die in Sociëteit Amicitia te gast waren, toe te spreken.

Een goed Leids burger is heengegaan, doch de herinnering aan hem zal bij de velen, die hem gekend hebben, **blijven voortbestaan**.

DE C.

LUCAS VERKOREN

10 MEI 1888 - 19 DECEMBER 1955

Vrijdag 23 december meldten de dagbladen, dat daags tevoren in alle stilte ter aarde besteld was: de heer **LUCAS VERKOREN**.

Voor **degenen**, die in Leiden tot zijn naaste omgeving behoorden was dit verscheiden niet onverwacht. Deze vitale figuur immers was reeds enige jaren tevoren plotseling aan zijn kamer gebonden.

Hierdoor miste de N.V. Distilleerderij „De Fransche Kroon”, voorheen **HARTEVELT & ZOON**, haar directeur, die aan dit bedrijf gedurende 50 jaren zijn beste krachten had gegeven. Maar tevens verloor Leidens kunstleven de kracht van deze stuwende figuur.

LUCAS VERKOREN was niet alleen een bekend industrieel, maar tevens kunstschilder.

Op ongeveer veertigjarige leeftijd kwam hij in aanraking met de Leidse kunstschilder A. J. **VAN DRIESTEN**, die hem de raad gaf te gaan schilderen, na kennis genomen te hebben van zijn tekenwerk. Het verdere verloop heeft bewezen, dat dit advies juist geweest is.

Een nauwer contact volgde en vele tochten hebben beiden gemaakt in ons Hollandse landschap, hierbij vaak vergezeld van **CHRIS VAN DER WINDT**. Deze phase werd gevolgd door andere en snel ontwikkelde **VERKOREN** zich tot een schilder van formaat, die bij voorkeur het stilleven bracht.

In 1939 kwam hij op de tentoonstelling: „Kunst van Heden” te Amsterdam met enige stillevens en mede naar aanleiding daarvan maakte hij deel uit van de in 1940 in Den Haag gehouden expositie : „Dertig stillevenschilders.”

De „Nieuwe Rotterdamse Courant” van 4 mei 1940 meldde: „**LUCAS VERKOREN** is een van de weinigen, tot dusver onbekende schilders van eenig belang, die de tentoonstelling „Kunst van Heden” onlangs voor den dag heeft gebracht.”

Voor **VERKOREN** was dit een erkenning.

Hij was lid van St. Lucas te Amsterdam, van Teisterbant te Haarlem en tot voor kort van de Federatie.

Leiden was intussen al eerder overtuigd van de waarde, die **VERKOREN** als schilder en organisator bezat. Jarenlang was hij lid en bestuurder van „de Kunst om de Kunst”, dat tot het eind van haar legaal bestaan nagenoeg alle Leidse schilders en schilders onder haar leden telde.

In 1940 verdween deze vereniging, omdat zij zich niet wilde voegen naar de eisen van de bezetter. Het was **LUCAS VERKOREN**, die de sindsdien illegale vereniging gastvrij gelegenheid bood zich te nestelen in zijn atelier, een schilderachtig tuinhuis, verschooten in een romantische omgeving, tussen de Witte Rozenstraat en de Trekvluit. Dankbaar denken we terug aan de studieavonden aldaar.

Na de bevrijding was hij het weer, die met de heer P. **HERFST** het plan uitwerkte „de Kunst om de Kunst” te doen fusioneren met het aloude teken- en schildergenootschap „Ars Aemula Naturae”.

Weer aanvaardde **VERKOREN** de leiding en al spoedig was de invloed van zijn rustige kracht merkbaar en bloeiden cursussen voor schilderen en tekenen. Vanaf die tijd dateert ook zijn omgang met de Haarlemse schilders **KEES VERWEY** en **OTTO DE KAT**.

De eerste contactavonden voor leden en cursisten werden in zijn woning aan de Oude Singel gehouden en vormden hooggevalueerde culturele samenkomsten.

Een hoogtepunt was de tentoonstelling in de Lakenhal bij gelegenheid van de 60ste verjaardag van de schilder.

Hier kenschetste **VERWEY** het werk van **VERKOREN** als impressionistisch in de aanvang, later onder invloed van de nieuwe zakelijkheid, waaraan **VERKOREN** een puur schilderlijk sentiment toevoegde, wat een zeer geslaagde combinatie genoemd kan worden.

Bij die gelegenheid wees de burgemeester van Leiden er op, dat deze expositie het speciale doel had de dankbaarheid te tonen van kunstlievend Leiden.

De laatste tijd van zijn leven was **VERKOREN** in Groet gevestigd op die prachtige boerderij: „Homo ludens”, waarvan de inrichting het stempel droeg van zijn grote liefde voor antiek.

Toen ik hem daar in 't voorjaar 1955 bezocht, bleek mij, hoezeer zijn belangstelling op Leiden, waar hij tijdens zijn actief

leven zoveel arbeid had liggen, gericht was. De steen op zijn rust-
plaats in Schoorl toont ons dit in de woorden:

LUCAS VERKOREN
van Leiden

Zijn waarde zal geëerd worden in de voortzetting en uitbouw
van wat hij vormde.

J. B. VOLKERS
Voorzitter,
Ars Aemula Naturae

BIJDRAGEN

DE RIJNLANDEN

Als men een brief adresseert aan „Rijnland” — en wel met de plaatsnaam Leiden, zodat het ding niet in Keulen of daaromtrent terecht komt, — heeft de post de keus tussen de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland, het Borgstellingsfonds, een advertentiebureau en het hoogheemraadschap. Enkele jaren geleden zou de brief waarschijnlijk aan het hotel van die naam zijn bezorgd. Richt men zich tot het verleden, dan is het al niet anders; S. MULLER HZN. leert u ¹⁾, dat er ook in de middeleeuwen verscheidene, zeer verschillende, Rijnlanden waren.

Het kan de moeite waard zijn deze gevallen eens naast elkaar te zetten (zonder het hotel, het advertentiebureau e.d.); en dan niet zozeer de naam Rijnland als criterium te nemen als wel: die landelijke districten die om de Rijnstreek, om Leiden geconcentreerd waren of zijn.

Het begint al met het Graafschap aan de boorden van de Rijn, de „Comitatus circa oras Rheni”, bestanddeel van het oudste Holland zoals GOSSES het heeft omschreven ²⁾. De duinstrook van „Haarlemmerhout” (bij de huidige provinciegrens) tot Hoek van Holland, de boorden van de Rijn tot Zwammerdam en het ongescheiden veenland aan weerskanten van de oude bewoning. Dit gebied leeft later in de middeleeuwen in twee gedaanten voort: als kerkelijk district (dekanaat) ³⁾ tot circa 1400 en als wereldlijk district (baljuwschap) ⁴⁾. Dekanaat en baljuwschap beide worden aanvankelijk Noorthollant en later Rijnland genoemd.

Dat oude Rijn-graafschap, dit oude Rijnland is de organisatievorm van de tijd vóór de dijken en dammen, vóór de grote ontginningen. De duinkust met het zandland er achter, de hoge kleilangs de Oude Rijn vormen de hoofdlijnen des lands; de onher-

¹⁾ S. MULLER HZN., *Geschiedk. Atlas van Ned., Kerkelijke indeling omstr. 1500*, Het Bisdom Utrecht (1921) blz. 78, noot 4 aan het slot.

²⁾ I. H. GOSSES, *De Vorming van het Graafschap Holland* (1915); ook in zijn *Verspreide Geschriften* (1946).

³⁾ MULLER t.a.p. blz. 78-79.

⁴⁾ Aanteekeningen omtrent het Baljuwschap Rijnland (*Tijdschrift v. Rechtsgeschiedenis* 1931), inz. blz. 238.

bergzame oevers der riviermonden hebben nog geen aantrekkingskracht. De lange **duinkust** heeft twee verkeersknooppunten: bij de aanraking met het IJ (Beverwijk) en bij de aanraking met de Oude Rijn (Katwijk) ¹⁾; en dienovereenkomstig is hij in tweeën verdeeld, ruw gezegd: Kennemerland en Rijnland. De steden bestaan nog niet, Leiden evenmin als Den Haag. Uit die gezichtspunten is de vorming van dat oudste Rijnland te verstaan.

Anders wordt het als graaf **WILLEM** 1, in of omtrent 1208, dit Rijnland weer in zijn geheel, en nu voorgoed, voor Holland terugwint. Op hem kan men de stichting van Leiden als stad, als nieuw streekcentrum naast de oudere burcht, terugbrengen ²⁾. Hij ook brengt de waterstaatszorg tot een systeem. Een zuidelijke waterkering, de Ovenzijdwinde aan weerskanten van Leidschendam, wordt gelegd ³⁾. Een derde Rijnland ontstaat naast de beide oudere: het hoogheemraadschap, aanvankelijk genaamd „van den Spaarndam”, maar alras Rijnland ⁴⁾. Dit derde Rijnland wijkt in begrenzing evenwel sterk van de beide oudere af. Het is aan de zuidwestkant kleiner (want het Westland hoort van de aanvang af niet tot dit hoogheemraadschap van Rijnland, doch tot dat van Delfland), het is aan de noordzijde veel groter, want het sluit een goed deel van Kennemerland, tot het IJ en tot Amstellands grenzen toe, mede in. Deze dertiende eeuw ziet nog meer veranderingen: Gouda ontstaat als stad, ‘s-Gravenhage als vlek en Grafelijke zetel; de ontginning brengt nieuwe water- en landwegen, nieuwe verkeersverbindingen met zich mede, die de eenvoudige hoofdlijnen van voorheen weliswaar niet uitwissen, doch in een rijker geleed web opnemen.

Het merkwaardige is nu, dat deze verschillen tussen het **dekanaat** en baljuwschap enerzijds en het hoogheemraadschap anderzijds mettertijd minder worden. Niet aan de noordzijde; wat eenmaal Kennemerland was, dat bleef, in baljuwschap en dekanaat, steeds Kennemerland, op het middelpunt Haarlem gericht; maar wél aan de zuidwestzijde. Het Westland, tot de Leidschendamse

¹⁾ Vgl. het opstel: Vikinger-Wijken in Nederland, in de Bijdr. Naamkunde 1954.

²⁾ Zie het opstel: Burggrafelijk Leiden, in dit Jaarboekje 1955.

³⁾ Vgl. ons werkje: Graaf Willem 1 en de Hollandse Hoogheemraadschappen (1954).

⁴⁾ Vgl. ons werk: Het Hoogheemraadschap van Rijnland ... (1934), blz. 36-42.

Landscheiding toe, ging kort na 1400 tot een nieuw dekanaat **Delfland** over ¹⁾); en voor het baljuwschap, het burgerlijke rechtsgebied, geldt vrijwel hetzelfde, want al de Westlandse ambachten werden mettertijd hoge heerlijkheden en verloren de band met het oude baljuwschap Rijnland. Alleen Voorburg bleef hier, tot de Franse tijd toe, een Rijnlands ambacht, zoals het lage land er tegenover, Tedingerbroek, tot het ambacht **Zoeterwoude**—Stompwijk bleef behoren; voor het baljuwschap is de **Leidschen**-damse Landscheiding dus nooit helemaal de grens geweest. Aan de zuidoostzijde strekte dit baljuwschap zich uit tot vlak bij Gouda; deze later ontstane stad had geen gelegenheid meer zich hier een erkende invloedssfeer te verwerven. En voor een „district ‘s-Gravenhage” schoot helemaal geen ruimte over (want **Haag**-ambacht mag als zodanig toch nauwelijks naam hebben). De tijdelijke uitbreiding van het baljuwschap aan de oostzijde, met de veroveringen van Graaf **FLORIS** V, in Woerden en Oudewater c.a. ²⁾), kunnen hier ongenoemd blijven; ze hadden voor de toekomst geen gevolg.

Dit waren dus de drie Rijnlanden van de middeleeuwen: 1ste. een kerkelijk bestuursdistrict, dekanaat; 2de. een wereldlijk rechts- en bestuursdistrict, het baljuwschap; 3de. een regionaal waterschap, het hoogheemraadschap. Alle drie geconcentreerd op de nieuwe hoofdstad Leiden (na ca. 1200). Dekanaat en baljuwschap van de aanvang af even groot, allebei eerst Noordholland en later eerst Rijnland genaamd; het hoogheemraadschap, aanvankelijk Spaarndam genaamd en nà de beide eerstgenoemde geformeerd, zeer afwijkend van territoire; maar terwijl het hoofdverschil (aan de noordzijde) onverminderd blijft, groeien de terri-toriën aan de zuidwestzijde naar elkaar toe, met terugtrekking van de Leidse invloedssfeer tot op of bij de Landscheiding.

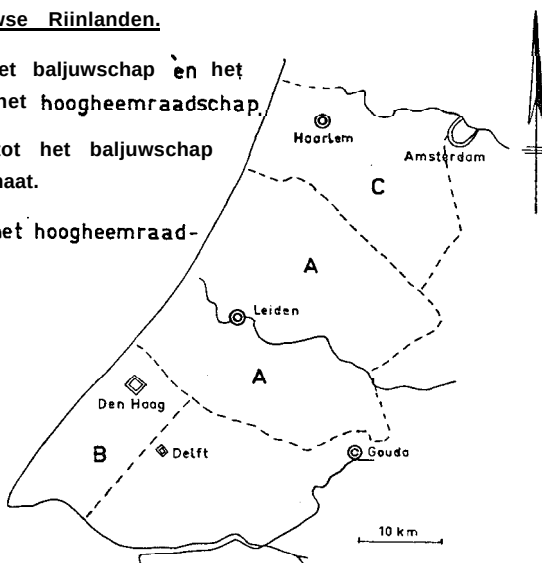
Economisch en maatschappelijk zijn de invloedssferen ook voor de oude tijd niet zo nauwkeurig te begrenzen. De grote jaarmarkt der streek, in de herfst na de oogsttijd, had vanouds plaats bij Katwijk — te Valkenburg — met een nevencentrum te Voorschoten. Valkenburgermarkt bleef eeuwenlang dé jaarmarkt van de streek, ook als betalingstermijn, taai gehandhaafd. Leiden heeft na zijn opkomst als stad nooit een jaarmarkt van vergelijkbare

¹⁾ **MULLER**, op de boven aangehaalde plaats.

²⁾ Vgl. het opstel: „Aen 't Ende van den Lande”, in Zuid-Hollandsche Studiën 1 (1949).

De Middeleeuwse Riinlanden.

- AA behoort tot het baljuwschap en het dekanaat en het hoogheemraadschap.
B behoort ook tot het baljuwschap en het dekanaat.
C behoort tot het hoogheemraadschap.

betekenis bezeten. Wèl had Leiden zijn weekmarkt, op zaterdag ¹⁾; en deze dag bracht vele Rijnlanders binnen Leidens muren, ook vanwege de zittingen van het baljuwsgerecht in het oude Gravenhuis bij de Pieterskerk; want, waren deze zittingen soms ernstig, soms vervelend, het ludieke karakter van de oude rechtspraak gaf een attractief tintje er aan. Alle welgeborenen (al degenen tot wie men zeggen kon: „ik heb je grootvader nog gekend”) mochten zitting nemen; velen deden het ongetwijfeld nu of dan „voor de aardigheid”, om „er bij” te horen. In het oude Rijnland van circa drieduizend huishoudingen kende men elkaar. De rechtszaken waren ongetwijfeld onderwerpen van algemeen gesprek. Executies moesten ruime deelneming trekken; meer nog de gerechtelijke tweegevechten op het „Krijt” bij het Gerecht: de sportevenementen van de middeleeuwen, mag men eensdeels zeggen, want het waren vaak beroepskrachten die vochten. De stedelijke marktrechtspraak zorgde ook voor attracties; het was hier de gewoonte, hem die schuldig was aan „stinkende vis en licht

¹⁾ De veemarkt is op vrijdag verzet, toen Koning Lodewijk ten gerieve der Israëlitische vleeshouwers had verboden, veemarkt op zaterdag te houden.

gewicht" of zo iets in een mand aan de kraan te hangen, boven het water te draaien en hem daar aan de algemene belangstelling prijs te geven tot hij zich eindelijk *lossneed* en in de Rijn belandde. Het seendgerecht, het kerkelijke gerecht van de deken, mocht dan minder populair zijn, belangstelling trok het zonder twijfel ook. Het hoogheemraadschap eindelijk had hier minstens één populaire functie 's jaars : de Doesschouw in juni, waarbij het bestuurscollege met alle ambachtsbestuurders van de Rijnstreek — onder veel gepraat en gelach en lafenissen ongetwijfeld — de Does ging afvaren. Al deze functies werkten het saamhorigheidsgevoel der streek in de hand.

Een markt- en nering-monopolie zoals vele middeleeuwse steden het hadden — medebrengende, dat alle dorpelingen van het district nergens anders dan in de hoofdstad mochten markten en slechts daar bier, enz. inslaan —, zo'n monopolie heeft Leiden voor Rijnland nooit gehad. De mensen van het Westland en die van de Gouwestreek hadden Delft en Gouda dichtbij en ze bezochten zonder twijfel de donderdagse weekmarkten dier steden. Maar ook die uithoekbewoners zullen soms Leiden hebben bezocht, al was het slechts vanwege het baljuwsgerecht. En van het Rijnland in engere zin — de Rijnstreek, de duinstreek tussen *Kennemerbeek* en Leidschendam en de veendorpen terzijde — was Leiden het centrum in elk opzicht.

De zestiende eeuw brengt enige ingrijpende veranderingen. Terwijl het hoogheemraadschap ongeveer zichzelf blijft, is het baljuwschap, het burgerlijke rechtsdistrict, steeds verder uitgehouden door al maar meer hoge heerlijkheden, die dan voortaan met het baljuwschap vrijwel niet meer te maken hebben; alleen voor de politiezorg — de „*hellebaardiers*”, de dienders waaraan alle Rijnlandse dorpen meebetalen — blijft heel Rijnland een district vormen.

In kerkelijk opzicht verandert er nogal wat. De nieuwe *bisdoms*-indeling der R.K. kerk heeft in het midden der 16de eeuw Rijnland ten noorden van de Rijn onder het bisdom Haarlem gebracht, de zuidhelft onder het aartsbisdom Utrecht; onder de

Republiek werd het nu zó ¹⁾, dat het dekanaat Rijnland alleen de Rijnstreek tussen Leiden en Zwammerdam met de veendorpen aan weerszijden omvatte; van de noordkant sneed het dekanaat Kennemerland, van de zuidkant dat van **Delfland** diep in het oude Rijnland in. De Gereformeerde kerk organiseert eerst een classis Rijnland onder de Noordhollandse synode ²⁾, daarna onder de Zuidhollandse synode ³⁾, maar alras wordt deze grote classis gesplitst, zodat de Classis van Leyden en Neder-Rhijnland alleen bestaat uit de noordelijke duinstreek en de Rijnstreek tot bewesten Alphen, de oosthoek onder de Classis van Woerden en Over-Rhijnland, Wassenaar onder de classis van 's-Gravenhage. Niet slechts is Rijnland nu door een sterke religie-verdeeldheid gekenmerkt, de intern-kerkelijke organisaties, belangrijk toch uit een oogpunt van sociale groepsvorming, verstoren de Rijnlandse eenheid.

Maar een nieuwe eenheid is ontstaan, die van het belastinggebied. Voor de belastingheffing, zowel de „collecte” als de verpachtingen, was Holland in districten verdeeld onder hoofdplaatsen, **welker** magistraten dan tevens zekere functies hierin hadden. Het district Leiden ⁴⁾ blijkt heel Rijnland, van Leidschendam tot Kennemerbeek en tot Bodegraven, te bevatten; de Gouwestreek is onder Gouda gebracht, maar Aalsmeer is aan het Leidse district toegevoegd — aanwijzing dat inderdaad het **Kennemer** Aalsmeer te Leiden ging markten? Let men anderzijds op de **beurtvaart**-verbindingen, dan krijgt men de indruk, dat Amsterdam betekenis begon te krijgen voor die dorpen waar men marktgewassen teelde, zoals Hillegom en Roelofarendsveen. Ook schijnt het, dat, naarmate door de droogmakerijen het landbouwareaal toenam, ook de zuigkracht van de Rotterdamse graanmarkt zich in Rijnlandse richting deed gevoelen. De Leidse handelsmaten en -gewichten bleven weliswaar over heel Rijnland heersen, maar dit zegt niet veel, want de dorpen van het baljuwschap waren aan de verplichte Rijnlandse ijk onderworpen en de kleine baljuwschappen en hoge heerlijkheden bleven, als „Rijnlands gevolg”,

¹⁾ ~~We volgen hier~~ elders de Koninklijke Almanak voor 1809, onze oudste Staatsalmanak

²⁾ Nationale synode te Dordrecht, 1578; **HOOYER**, Oude Kerkelijke Wetten, blz. 168.

³⁾ Nationale synode te Middelburg, 1581; **HOOYER** alsv., blz. 223.

⁴⁾ Deze indeling vindt men weergegeven o.a. in het Herenboekje: het Naam-Register van de Regeeringen der Kleine Steden (enz.) in de Provincie van Holland en Westvrieslant, sedert 173 1 jaarlijks verschijnend.

zich bij voortduring houden zowel aan de Rijnlandse maten als aan alle Rijnlandse costumen.

Een zekere, beperkte, mate van desintegratie der oude Rijnlandse eenheid is met dat al voor de 17de en 18de eeuw onmiskenbaar. Beperkt, en voor de tijdgenoten allicht nauwelijks opvallend.

Wanneer, ten minste, de eerste revolutionnaire winden — in 1787 eerst, in 1795 sterker — over het land waaien, dan zoekt „het volk” (de patriotische sector nl.) eerst nog de verwezenlijking zijner wensen in het oude Rijnlandse verband.

*

*

*

Als de omwenteling in 1798 krachtig doorbreekt, wil zij mede dat programpunt van de Franse revolutie verwezenlijken, dat het gemunt heeft op de traditionele verdelingen des lands; een „natuurlijke” indeling, gebaseerd op de volkstelling, moet zegevier¹⁾. De Oude Rijn moet nu departementsgrens zijn, en dit toont toch wel ten volle het onwerkelijke van dit theoretische gedoe, want als er één rivier is die verbindt en niet scheidt, dan is het zeker onze Rijnlandse Rijn. Noordwaarts van de Rijn tra-

Ressorten van de 19e eeuw.

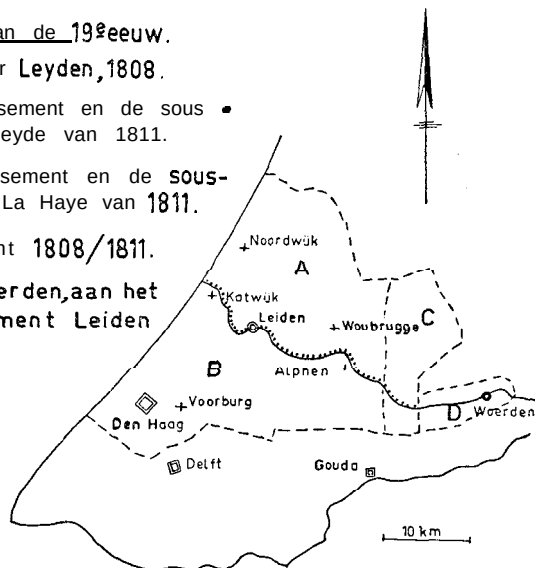
A + B = het kwartier **Leyden**, 1808.

A = het arrondissement en de sous-préfecture **Leyde** van 1811.

B = het arrondissement en de sous-préfecture **La Haye** van 1811.

C = Grensvariant 1808/1811.

D = kanton **Woerden**, aan het arrondissement **Leiden** toegevoegd.

¹⁾ We handelden hierover in onze voordracht: Bestuursorganisatie, Traditie en Efficiency, in Akademiedagen 1951 (Middelburg).

ceren de mannen van 1798 het departement Texel, waarvan Alkmaar de hoofdplaats moet zijn; Leiden met enkele dorpen maakt daarvan de 6de ring uit, de rest van noordelijk Rijnland wordt gebracht tot de 5de ring (Haarlem), behalve de oostelijke dorpen, die, tot de 7de ring behorend, in Naarden hun hoofdplaats moeten zien! Ten zuiden van de Rijn ligt het departement van de Delf (hoofdplaats Delft); tussen de zee en de Vliet is het de 2de ring ('s-Gravenhage), tussen Vliet en Gouwe de 6de ring (Gouda), ten oosten van de Gouwe de 7de ring (Oudewater). Het is maar gelukkig dat deze geforceerde reorganisatie nooit tot rijpheid is gekomen: de oude organen, ook het baljuwschap Rijnland, bleven „provisioneel”, „intermediair”, in functie.

In 1801 herleeft de oude provincie Holland, als „departement”. Zo blijft het ook onder **SCHIMMELPENNING**, maar koning **LODEWIJK** voert in 1808 zijn nieuwe verdeling door, waarbij Holland in de beide departementen Amstelland en **Maasland** wordt gesplitst. De grens tussen beide loopt langs Kennemerbeek en langs de **Drecht**; van het punt waar thans de Tolhuissluis is zuidwaarts loopt de grens tussen **Maasland** en Utrecht vlak ten oosten langs Bodegraven, Gouda en Schoonhoven. De departementen worden nu in kwartieren verdeeld, gelijk te stellen met de Franse sous-préfectures, die dus zowel bestuurseenheden als rechterlijke arrondissementen zullen zijn. Leiden wordt kwartiershoofdplaats; en tot dit Eerste Kwartier van **Maasland** behoort heel Rijnland (voorzover binnen de grens van **Maasland** gelegen), met de dorpen rondom Den Haag; de hoofdstad 's-Gravenhage maakt een district op zichzelf uit. Hierbij heeft men aan de traditionele betekenis van Rijnland als eenheid, van Leiden als regionaal centrum weer ten volle recht doen wedervaren. 's-Gravenhage, onorgaanisch tussen de oudere centra, tussen de reeds gegroeide districten ingeschoven, had geen verbreking der oude verbanden kunnen bewerkstelligen.

Dit werd heel anders na de inlijving bij Frankrijk van 1810. Van het Département des **Bouches** de la Meuse (dat zich aan de oostkant weer iets verder uitstreckte dan het **Maasland** van 1808; de departementsgrens liep nu langs de Kromme Mijdrecht, de **Wierikke** en de Vlist) was weder 's-Gravenhage hoofdplaats; doch nu de kwartieren van 1808 sous-préfectures werden, moest, naar Frans gebruik, de sous-préfecture van de departementshoofdstad juist extra belangrijk zijn. De drie kwartieren van het **Maasland** van 1808 werden nu, in 1811, zes sous-préfectures, tevens

arrondissementen ¹⁾). De voorliefde voor „natuurlijke” grenzen wordt weer botgevierd en de Oude Rijn is weer tot grens verheven, gelijk in 1798. Ten zuiden daarvan heeft men dus de souspréfecture en het arrondissement ‘s-Gravenhage, met Justices de paix (kantongerechten) o.a. te Katwijk en te Alphen; ten noorden van de Rijn de souspréfecture, tevens arrondissement, Leiden, met Justices de paix ten plattenlande te Noordwijk en te Woubrugge.

Het „herstel der orde van zaken” in 1813 doet de oude provinciegrenzen grotendeels herleven, zodat o.a. Woerden weer bij Holland komt (en, als kanton, bij het arrondissement Leiden). Maar de districtsindeling van de Franse tijd wordt gehandhaafd; de arrondissementen en kantons blijven geheel ongewijzigd en deze arrondissementen zijn nu weliswaar geen districten of sous-préfectures meer, doch wél eenheden van „gedeconcentreerd Rijksbestuur”, voor de belastingdienst, de waterstaat, enz. In al deze opzichten blijft Rijnland nu zo fataal door de Rijn verdeeld; de noordhelft moet alléén het arrondissement en district Leiden vormen, de zuidhelft behoort onder ‘s-Gravenhage ²⁾).

Het was wel te voorzien waarop dit zou uitlopen. In 1811 had men de drie districten van dit gewest alle drie gesplitst; bij de herziening der rechterlijke indeling in 1877 kwam men zo ongeveer op het oude terug: Brielle kwam weer onder Rotterdam, Gorinchem onder Dordrecht, en Leiden onder ‘s-Gravenhage. Het was geheel vergeten, dat bij de eerste vorming, in 1808, Leiden tot hoofdplaats bestemd was geweest en ‘s-Gravenhage een enclave in het Leidse district had moeten vormen. ‘s-Gravenhage overwon; Leiden en Alphen werden kantons van dat arrondissement en Woerden werd zowaar weer bij het arrondissement Utrecht gevoegd. Het gedeconcentreerde Rijksbestuur ging grotendeels dezelfde weg; alleen de dienst der financiën, behoudender dan de andere, behield Leiden als districtshoofdplaats, zodat

¹⁾ De overigens zo voortreffelijke Geschiedkundige Atlas van Mr. G. ‘MEES Az., „die men ook om zijn tekst niet genoeg kan aanbevelen, heeft het op dit punt mis. Hier moet men volgen de nieuwe Geschiedkundige Atlas van Nederland, waarvan het stuk over de recente rechterlijke indelingen door Dr. Overvoorde is bewerkt. De Almanach Impérial 1812 bevat op blz. 378-379 en 547-548 etc. het nodige.

²⁾ De toestand van Koning Willem I’s tijd blijkt volledig uit de Provinciale Almanak 1829, de eerste jaargang. De almanak van 1955 noemt zich de 67e jaargang doch dan wordt de eerste reeks buiten beschouwing gelaten.

hier, naast het kantongerecht, ook een Raad van Beroep voor de directe belastingen gevestigd is gebleven, als éne in den lande niet in een arrondissementshoofdstad.

Nog één bijzonderheid is te vermelden. De grensregeling van 1855 bracht Leimuiden c.a. onder Zuid-Holland, doch de gehele drooggemaakte Haarlemmermeer onder Noord-Holland, als gevolg van de roep, dat de hele droogmakerij niet slechts één waterschap, doch ook één gemeente zou zijn ¹⁾. Het besef dezer eenheid is bij het eeuwfeest van 1955 glansrijk gedemonstreerd en niemand kan er aan denken, de klok hier terug te zetten; doch waar het zuiderdeel van de Meer toch ontegenzeggelijk meer zuidwaarts is georiënteerd, ware het in 1855 niet ondenkbaar geweest hier twee gemeenten te vormen en de zuidelijke Gemeente bij Zuid-Holland te voegen, wat aan de regionale eenheid van de Rijnstreek ten goede zou zijn gekomen.

*

* *

Wat is er nu van de middeleeuwse Rijnlandse eenheid tot op heden levend gebleven?

De maatschappelijke eenheid is er altijd nog wel, ondanks alle zuigkracht van Den Haag. Maar van de organisatorische uitdrukkingsvormen er van is niet veel over. Rechts- en bestuursdistrict is Rijnland niet meer. Het hoogheemraadschap heeft alle wisselingen overleefd: het liet zich trouwens niet zo gemakkelijk op het papier verdelen. Ook in de kerkelijke organisaties bestaat Rijnland voort. Sedert enkele decennia is de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland te Leiden gevestigd, als nieuwe formatie voor het economische leven. Het kanton Leiden beslaat voornamelijk de Rijnlandse duinstreek (zonder Hillegom) ; het kanton Alphen a. d. Rijn de Rijnstreek; in het algemeen trouwens komt Alphen als nevencentrum sterker naar voren. In de organisatie van de bescherming der burgerbevolking in oorlogstijd is het vrijwel evenzo: de B-kring Zuid-Holland 1 valt ongeveer samen met het kanton Leiden, de kring Zuid-Holland 2 bestaat voornamelijk uit de Rijnstreek. Het district Omstreken van Leiden der voor- en nazorg van geesteszieken beslaat het overgrote deel van Rijnland. Op het gebied der openbare-nutsvoorzieningen

¹⁾ Deze episode is uitvoerig verhaald door **GEVERS VAN ENDEGEEST** in zijn werk over de Droogmaking van de Haarlemmermeer, deel 111, blz. 103 vlg.

strekt het Leidse gas- en electriciteitsbedrijf zijn netten over vrijwel heel Rijnland uit; de drinkwatervoorziening evenwel is verbrokkeld. Er zouden nog diverse andere varianten zijn te noemen; over het algemeen echter kan men zeggen, dat de „secundaire organisatievormen” aan de Rijnlandse eenheid nog niet veel afbreuk hebben gedaan.

Laten we even vaststellen, dat de indeling des lands in economisch-geografische gebieden, zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek deze hanteert, ons Rijnland in twee afgeronde delen (duin- of bollenstreek, Rijnstreek) op zichzelf stelt. De indeling in groepen van landbouwgebieden is ingewikkelder ¹⁾; hier is uiteraard één zeer speciaal criterium aangelegd. Leerzaam is dan weer het bezien van de bodemkundige kaart ²⁾. Hierop spreekt toch wel heel sterk de richtinggevende betekenis van de Oude Rijn met zijn boorden, alsook de centrumfunctie van de ontmoeting dezer Rijnstreek met de duinstreek (in welk ontmoetingsgebied het verkoren middelpunt eerst aan de westzijde lag, doch nu sinds 7½ eeuw aan de oostzijde, te Leiden). De verkeerswegen hebben zich tot voor kort aan de geografische factoren gehouden. De spoorwegen eerst, de autowegen later hebben zich daarvan losgemaakt (verbinding Den Haag-Gouda), doch zelfs hierdoor zijn de oude connecties niet verbroken.

Het is hier niet de plaats, hedendaagse sociologie te bedrijven en te onderzoeken of het „functieverlies der kleinere centra”, waarvan men thans veel spreekt, ook in Leiden merkbaar is. Zeker is het, dat ook hier de Rijks- en gewestelijke autoriteiten weinig respect voor de traditionele verdelingen hebben getoond. Minder, dunkt ons, dan goed is voor een gezond regionaal leven. Niet uit de naam der historie kan men dit respect vragen, maar wél omdat de maatschappelijke werkelijkheid, hier althans, nog zo sterk met de historische formatie overeenstemt. Dat de oude streken geheel in de „randstad Holland” zouden zijn opgegaan, zoals het jongste geografische standaardwerk ³⁾ suggereert, kunnen we voor Rijnland niet beamen.

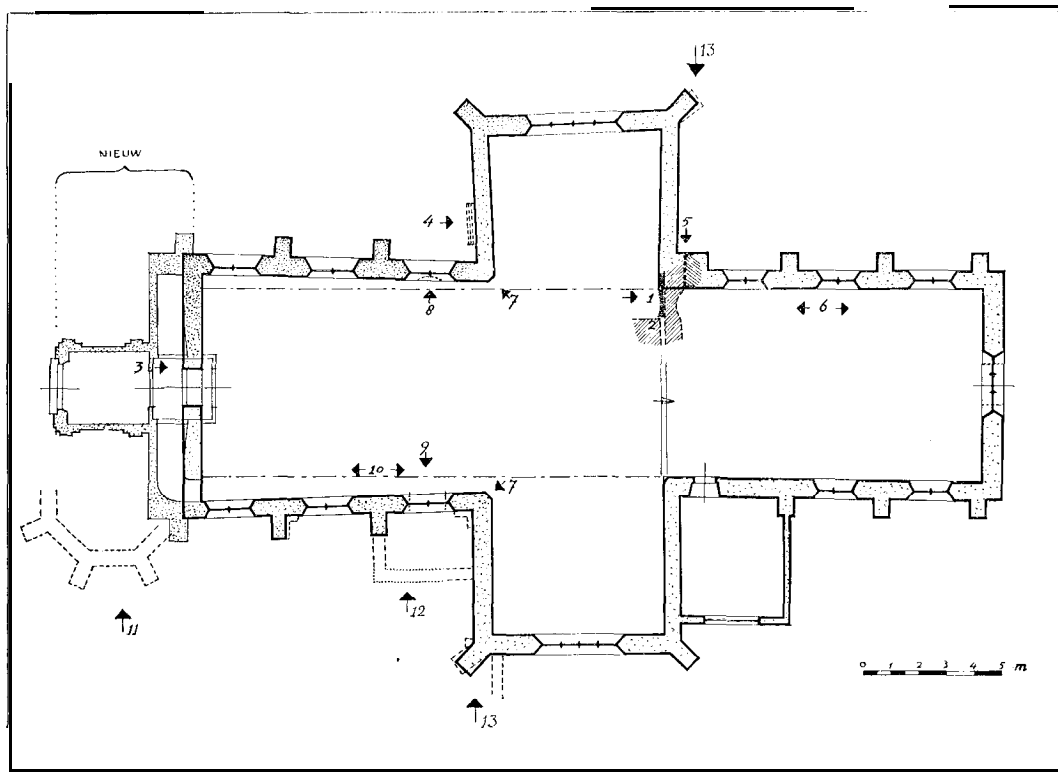
¹⁾ Vgl. M. J. DE BOSCH KEMPER, De Tegenwoordige Staat van Nederland (1950), blz. 139 en 160; en andere recente publicaties.

²⁾ Kaart bij: C. H. EDELMAN, Inleiding tot de Bodemkunde van Nederland (1950).

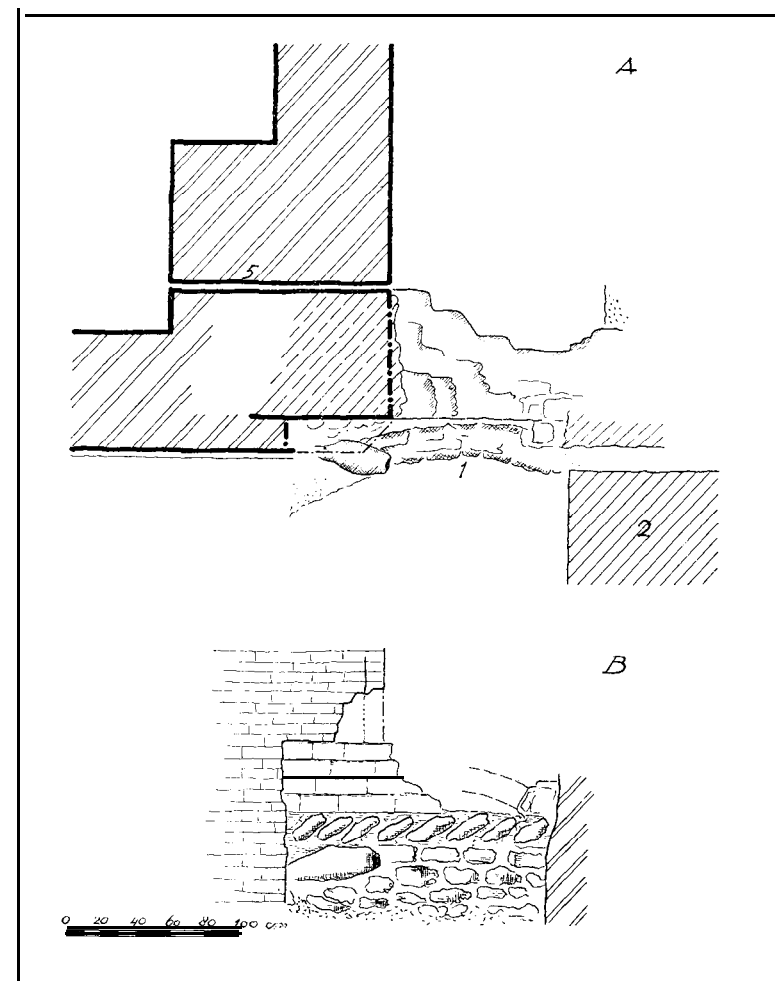
³⁾ F. LANDMETER, Stad en Land onder de Zeespiegel (1953); hoofdst. uit deel IV v. h. Handboek der Geografie van Nederland.

De verzwakking van de regionale identiteit dezer streek is — naar wij hopen te hebben aangetoond — mede het gevolg van een ongelukkige gang van zaken tijdens het Franse bezettingsbestuur. Over het algemeen staat onze samenleving nog onder de invloed der formatie van graaf WILLEM 1. Men kan dit gerust inzien zonder van misplaatst historisme te worden beschuldigd.

S.J. **FOCKEMA** **ANDREAE**

Afb 1. Plattegrond van de kerk te Oegstgeest waarop de plaats van de verschillende in de tekst vermelde vondsten staat aangekend.

Afb. 2. Plattegrond en aanzicht vanuit het westen van de gevonden funderingsresten, die een onderdeel vormen van de vroegere kerk.

DE RESTAURATIE VAN HET GROENE KERKJE TE OEGSTGEEST

Zoals ook de restauratie van 1916 aanleiding gaf tot het publiceren van een bijdrage over het „Groene Kerkje” in het Leids Jaarboekje ¹⁾, zo is dit wederom het geval met de tegenwoordige, in 1954 begonnen, restauratie, daar de verschillende vondsten die gedaan werden ons in staat stellen, een iets duidelijker beeld te vormen van de geschiedenis van dit kerkje dan tot dusver mogelijk was. Er bestaat een tekening van VERHEES ²⁾ uit 1797 van „de Kerk en Thoorn van Oegstgeest” (afb. 3), waarbij hij o.m. schreef: „de Kerk is van die groote oudtheijt niet die men aan deselve toeschrijft. Deselve zal op de fundamente van een oft meer kerken, die aldaar vroeger zijn geboudt geweest en van ouderdom vervallen zullen zijn, gebout zijn.”

Voor dit zo lang geleden door VERHEES uitgesproken vermoeden zijn tijdens de huidige restauratie de bewijzen gevonden.

In verband met te verrichten herstellingen aan de fundering in de hoek tussen noordelijke transeptarm en koor werd de gewapend betonvloer ter plaatse opgebroken. Direct hieronder kwamen restanten te voorschijn van muurwerk in tufsteen (afb. 1, bij 1, afb. 2 A en B, en afb. 4, 5 en 6). Vlak daarvóór, in westelijke richting, lag een hiervan losstaand stuk metselwerk van kloostermoppen, formaat 8/15/30 (afb. 1, bij 2, afb. 2 A, bij 2 en afb. 5). Het tufstenen fragment bestaat in de onderste lagen uit zeer grof of geheel niet behakte blokken. Hiervoor bevindt zich (terugspringend) een laag van iets zorgvuldiger bewerkt materiaal. Deze lagen vormen in plattegrond een enigszins holle lijn. Daarna komt een (wederom terugspringend) volgens een rechte lijn gelegen stroomlaag, waarvan de stenen onder een hoek van ca. 45° liggen (afb. 2 B). Het bovenste gedeelte van het nog aanwezige tufsteenwerk bestaat uit 4 lagen goed behakte blokken met een lagenmaat van ca. 10 cm. Het welverzorgde voegwerk hiervan is nog duidelijk zichtbaar (afb. 4 en 6, links). Het vlak ligt 20 cm terug t.o.v. de oostelijke wand van het dwarsschip. In de rechterhoek van afb. 2 B is de aanzet van een boogje aangegeven waar-

van enkele losse stenen in het zand ter plaatse aangetroffen werden. Verder naar het zuiden gaat het tufsteenwerk verscholen achter het gemiddeld 80 cm dikke fragment van kloostermoppen (afb. 1, bij 2), dat geheel losstaat van de eerstgenoemde vondst, zoals te zien is op afb. 5. De doorgaande spleet is ruim 10 cm breed.

Achter de tufsteen, onder de noordelijke muur van het koor, bevindt zich eveneens metselwerk van kloostermoppen, tussen beide materialen bestaat een duidelijke bouwnaad, die op deze plaats ook buiten zichtbaar is (afb. 1, bij 5) en die zowel binnen als buiten ook in het jongere opgaande werk doorloopt (afb. 8 en 9). De ten westen van deze naad gelegen tuf is aan de buitenzijde van de kerk door later baksteenwerk aan het gezicht onttrokken; ook aan de oostelijke zijde bleken losse stukken tufsteen van 9 à 10 cm dikte in de fundering verwerkt te zijn, tussen de moppen, die een dikte van 8 à 9 cm bereiken; het betreft hier waarschijnlijk secundair gebruikt materiaal.

Het in de kerk gelegen fragment van tufsteen is aan de oostelijke zijde gedeeltelijk weggekap.

Blijkens een onderzoek, ingesteld door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, kunnen de onderste lagen van het gevonden tufsteenwerk zeer wel Karolingisch zijn. Mogelijk is hierbij gebruik gemaakt van materiaal van Romeinse afkomst (afb. 6, links). Gedacht kan worden aan een spanmuur onder een triomfboog of aan de oostelijke muur van een kerk zonder absis. Het fragment in moppen (afb. 1, bij 2) kan afkomstig zijn van het funderingsblok van een preekgestoelte.

Verder kwamen bij het onderzoek van het gebouw de volgende feiten aan het licht:

a. Van de in dec. 1824 ¹⁾ ingestorte toren is de fundering niet meer terug te vinden. Hetzelfde geldt voor de noordelijke **veel**-hoekige kapel, die vermeld wordt in „Monumenten van Geschiedenis en Kunst” ³⁾ en nog afgebeeld staat op de tekening van **VERHEES** uit 1797 (afb. 3). Van de iets grotere zuidelijke kapel is de fundering nog aanwezig (afb. 1, bij 11). Blijkbaar werden in 1839 bij de bouw van de toen nieuwe westelijke gevel (afb. 1, bij 3), die aanmerkelijk dieper gefundeerd werd dan **de oudere** delen van de kerk, alle restanten van de toren, de noordelijke kapel en de oude westelijke gevel met fundering en al verwijderd.

b. De voet van de westelijke muur van het noordelijke transept vertoont een onverklaarbare verzwaring van het metselwerk (afb. 1,

bij 4). Het steenformaat is hetzelfde als dat van het omringende metselwerk. De bovenliggende muur was gescheurd tot op deze verzwaring, door de geringere zakking van het deel boven de verzwaring ten opzichte van het muurwerk aan weerszijden, dat normaal gefundeerd is. Gedacht kan worden aan een verandering van plan tijdens de bouw.

c. Aan de zuidelijke zijde werden verschillende aanlopende funderingen gevonden, die echter niet in verband gemetseld waren met het fundament van de kerk, maar daarop rustten (afb. 1, bij 12). De twee funderingen die op de tekening met een stippellijn verbonden zijn, zullen behoren bij een portaaltje, dat op de plattegrond van VERHEES nog aangegeven staat.

d. De overhoekse steunberen van het dwarsschip bleken aan de noordoostelijke en de zuidwestelijke zijde te rusten op funderingen, die een hoek van ca. 150° maken met het opgaande werk (zie afb. 1, bij 13 en afb. 7).

e. In de kerk zijn de muurhoeken tussen schip en transept afgeschuind (afb. 1, bij 7). Aan de noordelijke kant is deze afschuining gaaf gemetseld, aan de zuidelijke zijde echter afgekap't van ouder metselwerk. Hieruit blijkt dat bij de gedeeltelijke verwoesting in 1672 ³⁾ dit gedeelte van de zuidwestelijke hoek is blijven staan en later volgens het herstellingsplan bijgewerkt is, en dat de noordwestelijke hoek bij de herstelling nieuw is opgetrokken.

f. In de meest oostelijk gelegen travee van de noordelijke wand van het schip is een halfronde nis aangetroffen (afb. 1, bij 8), onder het venster. Blijkens handtekeningen op het pleisterwerk is deze bij de herstelling in 1916 dichtgezet. Ook bij de lopende, restauratie is de gevonden nis weer gesloten.

g. Tegenover deze nis, in de zuidelijke wand van het schip, zijn de sporen van een poortje gevonden, dat zowel op een in het Leids Gemeente-archief aanwezige tekening van WILLEM VAN DER HELM (1662) als op de plattegrond bij de tekening van VERHEES staat afgebeeld. Aan de buitenzijde was dit slechts te zien aan onregelmatigheden in het muurwerk, aan de binnenzijde echter was de opening gedicht met kalkzandsteen (waarschijnlijk ook in 1916). Bij de huidige restauratie is dit poortje weer geopend.

h. Aan de binnenzijde van het schip bevinden zich onder de vensters in de zuidelijke wand restanten van een tufstenen band, waarvan het profiel is afgekap't (afb. 1, bij 10).

In de noordelijke wand is op deze plaats een sprong in het baksteenwerk. In combinatie met het onder *e* genoemde, geeft

dit de indruk, dat de zuidelijke gevel in zijn geheel grotendeels is blijven staan in 1572, terwijl de noordelijke gevel nadien bijna geheel vernieuwd is.

Met behulp van deze gegevens en van wat reeds omtrent de kerk bekend is, kunnen we ons het volgende beeld van de bouwgeschiedenis vormen:

1. In de 8ste eeuw, mogelijk omstreeks 740 ⁴⁾, zou een houten kerk zijn gesticht op een terp, waarvan wel vermoed werd, dat er zich resten van een nederzetting uit de Romeinse tijd bevonden ⁵⁾. Althans bij een afgraving zouden Romeinse scherven gevonden zijn ⁶⁾. Dàt het zuidelijke deel van de terp is afgegraven, is in de verkaveling goed waar te nemen.

In een goederen-register van de St. Maartenskerk te Utrecht van omstreeks 866 wordt gesproken van bezittingen te Oresgeest, Ostresgeest of Osteresgeest ⁵⁾. De overlevering wil, dat de houten kerk in 856 door de Noormannen is verwoest.

2. De eerste betrouwbare vermelding van de kerk te Oegstgeest vindt plaats in 1063 : in een verdrag tussen **WILLEM VAN GELDER**, Bisschop van Utrecht, en **REGIMBERTUS**, abt van de abdij te Echternach is sprake van de kerk te Kiericwerwe (Kerkwerwe, Oegstgeest) als moeder van de kerken te Warmond, Leimuiden, Rijnsaterswoude en Esselijkerwoude¹⁰⁾. Het voorkomen van twee namen in verband met Oegstgeest houdt verband met een nu verdwenen bewoningskern om de kerk (de latere Kerkbuurt) en een hiervan gescheiden gelegen nederzetting ter plaatse van het tegenwoordige dorp Oegstgeest. Tussen de terp en de Rijksweg van Den Haag naar Amsterdam zijn op luchtfoto's sporen van deze vroegere bewoning te herkennen in de vorm van donkere vlekken. Het terrein vertoont allerlei onregelmatigheden in de oppervlakte, die ook ter plaatse in het weiland goed zichtbaar zijn. Het tufsteenfragment kan wat het onderste werk betreft behoren tot de aanleg van een kapel uit de 8ste eeuw, de gave bovenste lagen kunnen afkomstig zijn van de in 1063 genoemde kerk, ze kunnen echter ook uit de 12de of zelfs 13de eeuw dateren. Doordat niet onder de vloer van het tegenwoordige koor gegraven kon worden, is van de vorm van het vroegere niets bekend.

3. Het is vrijwel zeker, dat een groot gedeelte van de nu verdwenen toren Romaans was ³⁾. Op een tekening van 1728 (aanwezig in K.B. Den Haag), zijn duidelijk boogfriezen te herkennen, ook op een prent van ca. 1600 ⁷⁾ ⁸⁾ en op een van 1732 ¹⁾.

Op de tekening van **VAN DER HELM** staan ze niet, hij had ver-

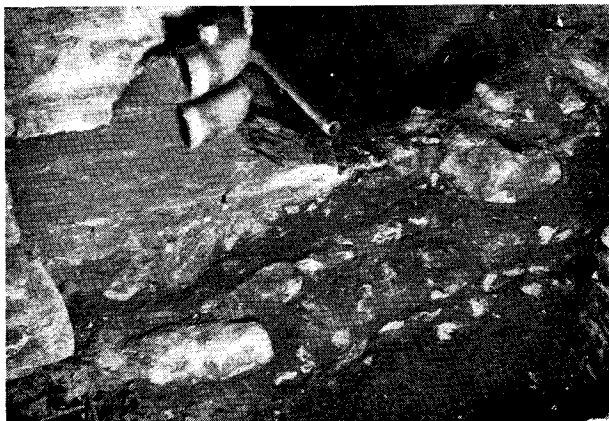

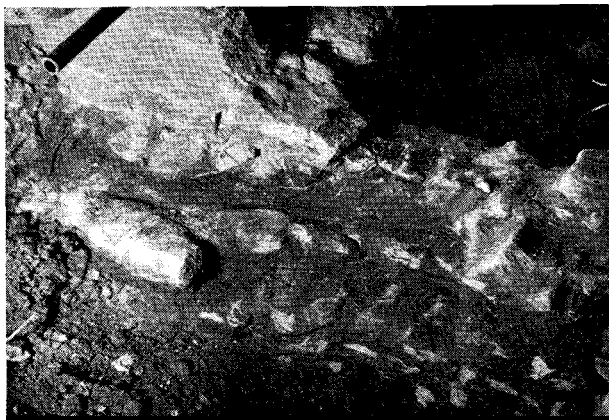
Foto Ir. J. J. Raue

Afb. 4. Gezicht van uit westelijke richting op de zeer oude funderingsresten, die onder de vloer werden gevonden. De onderste, uit onregelmatige stukken bestaande, lagen kunnen restanten zijn van de Karolingische of de vroeg-Romaanse kerk, de zorgvuldig bewerkte lagen die links boven zichtbaar zijn, zullen afkomstig zijn van een Romaanse of laat-Romaanse toestand.

Foto Ir. J. J. Raue

Afb. 5. Gezicht in ongeveer zuidelijke richting langs de bij afb. 4 genoemde funderingsresten (deze staan hier aan de linkerzijde). Duidelijk is hier de holle lijn in de onderste, oudste lagen zichtbaar. Rechts er van ligt een vrijstaand gemetseld blok van moppen; vermoedelijk is dit het fundament van een preekstoel uit de Gothische tijd.

Afb. 6. Gezicht van uit zuidwestelijke richting op de bij Afb. 4 genoemde funderingsresten.

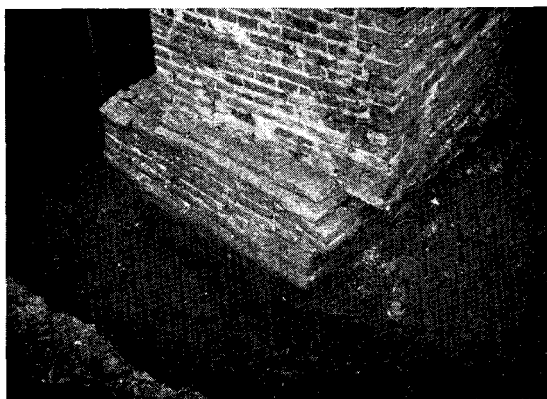

Foto Ir C. L. Temminck Groll

Afb. 7. De merkwaardige scheve stand van de overhoekse transeptsteunbeer op de zuidwestelijke hoek t.o.v. de onderliggende fundering. Wijziging van plan tijdens de bouw lijkt hier waarschijnlijker dan op nieuw optrekken op een oudere fundering.

Foto Ir. C. L. Temminck Groll

Afb. 8. De bouwnaad in de fundering tussen koor en dwarsschip. Links van de naad, onder de koormuur, bevinden zich zware moppen en verspreide tufsteenblokken, rechts er van gaat het bij Afb. 4, 5 en 6 getoonde tufsteenwerk schuil achter later baksteenwerk.

moedelijk het plan de toren te wijzigen. Op de tekening van VERHEES uit 1797 staan ze ook niet, mogelijk waren ze al ernstig verweerd. Aangaande het materiaal zegt deze: „Den Thoon is van Touf tot aan de galmgaten, en seer oudt.”

4. Uit het formaat van de bij de fundering van het koor gevonden kloostermoppen (en die van het preekstoel-voetstuk) blijkt, dat rond 1300 een vergroting van de kerk plaats heeft gevonden.

5. De oudste ons bekende priesterbenoeming is van 1312 ⁸⁾.

6. Bij de bouw van het tegenwoordige koor (vermoedelijk in de 15de eeuw) zijn voor het fundament de reeds genoemde grote moppen en ongeveer even grote stukken tufsteen — willekeurig door elkaar gelegen — gebruikt. Het is ook mogelijk, dat de fundering uit de tijd van de moppen zelf stamt (ca. 1300), alleen de tufsteenblokken zouden dan secundair gebruikt materiaal zijn, de bovenbouw zou dan in de 15de eeuw vernieuwd zijn. In dat geval is echter moeilijk de eerder genoemde doorgaande bouwnaad (afb. 8 en 9) te verklaren, er had allicht een sprong bestaan.

Geheel nieuw optrekken van het koor, tegen een ouder, later gewijzigd, schip, met gebruikmaking in de fundering van ouder materiaal, is hier het meest waarschijnlijk.

In de steunberen werden tufstenen hoekblokjes verwerkt, ook in de dagkant van het oostelijke venster in de noordelijke gevel vinden we er onderaan links en rechts nog enige. Merkwaardig is hier de rechte koorsluiting.

7. Omstreeks 1450 wordt grond verkocht om de torenbouw te bekostigen ¹⁾³⁾. Uit het onder 3 genoemde blijkt, dat het onwaarschijnlijk is, dat de gehele toren omstreeks deze tijd gebouwd zou zijn. Mogelijk betreft deze mededeling slechts de bovenste geleiding die niet van tufsteen was, of een constructieve verbetering. Mogelijk ook had men het plan een nieuwe toren te bouwen.

8. Tegen het onder 6 genoemde koor werden, waarschijnlijk niet heel veel later, in baksteen van ongeveer dezelfde maat (4 x 9 x 19 cm), maar met iets rodere kleur en iets dikkere voeg, een nieuw dwarsschip en schip gebouwd. In plaats van de afwerking met tufsteenblokken langs de hoeklijnen, zoals we bij de steunberen van het koor vonden, treffen we in het jongere werk meer doorgaande horizontale banden natuursteen aan, waartussen de baksteen tot in de hoeken doorloopt. Een en ander is zichtbaar op afb. 9. In de plattegrond van het schip valt de merkwaardig scheve stand van de muren op. Ze lopen niet evenwijdig, maar

naar het westen toe uit elkaar (vgl. de streep-punt-lijnen in afb. 1). Dit verschijnsel zou misschien als volgt verklaard kunnen worden: om de kerk tijdens de verbouwing voor de dienst te kunnen blijven gebruiken, heeft men, uitgaande van het koor, nieuwe muren geprojecteerd om het bestaande schip heen. Toen deze voltooid waren, is alles wat er binnen stond, afgebroken. De transepten, die ook onregelmatigheden vertonen, zijn hierbij aangepast. Het is opvallend, dat men, bij verlenging van de schipwanden in de richting van het koor, precies uitkomt op de breedte van de triomfboog.

Erg duidelijk is een en ander nog niet, en helaas zijn er tot heden toe in het schip geen funderingsresten van een smallere kerk gevonden, die deze theorie zouden kunnen ondersteunen. In het beschreven tufsteenfragment zit geen enkele aanwijzing over een mogelijke plaats van een muur in westelijke richting.

9. Aan weerszijden van de toren zijn kapellen gebouwd, vermoedelijk is het onder 8 genoemde schip dóórgetrokken langs de zijkanten van de toren, en stonden de kapellen tegen de zijgevels van de westelijke travee van dit schip. Vgl. de plattegrond van VERHEES; in het aanzicht is ook de kleine noordelijke kapel zichtbaar. Van de grotere, van steunberen voorziene zuidelijke kapel zijn nog funderingsresten aanwezig (afb. 1, bij 11), die na de restauratie in het zicht gelaten zullen worden.

Ter plaatse van de tegenwoordige consistoriekamer, die hieronder nog ter sprake komt, moet ook vóór de verwoesting in 1572 reeds een aanbouw gestaan hebben. Dit blijkt uit de genoemde prent van ca. 1600 ⁷⁾ ⁸⁾, waarop de kerk in ruïne-toestand staat afgebeeld.

10. Omstreeks 1572 is een groot gedeelte van de kerk verwoest ¹⁾ ³⁾, ⁷⁾, ⁸⁾. In hoeverre de Spaanse troepen dit op hun geweten hebben is niet bekend, de meningen daarover zijn nog verdeeld, ook over het juiste jaartal is men het nog niet eens.

Wèl zeker is, dat reeds vrij spoedig het schip hersteld was ⁹⁾; op de afbeelding van de „Kleefse Oudheden” ¹⁾ is dit gedeelte reeds onder de kap. In het houten tongewelf zijn nog de cijfers . 6.0.0. te herkennen (van westelijk naar oostelijk in de rozetten, de 1 zal verdwenen zijn bij het bouwen van een nieuwe westelijke gevel in 1839, die het meest westelijke spant deed vervallen). De merkwaardige vorm van de eikenhouten consoles duidt ook op deze tijd. (Zie verder voor deze herstelling ook het hierboven onder *e* en *h* genoemde betreffende de schipmuren).

In 1600 is de eerste predikant benoemd ¹⁾.

11. Volledig herstel volgde pas in de jaren 1662-1663. Over de bouwrekeningen is reeds het een en ander gepubliceerd ¹⁾. De leiding van deze herstellingswerkzaamheden had de Leidse architect **WILLEM VAN DER HELM**, hij kreeg **f** 100.— voor bestekken en tekeningen. Het feit, dat hij zich wanneer hij aan een bestaand gebouw werkte gaarne aanpaste aan de daarin gebruikte vormen, kan verklaren dat de vormen van het tongewelf over koor en dwarsschip precies gelijk zijn aan die van het schip, want hoewel het gewelf van het koor — op dezelfde wijze als in het schip het geval is — gedateerd is op 1662 vinden we ook daar de consoles in de vormen van ca. 1600. Wèl bestaat enig verschil tussen de vensterprofielen in het schip en koor ³⁾. In het koor is bovendien al het metselwerk boven de lijn ter hoogte van de geboorten van de vensterbogen vernieuwd. Dit metselwerk heeft een zeer regelmatig kruisverband, de bakstenen van de bogen zijn zorgvuldig geslepen. Ook de bovengedeelten van de steunberen zijn op deze wijze vernieuwd, vanaf een naar het westen toe steeds geringere hoogte. De ondergedeelten zijn van het onder 6. genoemde koor, erbevindenzichtufsteenblokkenopdehoeken (afb. 10)

Ook de consistoriekamer is in dit fijne metselwerk opgetrokken, aan de zuidzijde bevindt zich een breed venster bekroond door een fraai gemetselde tudorboog. Vrijwel zeker is ook dit gedeelte werk van **WILLEM VAN DER HELM**. Het door hem gemaakte restauratie-ontwerp uit 1662 is echter niet ongewijzigd uitgevoerd: het vieringtorentje is anders gebouwd dan op deze tekening staat aangegeven. Ook de indeling van de vensters is anders geworden. Van de zuidelijke kapel bij de toren tekent hij één muur in doorsnee evenals hij de consistoriekamer in doorsnee tekent. Over zijn bedoelingen dienaangaande is dus uit de tekening niets af te lezen.

Koorhek en preekstoel dateren ook van de herstelling in 1662 ³⁾.

De aannemers bij deze herstelling waren **CLAES JACOBZ. MOREEL** en **GERRIT HERMANS VAN AARDENSTOF** ¹⁾.

12. In verband met bouwvalligheid van de toren werden tegen het einde van de 18de eeuw steunberen tegen de westgevel van de toren opgetrokken. **VERHEES** zegt hiervan in 1797: „Onlangs zijn in het westen tegens den Thoorn twee steene beeren aangeseldt, om Denselven te steijve.”

13. Een en ander heeft niet mogen baten: in dec. 1824 is de toren ingestort ¹⁾.

14. In 1839 was de nieuwe westelijke gevel voltooid, een zeer sobere gevel die tot voor kort de buitengevel was. Zoals gezegd, werd deze muur zeer diep gefundeerd, en werden alle vroegere funderingen verwijderd, slechts een deel van die van de zuidelijke kapel bleef bestaan, vermoedelijk omdat deze in verband stond met grafkelders.

15. In 1850 is het houten schot opgetrokken, dat tot voor kort schip en koor scheidde. Ook de orgelgalerij en het orgel dateren uit deze tijd, vermoedelijk ook de ingang in de oostelijke gevel, die nu weer gedicht wordt.

16. Omstreeks 1900 zijn de meeste venstertraceringen vernieuwd in lelijke machinale steen.

17. In 1916 volgde een restauratie, die reeds ter sprake is gekomen ¹⁾. (Zie ook onder *f* en *g*.)

18. Sedert 1954 is men, onder leiding van het architectenbureau **DEKKER** en **VAN DER STERRE**, bezig met een algemene restauratie van het gebouw. Aan de westelijke zijde is een drastische verandering aangebracht: uit praktische overwegingen is vóór de gevel van 1839 nog een tweede westelijke gevel gebouwd, daarvóór is een geheel nieuw portaal opgetrokken. In dit tegen de oude kerk gebouwde gedeelte zijn twee nieuwe steunberen opgenomen, die dezelfde vorm hebben als de oude. Door het aanbrengen van een bakstenen profiel waar in de oude een natuurstenen lijst voorkomt, is het verschil enigszins zichtbaar gemaakt. Daar in de noordelijke gevel van het schip al het metselwerk aan de buitenzijde is vernieuwd, is de **bouwnaad** tussen bestaand en nu toegevoegd werk nauwelijks zichtbaar, door middel van enige boven elkaar gelegen stootvoegen is deze op bescheiden wijze aangegeven. Aan de zuidelijke zijde is meer van het oude werk blijven zitten, zodat hier de **bouwnaad** duidelijker zichtbaar is. De nieuwe westelijke aanbouw is op fig. 1 met dunne lijnen aangegeven.

Zoals reeds gezegd is, werd het poortje in de zuidelijke gevel van het schip geopend, en de vorige-eeuwse doorgang in de **koorgevel** gesloten. De consistoriekamer krijgt een lagere vloer, in verband daarmee zal het venster met de tudorboog in zijn geheel omlaag gebracht worden.

Het schot tussen schip en koor zal na de restauratie niet meer worden aangebracht, zodat de ruimte weer in zijn geheel in het zicht komt. **De** machinale baksteen van ca 1900, uit de **venstertraceringen** wordt weer vervangen door handvormsteen.

Foto Ir. C. L. Temminck Groll

Afb. g. De in het opgaande werk doorlopende bouwnaad loodrecht boven die welke in Afb. 8 getoond werd. Duidelijk is het verschil zichtbaar tussen de steunbeer van het koor (links), met reeksen tufsteenblokken op de hoeken, en het gedeelte dat bij het iets jongere dwarschip behoort, waarin doorgaande banden van natuursteen voorkomen.

Ook het profiel van de cordonband is verschillend.

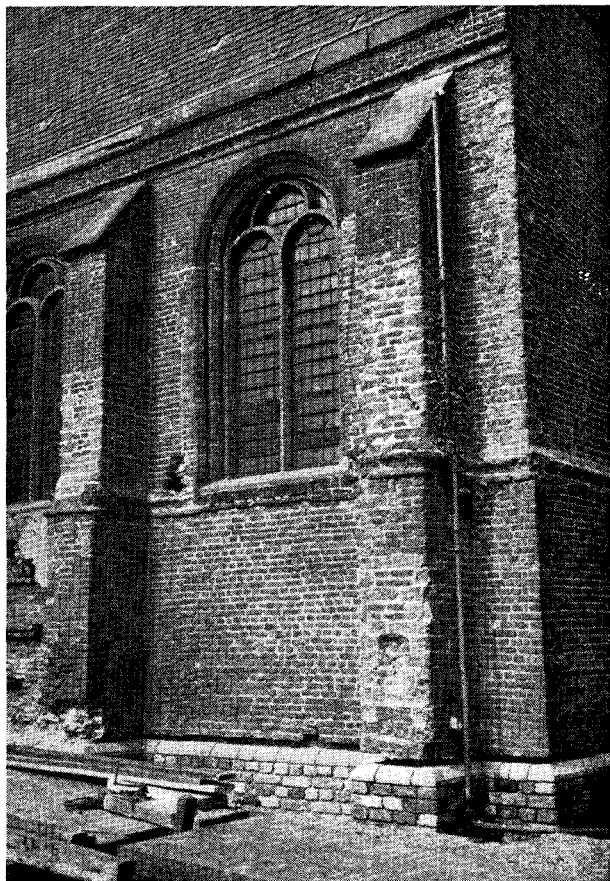

Foto Ir. C. L. Temminck Groll

Afb. 10. De oostelijke travée van de zuidgevel van het koor. Ook hier zijn verschillende bouwperiodes te onderkennen. Bij de zo juist vernieuwde fundering is wederom-gebruik gemaakt van grote moppen, zoals die ook op andere punten in de fundering van het koor aanwezig zijn. Daarboven het opgaande muurwerk van het vermoedelijk 15de-eeuwse koor, dat weer bekroond wordt door het 17de-eeuwse werk uit de tijd van **VAN DER HELM**. De venstertracering is hier nog van ca. 1900, onderin de linkse steunbeer zijn nog vorige-eeuwse herstellingen zichtbaar.

Verder worden behalve in het interieur geen eigenlijke veranderingen in het gebouw aangebracht. Wel worden op vele plaatsen de materialen aan de oppervlakte vernieuwd, voor zover ze in ongunstige staat verkeerden, b.v. het baksteenwerk van de transept-topgevels. Uiteraard heeft het gebouw, doordat hierbij allerlei kleine onregelmatigheden verloren gingen, iets van zijn charme verloren ¹¹⁾. Ongetwijfeld is het echter technisch weer in staat om een geruime tijd aan zijn veelbewogen geschiedenis toe te voegen.

Ir J. J. RAUE

Ir C. L. TEMMINCK GROLL

¹⁾ W. J. J. C. **BIJLEVELD**, de Kerk van Oegstgeest, Leidsch Jaarboekje, 1917, blz. 57.

²⁾ **HENDRIK VERHEES**; (Boxtel 7 nov. 1744-23 apr. 1813), landmeter en cartograaf; zie „Taxandria” 1918, blz. 30. De tekening is aanwezig; in het Capucijnerklooster te Handel (gem. Gemert).

³⁾ Prof. Dr. E. H. **TER KUILE**, Leiden en W.-Rijnland, 1944.

⁴⁾ „Westerheem” — sept.-okt. 1954.

⁵⁾ **VAN DER AA**, Aardr. Woordenboek, deel 8.

⁶⁾ J. **OUDAAN**, Roomsche Mogendheyt, z. p. 1669

⁷⁾ Kabinet van Nederl. en Kleefse Oudheden, deel 11, blz. 263.

⁸⁾ J. B. v **LOENEN**, Herv. Kerk te Oegstgeest, Huis Oud & Nieuw 1909, blz. 137.

⁹⁾ Mogelijk onder leiding van een der Leidse stadsarchitecten uit deze tijd: Dit was eerst **PIETER ANTHONISZ.** en later **JORYS ANDRIESZ.**, vgl.: Dr. E. H. **TER KWILE**, Oudh. Jrb. 1938, blz. 83. Zeker is dit echter niet, daar pas in 1616 de hoge Heerlijkheid van Oegstgeest door Leiden werd gekocht.

¹⁰⁾ I. H. Gosses; Verspreide Geschriften (Groningen, 1946) p. 300.

¹¹⁾ Ook doordat de begroeiing - waaraan het kerkje zijn naam dankte - is verwijderd, omdat deze schadelijk was voor het muurwerk, is het ons zo vertrouwd beeld wel zeer gewijzigd.

DE RAVENSPOORT

Tal van namen in onze Rijnstreek zijn van ouden datum. Vaak zou men allermintst verwachten, dat een bepaalde benaming reeds eeuwen bestaat, maar het komt voor, dat zij dan plotseling in het een of ander document hier of daar wordt aangetroffen, waardoor dan soms tevens een stukje historie kan worden opgehaald.

Zo is het ook gesteld met *de Ravenspoort*. De boerderij van dien naam, die nabij den Rijn gelegen is onder Bodegraven — men zie het stafkaartblad schaal 1 : 50.000, Utrecht, nr 31 — heet nog steeds, blijkens een weinig fraai ijzeren toegangshek: **Ravenspoort**. Het huis zelf ligt ter plaatse op een 200 m van den Rijksweg, waarop uitweg verleend wordt door een laantje, met vruchtbomen bezet. Opvallend is, dat het erf, waarop de flinke, vrij moderne boerderij gelegen is, een hoge ligging' heeft, hoger zelfs dan een van de overige boerderijen langs denzelfden weg. Ofschoon er voor het woonhuis nog een sloot valt waar te nemen, houdt deze omstandigheid niet in, dat het terrein van boerderij met naaste omgeving vanouds van een gracht moet zijn voorzien.

De Ravenspoort was weleer bepaald een stuk bezit van betekenis. Het behoorde tot de lenen van den Huize van Brederode. Het wordt reeds genoemd anno 1468 in het oude register van de lenen van Brederode, hetwelk bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (Inventaris Leenkamer Holland, deel 105). Daar vindt men op folio **XII** een leenacte, die geheel op de Ravenspoort van toepassing is en curiositeitshalve wil ik niet nalaten het stuk in zijn geheel hier af te drukken. Het luidt letterlijk als volgt :

Juffer **JANNA LYENS** dochter van **GHENDT**.

REYNOLT heer tot Brederode etc. dat wij beleent hebben Juffer **JANNA LYENS** dochter van **GHENDT GHIJSBERTS** wyf van **ZULEN** onse nichte een huijs ende hofstede mit een deel lant daertoe behoerende, geheten Rauenspoirt gelegen in Boygreue also groet ende cleyn als **LYOEN** hoir vader voirsz dat daer na synre doet achtergelaten heft bouen naest ge-

lant **HARMAN DYDINXWEER** ende beneden die paeplike prouen van Boygreuen te houden tot enen onversterfliken erflene ende te verheergewaden mit een paer witter hantschoen. Manne **RIJSENBORCH** ende **WALRAUEN** en **REYNOLT VAN BREDERODE** basterden. Datum anno lxxvij-xxvij dage in Nouembri.

Uit de Geneal.-Heraldische Bladen 111, 1908 (blz. 487) weten wij, dat jr. **GIJSBERT VAN ZUIJLEN VAN DE HAER**, heer van Harmelen, gehuwd was met **JOHANNA VAN GENT**, vrouwe van **NIJENSTEIJN TOT HAGESTEIJN** (1460), de dochter van **LYON VAN GENT**, kastelein en baljuw van Woerden en van **MARIA VAN VIANEN**.

De samenhang met Brederode blijkt hier aanstonds, immers de moeder van den leenheer was **JENNE HENDRIKS** dochter van **VIANEN** en **AMEIDE** en het onderwerpelijke leen is dus mogelijk nog als erfenis uit de bezittingen van de **VAN VIANENS** afkomstig geweest. (Vergelijk S. **VAN LEEUWEN** „Batavia Illustrata”, blz. 8871888.)

Zoveel is voorts zeker, dat het goed langen tijd aan de **VAN ZUIJLENS** gebleven is, want op grond van het aanbreng-register van de lenen van Brederode (Alg. Rijksarchief a.v., fol. 20 vso.) gaf op 10 november 1568 jkv. **FREDERICA VAN ZUIJLEN VAN HARMELEN** weduwe van Mr. **PIETER DE BRIES** nog machtiging op „haeren neve” **HARMEN VAN ZUIJLEN** om de Ravenspoort als onversterfelijk erfleen tegen een gelijk heergewaad als hierboven reeds gemeld is, te verheffen voor het leenhof van Brederode.

Of de Ravenspoort voorheen nu inderdaad een adellijke woning geweest is, waag ik uit de bovenaangehaalde gegevens nog niet te concluderen. Wellicht bestaat daar echter wèl enige grond voor.

J. BELONJE

DE LEIDSE GLIPPERS

De minst populaire figuren uit de geschiedenis van Leiden zijn ongetwijfeld de Leidse glippers. Worden de verdedigers van de belegerde stad in alle gedenkboeken, herdenkingsredes en liederen hemelhoog opgevijseld, de glippers worden aan de verachting prijsgegeven en ons afgeschilderd als de meest verdorven creaturen, die slechts de ondergang van de vrijheid beoogden.

Ook in de historische geschriften van ORLERS, VAN VLOTEN en FRUIN komen zij er weinig beter af. In de litteratuur verstaat men onder glippers, diegenen, die op bevel van ALVA tijdens de opstand de steden verlaten hebben wegens hun trouw aan de Koning van Spanje of omdat zij het oude geloof wilden bewaren. Volgens FRUIN ¹⁾ beklaagt een prinsgezind schrijver uit die tijd zich, dat de glippers met hun inlichtingen evenveel kwaad brouwen als de Spanjaarden met hun wapenen. Hun bijstand maakte het begrijpelijk dat de belegeraar zijn maatregelen tot insluiting zo goed wist te treffen.

Wil men echter proberen deze mensen af te meten naar de maatstaven van hun tijd, dan zal het oordeel waarschijnlijk milder uitvallen, al zal het moeilijk zijn sympathie voor hen te voelen. De tachtigjarige oorlog, als een spontane reactie tegen het Spaanse absolutisme en tegen het streven naar centralisatie van PHILIPS, vormt de achtergrond van de tragedie van het Leidse glipperdom. Wanneer wij teruggaan naar de tijd van het begin van de reformatie, zien wij, dat vooral de internationale verschuivingen op het terrein van handel en industrie het lot van de massa bepalen. De opkomst van de Engelse lakenbereiding en lakenhandel en het verbod tot uitvoer van Engelse wol, brengen de vaderlandse lakenneringen een slag toe, die voelbaar is alom in de lage landen. Het gevolg is een verarmd stadsproletariaat, dat een al te schril contrast vormt met een geestelijke stand, die in het bezit is van talrijke bezittingen aan land en goederen. Onder de werkloze weversbevolkingen moeten wij de eerste

¹⁾ Het beleg en ontzet van Leiden. Zie ook van hem: Uittreksels uit FRANCISCI DUSSELDORPII ANNALES, Inleiding.

aanhangers van de nieuwe richtingen zoeken. Daarnaast staat een klasse van gezeten neringdoenden, brouwers, korenkopers, hoofdlieden der gilden, die de regeringen der steden vormen. Ook zij hebben hun eigen grieven tegen de heersende kerk: de sterke uitbreiding der orden en ordegoederen in de steden, de kloosterneringen, die de particuliere bedrijven oneerlijke concurrentie aandoen. De opkomst van het humanisme, dat zijn aanhangers telt onder de gestudeerde priesters, de juristen en de regenten in de steden, doet ook hen verlangen naar vernieuwing van het christendom in de geest van bijbel en kerkvaders en doet hen kritisch staan tegenover de slechte leefwijze van sommige leden van de geestelijke stand, de uitwassen van aflaatverkoop, bedevaarten en volksdevotie. Sommigen der humanisten zullen later de hervorming aanhangen, anderen zullen het oude geloof trouw blijven. Echter de afkeer van het extreme, de geestdrijverij van Calvinistische predikanten en lagere volk zal bij allen gelijk zijn. Degenen, die naar het protestantisme overgaan, zullen later de libertijnse regentenklasse vormen, de stand van grote kooplieden, die wel een godsdienst aanhangen, doch deze niet verkiezen te stellen boven vriend- of bloedverwantschap of zelfs boven maatschappelijke of handelsbelangen ¹⁾. Hun houding tegenover de „papisten” zal zich kenmerken door een grote gematigdheid en zij zullen afkerig staan tegenover woelingen of welk extremisme dan ook.

Wanneer de beeldenstorm zich van het zuiden uit naar deze gewesten verplaatst en in Leiden de kerken aan het geweld van het gepeupel ten offer vallen, zien wij de regeringsleden een weifelende houding aannemen. Hoewel zij nog voor het grootste deel Roomsgezind zijn, doen zij niets om het volk in toom te houden ²⁾. Wanneer **ALVA** in aantocht is, treden zij krachtiger

¹⁾ Zie Prof. **ROGIER**, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord Nederland, en Dr. L. **KNAPPERT**, De opkomst van het Protestantisme in een Noord Nederlandsche stad (Leiden). **KNAPPERT** geeft in de bijlagen een lijst van de uitgeweken in 1566.

²⁾ Een gunstige uitzondering was Mr. **FRANS VAN DUSSELDORP**, burgemeester van Leiden, die zich te midden van de rovende menigte begaf. Hij dwong de deken van de St Pancraskerk de mis te lezen, terwijl hij met geladen pistool het volk in bedwang hield. Zijn vrouw en zoontje **FRANS** vluchtten even voor het beleg naar Brabant, hij zelf stierf in 1567. **FRANS** jr. werd de schrijver van de *Annales*, die van een grote afkeer van het Protestantisme en de opstand getuigen. Het is opmerkelijk, dat zijn ooms van moederszijde, waarvan **CORNELIS VAN DER HOOG** en **REYER**

op; de naar de Nederlanden gezonden inquisiteurs, die een onderzoek moesten instellen naar de beeldenstormers, vinden echter nergens een gunstig onthaal. Hun komst betekent immers een inbreuk op de stedelijke autonomie. Doch ook voor de geuzen, die in 1572 onder **ADRIAAN VAN ZWIETEN** en **LUMEY** in Rijnland verschijnen, is men huiverig. De regering van Leiden weigert hen binnen te laten, niet alleen om de terreur en verschrikking die deze lieden vergezellen, doch ook omdat het innemen van geuzen een overgaan tot de opstand zou betekenen. Op 23 juni 1572 verzoekt dan een Spaans garnizoen de toegang tot de stad. De regering aarzelt, wederom is de stedelijke autonomie in gevaar en de bestraffing der beeldenstormers en protestanten, waarvan er velen uitgeweken en inmiddels weer teruggekeerd zijn, zal wellicht opnieuw ter hand genomen worden. Dan verschijnen de teruggekeerde ballingen met zwaarden gewapend voor het stadhuis; zij dwingen af, dat **BOSSU** en de zijnen buiten gehouden zullen worden. In feite ging Leiden dus om. Drie dagen later komen de watergeuzen in de stad. **ORLERS** beschrijft in zijn kroniek ¹⁾ het komen en gaan der geuzenvendels en geeft een indruk van de koortsachtige activiteit, die toen in Holland heerste. De regering spoort aan tot eendracht en verdraagzaamheid, doch ondanks beloften en overeenkomsten beginnen de beeldenstormers hun werk opnieuw, ditmaal geholpen door de geuzen. Door deze gewelddaden afgeschrikt verlaten een aantal Katholieken de stad. Zij worden 6 september 1572 gevorderd terug te komen op straffe van verbeurdverklaring van hun goederen. Men schijnt met deze verbeurdverklaringen wel erg veel haast gemaakt te hebben, want als op 6 november de Prins van Oranje in de stad komt, blijkt een gedeelte van de vluchtelingen weer terug te zijn. Dan rijst de vraag of men hen inderdaad weer in het bezit van hun goederen moet stellen. Volgens belofte van de Prins is men dit verplicht, doch de uitvoering stuit op bezwaren, omdat een gedeelte der goederen reeds is vervreemd. Eerst in april 1573 is deze mensen recht gedaan. Intussen waren, omstreeks juli 1572, verscheidene leden der regering vervangen door voorstanders van de nieuwe richting. Wanneer dan de vijand nadert, trekken de afgezette magistraten de stad uit en met hen een **aan-**

JACOBSZ. bekend zijn, tot de **glippers** behoorden, terwijl zijn oom van vaders zijde **CLAES VAN MONTFOORT**, in de belegerde stad aan de zijde van de opstand stond.

¹⁾ **Beschrijvinge** der stad Leyden etc. **I**de druk, blz. 553.

tal anderen. Deze uitgewekenen worden 21 januari 1573 ¹⁾ gesommeerd binnen 8 dagen terug te komen op verbeurte van 100 gouden realen. Weinigen schijnen aan deze uitnodiging gevolg te hebben gegeven, want 18 februari 1573 ²⁾ wordt het bevel herhaald, thans op straffe van nog eens 100 gouden realen en confiscatie van de boedel ten bate van de fortificatiewerken van de stad. Het valt echter te betwijfelen of deze glippers zo Rooms- en Spaansgezind waren, dat zij hun eigendommen, die velen toch aan huizen en roerend goed bezaten, opgaven alleen om hun trouw aan Paus en Koning te belijden. Het is niet denkbaar, dat zij, die tijdens de beeldenstormen zo gematigd waren geweest en kort daarna zelfs de predikanten van de nieuwe richting hadden laten begaan, zij het „onder protest”, plotseling van trouw en geloofsliefde blaakten. Eerder lijkt het, dat zij geen vertrouwen hadden in de gang van zaken en bevreesd waren zich te compromitteren met de geuzen, toen zij zagen dat het door het drijven van deze lieden op een beleg zou uitlopen. Het lijkt alsof zij in deze tijden van revolutie en verandering het vermogen misten zich aan te passen en zich neer te leggen bij de gewijzigde omstandigheden, dat zij niet beseften, dat oude gevestigde toestanden voorgoed veranderd waren en dat de dag van de nationale strijd tegen Spanje was aangebroken. De plaatsen waar zij zich vestigden, lagen dikwijls in de onmiddellijke omgeving van de stad, zodat zij met de zegevierende legers van de Spanjaarden direct ter plaatse konden zijn om de regering weer in handen te nemen en hun neringen te hervatten. Tijdens het beleg zullen enigen van hen brieven met schone beloften naar de hardnekkig verdedigde stad zenden. Zij zullen pogen in contact te komen met geestverwanten in de stad en in hun rol van de „vogelaer” proberen het moreel te breken ³⁾. Want ook de regeringsleden, die achter gebleven waren, bleken niet van onbesproken trouw. Wanneer **wij Douza** moeten geloven, waren slechts 7 van de 40 vroedschappen betrouwbaar, terwijl ook enige burgemeesters niet te vertrouwen waren. Hij beklaagt zich over de rijke wevers en hoofdlieden der gilden, die in ijver verre achterblijven bij de

¹⁾ Gemeente-archief Leiden, Aflezingboek C, fol. 55.

²⁾ Ibidem, fol. 59.

³⁾ Een der ingekomen glipperbrieven inspireerde iemand, waarschijnlijk Douza, tot de opmerking: „*Fistula dulce canit volucrem dum decipit auceps,*” of zoals **ORLERS** het vertaalt: „Als de vogelaer ‘t vogelken vry siet vliegen, fluit hy seer soet om ‘t vogelken te bedriegen.”

menigte. Vooral ook over de regering: „Het gaat mij aan het hart te zien, dat de burgerij meer over heeft voor de goede zaak dan de regenten.” Het gebeurde, dat nog tijdig een complot werd ontdekt van een drietal vroedschappen, nl. **LENAERT SYMONSZ. DOU**, **CLAES JANSZ. BRANT** en **JACOB THOMASZ. BROUWER**, die op aanstichten van de glippers **VAN MATHENESSE**, **VAN DER HOOG** en **VAN BERENDRECHT** de Hogewoerdse Poort trachtten te openen. Het geval had zich als volgt toegedragen: Op zekere dag was bij **JOOST HUYGENSZ.**, linnenwever te Leiden, zijn neef **GIJSBRECHT ANTHONISZ.** uit Velzen verschenen, die hem verzocht had mee te gaan, omdat **CORNELIS VAN DER HOOG** hem wilde spreken. Het tweetal glipte uit Leiden en passeerde met behulp van een paspoort, afgegeven door **VAN DER HOOG**, de Spaanse posten te Hillegom en te Berkenwoude en bereikten Aelbertsberg, waar **VAN DER HOOG** en **VAN BERENDRECHT** huisden. Deze heren waren echter vertrokken naar Amsterdam. Zij reisden hen na en vonden **VAN BERENDRECHT** daar in gezelschap van de twee glippers **CORNELIS PIETERSZ.**, oude-klerenkoper, en **ADRIAEN HARMANSZ.**, die het beroep van verversknecht en schoenlapper uitoefende. Deze twee laatsten verrichtten kennelijk diensten voor de aanzienlijke glippers. De volgende dag werden zij naar het huis Groenendaal gevoerd, waar **zij JOHAN VAN MATHENESSE** aantroffen „die eertijds te Leyden woonde in het huys van de Jonkvrouwe **VAN NAELTWIJC**”. **VAN MATHENESSE** vroeg allereerst inlichtingen over de defensie der stad en over de toestand van de manschappen te Leiden. Toen kwam het eigenlijke aanbod, nl. het verrichten van diensten voor de glippers. Het bleek, dat **ADRIAEN HARMANSZ.** naar Leiden was gegaan en brieven had laten bestellen door zijn vrouw **NEELTGEN WOUTERSDR.** bij **LENAERT SYMONSZ. DOU**. **JOOST HUYGENSZ.** moest nu naar Leiden gaan en contact opnemen met **NEELTGEN WOUTERSDR.** Hij moest zich door haar laten wijzen aan wie zij de brieven besteld had. Hij blijkt dit inderdaad gedaan te hebben. Hij vervoegde zich bij **Dou**. Deze had inmiddels **CLAES JANSZ. BRANT** en **JACOB THOMASZ. BROUWER** voor het plan gewonnen. Een troep van 600 ruiters en 1000 haakschutters zou over de Weipoort naar Leiden marcheren. Een ruiter zou vooruit gaan met een brandende bussel stro. Men rekende **DIRK OTTENSZ.**, de portier van de Hogewoerdse Poort, te kunnen omkopen, omdat hij een broer had die geestelijke was. Men zou zorgen bij de poort aanwezig te zijn en een lantaarn uithangen. Hoe deze aanslag mislukt is,

bleek helaas niet, wellicht was Dirk Ottensz. niet zo omkoopbaar als gehoopt was, want op de lijst van verhuurde percelen van 1573 werd hij aangetoffen als huurder van een geconfisceerd huis, hetgeen er op wijst, dat hij zich in Leiden voorlopig nog wel thuis voelde.

Hoe sommige aan het bewind zijnde regenten echter konden aandringen op een overgave, nu zij, met het voorbeeld van Naarden en Haarlem voor ogen, konden constateren hoeveel de Spaanse beloften waard waren, is niet duidelijk. Het feit echter, dat zij met hun vrienden-glippers in geheim contact stonden door middel van boden, die als het ware vrolijk de stad in en uit schijnen te wandelen, doet de stoute veronderstelling opkomen, dat aan hen geheime beloften waren gedaan voor de tijd, dat de finale afrekening daar zou zijn. Of waren zij zo overtuigd met rust gelaten te worden door de Spanjaarden, dat zij een overgave durfden riskeren, alleen vertrouwend op de glippers? Nogmaals, dit zijn slechts veronderstellingen; het staat echter wel vast, dat de afrekening zou komen en ondanks hun fraai klinkende brieven is dit aan sommigen van de glippers bekend geweest, want enigen van hen hebben later te Amsterdam verklaard, dat de beloften van de Spanjaard waardeloos waren en dat het er voor de Leidenaars niet gunstig zou hebben uitgezien, wanneer zij inderdaad gecapituleerd hadden.

Zoals reeds terloops vermeld, werden de goederen van de vluchtelingen geconfisceerd. De huizen werden verhuurd, de inboedels en ander roerend goed publiekelijk verkocht. De rekeningen hiervan zijn bewaard gebleven¹). Zij zijn niet nauwkeurig gehouden, sommige personen komen voor op de lijst van 1573 en 1576, terwijl zij op die van 1574 ontbreken. De rekening van 1573 komt zowel voor in het archief van de Rekenkamer ter Auditie als in dat van de Rekenkamer der Domeinen. Het eerst genoemde exemplaar is incompleet, terwijl in het laatst genoemde bovendien verkopeningen van meubelen voorkomen. In de rekening van 1576 zijn de plaatsaanduidingen in de meeste gevallen onjuist. Soms blijken de vluchtelingen in 1574 en 1576 meer huizen te bezitten dan in 1573. Deze eigendommen zijn dan later opge-

¹) Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer ter Auditie, nrs. 4665-4667. De rekeningen over 1573 en 1574 zijn van **ANDRIES SCHOT**, die van 1576 van **CLAES VAN MONTFOORT**. Voorts Rekenkamer der Domeinen, nr. 683, rekening over 1573 van **ANDRIES SCHOT**. De verhuringen hadden plaats op 17 april 1573 en 7 april 1574, verkopeningen van roerend goed op 23 september 1573 en in december 1574, **ORLERS**, Kroniek.

spoord. Er was namelijk een beloning uitgelooft voor degene, die glippergoederen aanbracht. Het valt te betreuren, dat van het jaar 1576 en in het bijzonder van het jaar 1574, toen de nood het hoogste was en dus de meeste mensen gevlucht zullen zijn, geen gegevens van verkopen van roerend goed beschikbaar zijn, zodat het onmogelijk is het juiste aantal der **glippers** te geven. Het aantal der in de lijst voorkomende personen bedraagt ongeveer honderd. Huldigde men aanvankelijk het standpunt, dat iedere Leidenaar behoorde terug te keren, later was men blij als men een aantal monden minder behoefde te voeden: Op 3 januari 1574 ¹⁾ werd aan **degenen**, die uit de omstreken in de stad gevlucht waren, toegestaan weer te vertrekken als zij dit wilden. Op 5 maart 1574 ²⁾ werd afgelezen, dat ieder, die wilde wegtrekken een paspoort kon krijgen, mits hij vóór zonsondergang de stad uit was. Op 6 juli 1574 ³⁾ werd deze **aflezing** herhaald, ditmaal met de uitdrukkelijke vermelding, dat de achtergebleven goederen niet verbeurd verklaard zouden worden. Bij de eerste groep is dit dus waarschijnlijk wel gebeurd. Voorts het geval van de mouterij op 27 augustus 1574. Enige personen liepen te hoop en eisten voedsel of een paspoort om te vertrekken. Zij kregen het laatste, omdat men dergelijke verdedigers liever kwijt dan rijk was. Wat er van al deze gepasporteerden geworden is blijkt niet. Het is echter de vraag of de Spanjaarden deze mensen goedgunstig ontvangen zullen hebben, want ongeveer een jaar te voren hadden zij enige vrouwen en kinderen naar de stad teruggestuurd onder het motto, „**Helpen** jullie maar mee de voorraden op te eten.” Er bestaan enige aanwijzingen, dat de kans op glippen, zelfs toen het beleg op het einde liep, steeds aanwezig is geweest. Wanneer met **VALDEZ** onderhandeld wordt, verzoeken de Leidenaars een paspoort voor een of twee boden om met open brieven naar de **glippers** in Utrecht of Haarlem te mogen gaan. **VALDEZ** staat dit welwillend toe, niet begrijpende, dat dit een krijgslist is van **VAN DER WERF** en de zijnen. De boden kunnen immers van de goede weg afdwalen en met een boodschap bij de Prins terecht komen. **ORLERS**, die deze geschiedenis verhaalt, laat Leiden aan de vijand schrijven: „dat hun doch wel bekend was, dat niet een hase vry uyt Leyden door heur **legher** mocht **loopen** door haer nauwe belegheringhe, hoeveel temeer boden aen sijne

¹⁾ Gemeente-archief Leiden, Aflezingboek C, fol. 114v.

²⁾ Ibidem, fol. 126.

³⁾ Ibidem, fol. 151v.

vorstelicke genade, sonder heur bewillinghe". Dit antwoord schijnt vooral gegeven te zijn om de vijand zand in de ogen te strooien, want **ORLERS** vult aan: „hoewel nochtans ter contrarie sy vrye wegen wisten ende den selfden als hun veyanden meynden gansch seker te syn, daer men sulcx minst vermoede, sijn sy mette brieven aen sijn Excellentie gecomen". In hoeverre deze geschiedenis waar is, zal wel nooit meer achterhaald worden. **FRUIN** betwijfelt de waarheid van dit verhaal ; volgens hen heeft men een tijdelijke wankelmoedigheid later willen voorstellen als een krijgslist. Het is echter wel zeker dat deze „vrye wegen" bestonden en het is dus niet ondenkbaar, dat ook anderen de weg naar de vrijheid hebben verkozen. Een brief van **GERRIT VAN HOOGSTRAETEN**, die toevallig onderschept werd en waarin hij zijn neef **DE MAN** verzoekt zijn dochttertje bij hem op zijn hofstede in Leiderdorp te brengen, wijst ook in die richting.

Wanneer wij de lijst der glippers bezien ¹⁾, treffen wij vogels aan van diverse pluimage. Allereerst natuurlijk de regeringsleden, die wij kennen als de ondertekenaars van glipperbrieven. Hun huizen werden o.m. gehuurd door figuren uit het „verzet" als **JAN VAN HOUT**, **GIJSBERT VAN DER SCHAECK** e.d. Degenen, die door het ondertekenen van deze brieven actief met de vijand meewerkten, vormen echter slechts een klein deel van de glippers, waarvan de namen bekend zijn. Voorts blijkt een aantal kanunniken en pastoors gevlucht te zijn. In de rekening van 1573 kan men lezen, dat enige burgers een rente moeten uitkeren van geconfisceerde pandbrieven, die behoren aan enige geestelijken. Enigen van deze geestelijken zijn vermeld als zijnde „fugityf", anderen echter niet ²⁾. Op het eerste gezicht is het opmerkelijk dat een tweetal huizen gehuurd wordt door de Maters van St. Ursula en de Witte Nonnen. Dit is echter te verklaren, doordat weliswaar de geestelijke goederen geconfiscieerd waren, doch dat aan de geestelijken en kloosterlingen met ingang van 1 september 1573 een toelage gegeven werd „daer sij of leeven souden." Zij hadden bij besluit van 4 oktober 1572 hun bezittingen moeten aangeven en vooral de zusterorden deden dit gehoorzaam. Zij werden na de rumoerige beeldenstorm met rust gelaten en sterven langzaam uit. Als huurder van het huis op de Voldersgracht

¹⁾ Zie blz. 79-86

²⁾ Het zijn: Mr. **GHISBERT JANSZ.**, priester; **JAN VAN ASSENDELFT**, priester; **JACOB JANSZ.**, kanunnik; **HENRICK PAUWELS**, priester; Heer **FOY VAN ZIJL**, kanunnik (?) en **GERRIT VAN DE GOUDE**, priester.

van de Juffrouw VAN SOETELINGKERCKE wordt genoemd de Vrouwe van Leeuwenhorst. Waarschijnlijk is dit JOHANNA VAN DER DOES, abdisse van Leeuwenhorst, die voor de geuzen naar Leiden vluchtte en daar tijdens het beleg stierf. Mede treffen wij onder de vluchtelingen enige dames aan, die wel afkerig geweest zullen zijn van zoveel ruw geuzengeweld. Of zij al dan niet tot een convent voor adellijke jonge juffrouwen behoorden, blijkt niet. De rest van de glipperschare bestaat vooral uit kleine of grotere zelfstandigen. Het is wel opvallend, dat bij de vermelde beroepen het aantal brouwers e.d. in verhouding zo talrijk is, dus juist diegenen, die de voedselvoorraden in handen hadden. Dit kan toevallig zijn, maar de laatste wereldoorlogen hebben ons hieromtrent het een en ander geleerd. Wanneer men dan tevens ziet, dat reeds voor het beleg herhaaldelijk gewaarschuwd werd tegen prijsopdrijving en dat men prijzen had moeten vaststellen: „Alzoo dat tot onse kennisse gecomen es dat veele ende verscheyden personen de eetbare spijsen ende waeren verdier n (duurder maken)“, is men geneigd te denken, dat deze lieden zich met de buit tijdelijk in veiligheid hebben gesteld. De beweegredenen, die hen bezielde, kunnen wij slechts gissen, maar hoe dan ook, op een spontane en innige trouw aan religie en vorst wijst dit zeer zeker niet, vooral ook als men ziet, dat van sommigen de verbeurd verklaarde goederen worden teruggehuurd door de vrouwen in het eerste jaar. In 1574 en 1576 treffen wij dan andere huurders aan. Waarschijnlijk hadden zij hun vrouwen achtergelaten om het bedrijf voort te zetten. Op 6 juli 1574 ¹⁾ echter worden de vrouwen, wier mannen gevlucht zijn, gedwongen binnen 24 uur met hun kinderen de stad te verlaten, omdat hun mannen de vijand helpen en hun meubelen en vee meegenomen hebben tot groot nadeel van de stad. Bovendien, omdat zij „onnuttelicken“ het voedsel van de burgerij meeëten, en ten slotte, omdat zij in geheime correspondentie staan met hun mannen ende burgerij proberenenover tehalentotmuitelij. Huneigendommen moeten zij achterlaten onder toezicht van de stedelijke regering, hetgeen in feite confiscatie betekent. Tevens is het aantal brouwers en herbergiers onder de huurders van de in beslag genomen goederen weer opvallend groot; ook zij beleefden klaarblijkelijk glorieuze tijden. Dat er op dit gebied wel het een en ander gepresteerd is, toont ook een verklaring van de namen en woorden,

¹⁾ Gemeente-archief Leiden, Aflezingboek C, fol. 115v.

Misschien hadden zij reeds vrouw of kinderen verloren, misschien ook hebben| zij later, toen de ergste honger gestild was, hun lachheid betreurd en verlangd, dat zij gebleven waren. Dit is echter een aspect van de historie, dat wel nooit opgelost zal worden. Het voorkomende in de latijnse oden van **JANUS DOUZA**. Onder **DARDANARIUS** staat namelijk: „Een opkoper van graanen. Dit ziet, behalven op andere koornkopers, die zich in den nood ten kosten hunner arme en ellendige medeburgenen zochten te verrijken, of de gemeente door het ophouden van de graanen oproerig te maaken en daardoor de Spanjaarden te begunstigen, waarschijnlijk op den burgemeester **JAN JANSZ. VAN BAERSDORP**, die een koornkoper was en met de muitelingen onder de burgers heulde. Men zegt mede, dat hij in zijn huis had kussens, opgevuld met meel, 't welcke hij den gemeenen nood onttrok en voor zijn behoeftige medeburgers verbergde.”

De woonplaatsen der glippers waren dikwijls in de onmiddellijke omgeving van de stad, enkelen van de briefschrijvers woon-den te Utrecht, anderen te Amsterdam en Haarlem, of op hun buitenplaatsen te Leiderdorp en Zoeterwoude. Alles wijst er op, dat men geen plan had zich daar blijvend te vestigen, doch dat men vast geloofde in een Spaanse overwinning en de tijdelijkheid van de vrijwillige ballingschap. Vermeldenswaard is ook de ontmoeting tussen enige boden van de stad Leiden en een aantal gevluchte Leidenaren, die in Leiderdorp vertoefden. Deze laatsten hadden gehoord van de onderhandelingen tussen **VALDEZ** en de stedelijke regering. Zij spraken de boden aan en vroegen hun, hoe men in Leiden zo dom kon zijn in de beloften van de Spanjaard te geloven. De Haarlemmers hebben het zo lang volgehouden, omdat zij vreemde knechten in de stad hadden en zij zijn tóch gestraft. De Leidenaars hebben geen soldaten in en toch geloven jullie in een mildere behandeling! Dit goedbedoelde advies duidt zeker niet op een pro-Spaanse gezindheid, integendeel, men voelt hun bezorgdheid voor de ongelukkige stadgenoten, die zij misschien in de steek gelaten hebben, omdat zij de moed niet konden opbrengen voor een langzame uithongering. Wie weet ook, hoevelen onder de glippers, niet alleen onder hen, die met aardse goederen gezegend waren en wier namen we kennen, doch vooral onder hen, die niets bezaten dat de moeite van het verkopen waard was en wier namen wij niet kennen, er geweest zijn, die om deze reden gevlucht zijn? Wie weet ook, hoeveel zij reeds geleden hadden voor zij tot deze stap kwamen.

is echter duidelijk, dat het niet aangaat te zeggen, dat deze mensen uitgetrokken zijn wegens godsdienstig of politiek idealisme. Er zullen er ongetwijfeld bij geweest zijn, doch deze zinken in het niet bij hen, die wegtrokken uit gewoon menselijke overwegingen, hetzij van zakelijke aard, hetzij uit berekening, omdat zij de Spanjaard sterker achtten, hetzij alleen maar, omdat zij honger hadden.

Naar aanleiding van het bovenvermelde advies, dat de boden te Leiderdorp van de **glippers** ontvingen, bij **ORLERS** deze laatsten toe: „weynich denkende dat sy door haer getuygenisse heurder medeburgheren namen eeuwich en de hunne tot een eeuwighe schande maeckten”. Met deze eeuwige schande is het wel meegevallen. Na het beleg zijn enigen, waaronder waarschijnlijk de jonge **FRANS VAN DUSSELDORP** en zijn moeder, in het geheim weer in de stad gekomen. Reeds bij de Pacificatie van Gent in 1576 werd bepaald, dat de goederen van de uitgewekenen zouden worden teruggegeven. Op 15 april 1576 werd daarvan in Leiden officieel afkondiging gedaan. De **glippers** waren dus weer vrij terug te komen. Zij zullen langzamerhand hun plaats in de gemeenschap weer hebben ingenomen, behalve enkelen, die tevoren te Utrecht overleden waren. Het verhaal gaat namelijk, dat niet alleen **MAGDALENA MOONS**, doch ook enkele van de belangrijkste **glippers** bij **VALDEZ** hebben aangedrongen de stad niet te beschieten. **VAN DUSSELDORP** toont zich niet van zijn beste zijde, wanneer hij beweert, dat God hen zeker voor dit verzoek heeft willen straffen, door hen vóór de Pacificatie van Gent te Utrecht te laten sterven. De namen van de overledenen zijn onbekend, mogelijk was een van hen **CLAES VAN BERENDRECHT**, de vroegere schout van Leiden, die kort na zijn vlucht overleed.

W. A. FASEL

LIJST DER GLIPPERS

ADRIAEN HARMANSZ. Verversknecht en schoenlapper. Verrichtte bodediensten voor **CORNELIS VAN DER HOOG c.s.**

ALLERT QUIRIJNSZ. Werd 29 november 1574 bij een uitval door vrijbuiters gevangen genomen.

AMBROSIUS, MECHTELD. Haar huis in Marendorp in 1576 verhuurd aan haar dochter **ERCKENRAED CLAESDR.**

AMBROSIUS, PHILIPS. In de lijst van 1576 wordt vermeld: „het huys van **PHILIPS AMBROSIUS** ofte **JAN VAN LOCHORST**”.

ANDRIES HUYGENSZ. Schoenmaker. In 1573 zijn meubelen verkocht. Zijn huis in Marendorp in 1576 verhuurd aan **PIETER JANSZ.**, snijder.

ARENT LIEVENSZ. Bakker. Zijn huis op de Nieuwe Rijn in 1573 verhuurd aan **JEROEN JANSZ. VAN NOORTWIJC**, in 1574 en 1576 aan **GIJSBRECHT CORNELISZ. SCHAECK.**

ASSENDELFT, HENDRIK VAN. In 1574 zijn huis in de Vrouwesteeg verhuurd aan **JACOB PIETERSZ. VAN CATWIJK** en in 1576 aan **JORIS VAN DOBBEN**. In 1576 nog een huis op de Rijn bij de Vrouwebrug aan **ARENT GERRITSZ.**, linnenwever.

BERENDRECHT, CLAES VAN. Schout van Leiden en vervolger van ketters. Op 25 juni 1572 vervangen door Mr. **JAN VAN GRONINGEN**. Hij overleed vóór 1576 (te Utrecht?). Zijn huis in Marendorp in 1576 verhuurd aan Mr. **CLAES „rectoor”**.

BRUNTHEN, juffrouw. Woonde in het huis van **HENDRIK GERRITSZ.** op de Hooigracht. In 1573 haar meubelen verkocht.

BUITENWECH, JAN GERRITSZ. Lid van de vroedschap, bezat een steenplaats in Leiderdorp, waarvan de aanwezige steen en turf in 1573 in beslag genomen en verkocht werd. Zijn huis op de Nieuwe Rijn in 1576 verhuurd aan **CHRISTIAAN IJSBRANT**, eertijds deurwaarder van de ontvanger **ANDRIES SCHOT**. Was onder-tekenaar van glipperbrieven.

BUYS, Mr. CORNELIS. Zijn huis op de Hooglandse Kerkgracht in 1573 en 1574 verhuurd aan zijn vrouw. Had een zoon, die in 1573 het recht verkreeg op een rente van 10 pond 6 stuivers, staande op het huis van **QUIRIJN JANSZ.**, juwelier in de Maersmansteeg.

BUYS, Mr. PAULUS. De vroegere pensionaris van Leiden, sinds 1572 landsadvocaat van Holland (zie N. Ned. Biogr. Wrdbk. 1, 519). Waarom zijn huis op de lijst voorkomt is kwestieus. Waarschijnlijk confisceerde men alles wat onbeheerd was. In 1576 werd het huis verhuurd aan **JORIS VAN DOBBEN** de opbrengst van „een pand of galerie” binnen het Barbara convent gestaan hebbende, dat aan **BUYS** toebehoorde.

CHRISTIAAN REYERSZ. Kanunnik. Zijn huis op de Hooglandse Kerkgracht in 1573 verhuurd aan Mr. **ADRIAAN ADAMS**, chirurgijn, in 1576 aan **JORIS WILLEMSZ. VAN DOBBEN**.

CHRISTOFFEL EVERTSZ. Snijder. In 1573 zijn meubelen verkocht. Zijn huis in de Diefsteeg in 1574 verhuurd aan **CORNELIS CORNELISZ.**, snijder, in 1576 aan **JORIS VAN DOBBEN**.

CLAES ADRIAENSZ. Brouwer, lid van de vroedschap. Zijn huis op de Hogewoerd in 1576 verhuurd aan **JAN DIRKSZ.**, brouwer¹).

CLAES AELWIJSZ.'s erven. Hun huis op het Rapenburg in 1573 verhuurd aan **JAN BARENTSZ.** snijder.

CLAES CLAESZ. Zoutzieder. In 1573 zijn meubelen verkocht, alsmede een voorraad zout, waarvan een gedeelte aan de stad voor het zouten van huiden voor de consumptie, de rest aan **GERRIT VAN DER LAEN** en **IJSBRANT DIRCSZ. VISSER**.

CLAES HWGENSZ. Bontwerker. Zijn huis op de Middelweg in 1573 verhuurd aan zijn vrouw.

CLAES ISAACSZ.'s erven. Hun huis in de Breestraat en in de Mandemakerssteeg in 1574 resp. verhuurd aan **JAN CORNELISZ. VAN HEUSDEN** en **DIRK ADRIAENSZ.**, bierdrager.

CLAES OEM JANSZ. (BUITENWECH). lid van de vroedschap, woonde tijdens het beleg te Utrecht. Zijn huis op de Voldersgracht in 1573 verhuurd aan **PIETER CORNELISZ.**, predicant. In 1576 een losrente verkocht aan **AELBRECHT PIETERSZ. TRONPES**. Ondertekenaar van glipperbrieven

CLAES DIE VERWER. Zijn huis op de Uiterstegracht in 1573 verhuurd aan **HARPER HWGENSZ.**, linnenwever, in 1574 aan **JOB CORNELISZ.**, pottenbakker.

CORNELIS JANSZ. Pastoor van de Vrouwekerk. Zijn huis achter de Vrouwekerk in 1573 en 1574 verhuurd aan **NELLETJE JANSZ.** zijn zuster.

CORNELIS PIETERSZ. Oude kleerkoper. Hij verrichtte diensten voor **VAN DER HOOG** c.s. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn

¹) Verg. over deze personen: Leidsch Jb. 1940. blz. 179 en 183.

huis in 1573 verhuurd aan **DIRK HOBBERMA**, in 1574 en 1576 aan **MEES FRANSZ.**, vleeshouwer.

CORNELIS WILLEMSZ. Leidekker. Op 7 juli 1572 wegens het zenden van brieven naar Den Haag gevangen genomen, 19 juli weer vrijgelaten, is daarna gevlucht. Zijn huis „In den Hoorn” op Marendorp in 1576 verhuurd aan **JORIS VAN DOBBEN**.

CRAECKEN, HENDRIK VAN. Zijn huis op de Hogewoerd in 1576 verhuurd aan Mr. **WILLEM SCHUYT**.

DAM, GERRIT VAN. Regent van het Elisabeth Gasthuis. Zijn 2 huizen in de Koppenhinksteeg in 1573 verhuurd aan **WILLEM JACOBSZ.**, snijder van Rijnsburg en **JAN ADRIAENSZ. WITMAECKER**, in 1574 aan **DIETLOF ADRIAENSZ.**, substituut van de baljuw van Rijnland en de voorn. **WITMAECKER**, in 1576 aan **GERRIT JANSZ.**, waard „In de Boom” en **JAN ADRIAENSZ.** francijnmaecker.

DAM, JAN VAN. Zoutzieder. Zijn meubelen in 1573 verkocht, alsmede een voorraad zout, waarvan een deel aan de stad voor het zouten van huiden voor de consumptie, de rest aan **GERRIT VAN DER LAEN** en **IJSBRANT DIRCSZ. VISSER**.

DIRK GERRITSZ. Zijn huis op de Hogewoerd in 1574 verhuurd aan **MATHIJS HENDRIKSZ.**, brouwersknecht.

DIRK JACOBSZ. Korenkoper. Zijn huis op de Nieuwe Rijn in 1573 verhuurd aan Mr. **SIMON JANSZ.** chirurgyn, in 1574 aan Mr. **REYER JANSZ.** waard „Inde Meryminne”, in 1576 aan **CORNELIS WILLEMSZ.**

DOU, MAERTEN SIMONSZ. Weesmeester in 1571. Zijn huis op de Voldersgracht in 1573 verhuurd aan juffrouw **VAN DORP**, in 1574 aan **JAN JANSZ. DE BLINDE**.

DUSSELDORP, FRANS VAN. Geboren 23 oktober 1567 te Leiden, zoon van Mr. **FRANS** —, burgemeester van Leiden, en **MARIA JACOBSDR.** Hij vluchtte met zijn moeder naar Brabant en kwam waarschijnlijk na het beleg in Leiden terug.

EEWOUT ARENTSZ. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis op de St. Jacobsgracht in 1573 verhuurd aan de Mater van St. Ursula. In zijn huis stonden tevens meubelen van enige personen uit Den Haag, die mede verkocht zijn, omdat ook zij als vluchtelingen werden aangemerkt.

EEWOUT ARENT GERRITSZ. In 1569 schepen van Leiden, schreef in 1574 glipperbrief vanuit Haarlem.

GARBRAnt MEESZ. de jonge. Lid van de vroedschap en weesmeester, woonde tijdens het beleg te Utrecht. Zijn huis op de Steenshuur in 1573 en 1574 verhuurd aan **JAN GERRITSZ.**, luit-

speelder, in 1576 aan CORNELIS JANSZ. DEN DEEN, zijn huis op de Oosterlingplaats in 1574 en 1576 aan ARENT CLAASZ. Onder-tekenaar van glipperbrieven.

GARBRANT SYMONSZ. Wijntapper „In den Aecker” op de Nieuwe Rijn. Hij was in 1571 kerkmeester van de hoofdkerken. Zijn tapperij in 1573 verhuurd aan zijn vrouw. Zij huurt tevens de tuin op de Uiterste Gracht. In 1574 de tapperij gehuurd door PIETER EEWOUTSZ., eertijds organist te Voorschoten, in 1576 door WILLEM GERRITSZ.

GERRIT ARENTSZ. Zijn meubelen in 1573 verkocht.

GERRIT ROELOFSZ. (VAN DER MIJ). In 1566 burgemeester van Leiden, woonde tijdens het beleg te Utrecht. Zijn huis op de Oosterlingplaats in 1573 verhuurd aan DIRCK WILLEMSZ. Onder-tekenaar van glipperbrieven.

CLAES JANSZ. DE GOEDE. Vroedschap van Leiden en in 1572 regent van het Elisabeth Gasthuis. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis in Marendorp in 1573 verhuurd aan DANIEL JACOBZ., houtcooper, in 1574 aan WILLEM DIRCSZ. VISSER.

GOMMER GOMMERSZ. Zijn huis in Marendorp in 1574 verhuurd aan WILLEM WUIERINCKSZ., goudsmit, in 1576 aan CORNELIS WILLEMSZ.

GIJSBRECHT DIRCSZ. Kruidenier. 1573 3 huizen in de Maersmansteeg, waarvan één „Het Lam” heette, dat verhuurd werd aan DIRCK GIELISSE, de andere aan zijn vrouw en GERRIT VAN DER GRAFT. Tevens huis op de Pieterskerkgracht aan SIMON DIRCK HOBBSZ. In 1574 het „Lam” aan ADRIAEN CORNELISZ. DE MILDE, zijn vrouw huurt huis in de Maersmansteeg en een in de Diefsteeg, een huis op de Middelweg verhuurd aan ARENT GOOSSENS alias Spanjaert, een huis in de Maersmansteeg aan GERRIT VAN DER GRAFT, een huis op de Pieterskerkgracht aan SIMON DIRCK HOBBSZ. In 1576 huis op de Middelwech aan REYER OTTENSZ., huizen op Marendorp (sic) aan SYMON MARCKEN en DIRCK RUTGERS.

GIJSBRECHT JORISZ. Pastoor van de Pancraskerk. Zijn meubelen in 1573 verkocht en zijn huis verhuurd aan JORIS WILLEMSZ. DOUWEN, schoenmaker. Hij bezat een rente op een huis op de Uiterste Gracht ten name van MATHIJS JACOBZ., lakenreder, alsmede enige schuldbrieven, die mede geconfisceerd zijn.

HEERMAEL, GERRIT. Priester. Hij wordt vermeld in de lijst van 1573.

HENDRIK GERRITSZ. Hij verbleef tijdens het beleg te Amster-

dam. Zijn huis op de Hooigracht in 1573 verhuurd aan **AELBRECHT VAN EGMOND**, in 1574 aan **DIRK WESSELSZ.**, leertouwer, in 1576 woont zijn weduwe in dit huis.

HEUTER, JAN DE. Hij was afkomstig uit een Delftse regentenfamilie. Hij is denkkelijk de **JAN DE HEUTER JANSZ.** die in 1553 heemraad van Delfland werd. In zijn jeugd had hij vijf jaren te Leiden gewoond en daaruit nam hij aanleiding om zich vanuit Den Haag met raadgevingen tot de burgerij te wenden. (**FRUIN**, Historische opstellen, deel 11, blz. 400).

HEY, Mr. FLORIS. Kanunnik. Zijn meubelen verkocht in 1573. Zijn huis op de Hooglandse Kerkgracht in 1573 en 1576 verhuurd aan **DANIEL VAN ACHELEN**. Zijn rente op drie huisjes op het Pancraskerkhof gekocht door **JANNETJE JASPERSDR.**

HOOG, CORNELIS CLAESZ. VAN DER. Werd in 1565 burgemeester van Leiden, op 7 juli 1572 vervangen. Hij woonde tijdens het beleg te Utrecht. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis op de Breestraat in 1573 en 1574 verhuurd aan **JAN VAN HOUT**, zijn huis op de Hogewoerd in 1576 aan **IJSBRANT DIRKSZ.** Onder-tekenaar van glipperbrieven.

HOOGSTRAET, Mr. GERRIT. Schrijver van glipperbrief, schreef tevens brief aan zijn neef **GERRIT JANSZ. DE MAN**, met verzoek zijn dochtertje buiten de stad te brengen. Woonde op zijn hofstede te Leiderdorp. Zijn twee huizen op Marendorp in 1576 verhuurd aan **GERRIT JANSZ.** waard „In den Boom”.

JAN CORNELISZ. Lakenkoper. Zijn huis in de Maersmansteeg in 1574 verhuurd aan **LOURIS CORNELISZ.**, snijder.

JAN DIRKSZ. Brouwer. In 1571 schepen van Leiden. Woonde tijdens het beleg te Utrecht. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis op de Oosterlingplaats in 1573, 1574 en 1576 verhuurd aan **DIRK DIRKSZ. VAN AELSMEER.** Ondertekenaar van glipperbrief.

JAN PIETERSZ. Apotheker. Bezat een grote huizinge op de Nieuwe Rijn, een klein huisje mede aldaar, alsmede een huis op de Cellebroersgracht, die in 1573 gehuurd werden door zijn vrouw.

JAN WILLEMSZ. Kanunnik. Zijn huis op de Nieuwstraat in 1574 verhuurd aan **WILLEM PIETERSZ. VAN RIJNSBURG.**

KNIJFF, JAN. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis op de St Pieterskerkgracht in 1573 en 1574 verhuurd aan **SYMON JANSZ.**, snijder.

LAEN, HENDRIK VAN DER. Zijn huis op de Breestraat in 1573 verhuurd aan hopman **JACOB BOLLINCK**, in 1574 aan **DIRK GER-**

RITSZ. VAN KESSEL, rentmeester van de Abdij van Rijsburg.
LAEN, . . . VAN DER. Zijn huis op de Hogewoerd in 1576 aan de Heer van Warmond verhuurd.

Loo, **JACOB SYMONSZ. VAN**. Lid van de vroedschap en burgemeester in 1571. Zijn losrente groot XVI pond in 1573 verkocht aan **FOY VAN BROUCHOVEN**, baljuw van Rijnland.

LOCHORST, JAN DIRKSZ. VAN. Hij vluchtte op 12 december 1572 naar Haarlem. Zijn losrente in 1576 verkocht aan **FRANCOIS MESSAGIER**. In 1576 tevens verhuurd „een huys van Heer **PHILIPS AMBROSIUS** ofte **JAN VAN LOCHORST** in Maerendorp” aan **IJSBRAND MERTHEN**.

MATHENESSE VAN WYBISMA, JAN. „Zoon van **WOUTER VAN MATHENESSE** en **OENEMA VAN WYBISMA**. Hij begon zijn politieke loopbaan als lid van het Compromis, maar veranderde van partij na de ommekeer in 1567 en bleef na 1572 de Koning trouw. De Pacificatie van Gent schijnt ook hem met de opstandelingen bevredigd te hebben; wij vinden hem althans in het volgende jaar als kastelein vanwege de Staten-Generaal te Leeuwarden. Maar allengs begon hij opnieuw te wankelen en toen hij in 1579 of 1580 overleed, was hij verdacht en geminacht door die hem kenden.” (**FRUIN**, Hist. opstellen, deel 11, blz. 399). Hij zond glipperbrieven vanuit Utrecht.

MEES ALEWIJSZ. Lid van de vroedschap, woonde tijdens het beleg te Utrecht, ondertekenaar van glipperbrief. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis op de Oosterlingplaats in 1573 verhuurd aan zijn zoon **ALEWIJN MEESZ.**, in 1574 aan **JANNETJE JANSZ.**, in 1576 aan **DIRK DIRKSZ. VAN AELSMEER**.

MILDE, JAN ADRIAANESZ. DE. Zijn meubelen in 1573 verkocht.

MUYSHOUT, ANTHONIS. Slotemaker. Zijn huis op de Hogewoert in 1573 verhuurd aan **DIRK OTTENSZ.**, portier van de Hogewoerdse Poort, in 1574 aan **LIJSBETH HENDRIKSDR. wed. van CLAES KOENEN**.

OFFHEM, juffrouw **VAN**. Haar huis op de Voldergracht in 1574 verhuurd aan **CORNELIS ALEWIJSZ. VAN POELGEEST**, schout van Leiderdorp, in 1574 aan **JORIS VAN DOBBEN**.

OOSTRUM, Juffrouw **VAN**. Haar huis op het Rapenburg in 1574 verhuurd aan **CHARLES BOCHART**.

OUTHIER CLAESZ. Zijn huis op de Hogewoerd in 1576 aan **PIETER BARTOUTSZ.**

Oy, Mr. **MELIS VAN**. Deken van Rijnland, overleden vóór 1576. Zijn huis op de Nieuwe Rijn in 1576 verhuurd aan **DIRK Pietersz.** eertijds predikant te Aarlanderveen.

PERSIJN, FRANCOIS VAN. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis in de Nonnesteege in 1573 verhuurd aan **MARIJTGEN ISENOUTSDR.** wed. van Mr. **ALEWIJN VAN LEEUWEN**, in 1574 aan **SYMON DIRKSZ. HOBBSZ.**, in 1576 aan **CORNELIS WILLEMSZ.**

POUWEL CORNELISZ. Zijn huis in de Nobelstraat in 1576 verhuurd aan **JORIS VAN DOBBEN**, waard „In 't Hart”.

QUAETGELAET, PIETER. Werd op 7 juni 1574 bij een uitval door vrijbuiters gevangen genomen toen hij een schuit voor de Spanjaarden bestuurde. Hij werd in de stad gevoerd en enige dagen later gevierendeeld. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn twee huizen op de Breestraat in 1573 verhuurd aan **HENRICK VAN ABBENWIJLE**, snijder, in 1574 aan **DIRK WALICKSZ.**, slotemaker, in 1576 aan **JACOB PIETERSZ.**, snijder.

REYER JACOBSZ. Houtcoper. Lid van de vroedschap, woonde tijdens het beleg te Utrecht, ondertekenaar van glipperbrief. Zijn meubelen verkocht in 1573. Zijn huis op de Nieuwe Rijn bij de Korenbrug in 1573 en 1574 verhuurd aan **GERRIT CORNELISZ.**, bakker. Zijn huis op de Steenschuur in 1573 verhuurd aan **CORNELIS EEWOUTSZ.**, in 1574 aan **FLORIS CORNELISZ.**, stoeldrayer. Tevens in 1573 verhuurd het derde deel van het erf van het huis op de Steenschuur, strekkende tot aan het erf van Mr. **GERRIT VAN HOGEVEEN** aan **PAUWELS WILLEMSZ.** van Thorenvliet.

SCHAGEN, JAN VAN. Zijn huis op de Steenschuur in 1573 verhuurd aan **JANNETGEN**, wed. van **BOUWEN CLAESZ.**

SOETELINGKERCKE, Jonkvr. **CORNELIA VAN.** Haar huis op de Voldersgracht in 1573 verhuurd aan de Vrouwe van Leeuwenhorst, in 1574 aan **JACOB GERRITSZ.**, vleeshouwer.

SONNEVELT, JOOST VAN. Zijn huis op de Uiterste Gracht in 1574 verhuurd aan **CORNELIS ADRIAENSZ.**, eertijds brouwer. Zijn huis op de Hogewoerd in 1576 aan de Heer van Noordwijk.

SONNEVELT, MAARTEN VAN. Zijn meubels in 1573 verkocht. Zijn huis op het Levendaal in 1574 verhuurd aan **GERRIT ADRIAANSZ.**, schuifevoerder, tevens een huis in de Korte Diefsteeg aan **PHILIPGE WILLEMSDR.** In 1576 verhuurd zijn huis in Maerendorp aan **GERRIT BOUWENSZ.**

VANCKERT JANSZ. Kanunnik (?). Zijn meubels verkocht in 1573.

VEEN, Mr. **CORNELIS VAN.** Zijn huis „de Regenboog” op de Hogewoerd en zijn huis in Marendorp in 1576 verhuurd aan zijn zoon **SYMON VAN VEEN.** Zie ook Prof. **ROGIER**, Gesch. Katholicisme in Noord Nederland, blz. 480.

VRIES, GIJSBERT ADRIAANSZ. DE. Deze betaalde in 1576 huur

voor een huis, dat geconfisceerd was. De eigenaar wordt niet genoemd, mogelijk was hij zelf gevlucht en teruggekomen.

WÆL, ROBBRECHT DE. Zijn huis op de Nieuwe Rijn in 1576 verhuurd aan **FOYT DAMME.**

WILDE, JAN ADRIAENSZ. DE. In 1566 burgemeester. Zijn huis op de Steenschuur in 1573 verhuurd aan de Mater van de Witte Nonnen, in 1576 aan **LOYE TRIJSSENS.** Ondertekenaar van glipperbrief.

WILLEM ARENTSZ. Brouwer. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn huis (brouwerij) op de Nieuwe Rijn in 1573 verhuurd aan **SIMON DIRK HOBBSZ.,** in 1574 aan **CORNELIS AELWIJNSZ.** van Poelgeest, schout van Leiderdorp, in 1576 aan **LENAERT WILLEMSZ. VAN TOL.** Tevens verhuurd in 1574 zijn twee huizen op de Uiterste Gracht aan **HARPER HUYGENSZ.,** linnenwever en **JAN JANSZ.,** pannenbakker, alsmede in 1576 zijn turfschuur in Maerendorp aan **CLAES VAN MONTFOORT.**

WILLEM ARENT GERRITSZ. Zijn twee huizen in Maerendorp in 1576 verhuurd aan **GERRIT AELBRECHTSZ.,** linnenwever, en **MAR-
RITGEN ARENTSDR.**

WILLEM WILLEMSZ. de oude. Brouwer. Zijn brouwerij „die Croon” op de Hogewoerd in 1573 verhuurd aan **DIRK DIRKSZ.** van Hillegom.

WILLEM WILLEMSZ. de jonge. Brouwer. Zijn meubelen in 1573 verkocht. Zijn brouwerij „die Lelie” op Gansoord in 1573 en 1574 verhuurd aan **SIMON DIRK HOBBSZ.**

Voorts verhuurd :

Een huis van de bisschop van Haarlem, gelegen in de Vrouwe-
kamp, in 1574 aan **LAMBERT JANSZ.,** steenplaatser, in 1576 aan **JAN IJSBRANTSZ.,** onderhoutvester.

Een huis op de Nieuwe Rijn van „enige personen te Utrecht” in 1576 aan **COMAN CLAES LIEFRINCK.**

De huisinge Soutelande, gelegen in Marendorp, in 1576 aan Jonker **AELBRECHT** van Egmond.

FLITSEN UIT DE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN ZOETERMEER-ZEGWAART NA DE REFORMATIE

Het ontstaan dezer twee dorpen, die in 1935 tot één Gemeente verenigd werden, ligt in de grijze oudheid. Uit een koopacte van 1281 blijkt, dat ze reeds in 1280 bestonden. De scheiding tussen beide was de Wallenwetering, waarover een brug lag op de plaats, waar nu de straat ligt; bij de brug stond een kerk. Tijdens de rioleringswerkzaamheden in 1953 werd de fundering van deze brug blootgelegd en verwijderd. Wat de namen van deze beide dorpen betreft, zij het volgende opgemerkt: In het eerste lid van de plaatsnaam *Zegwaart* zit de plantennaam „zegge”, een soort van rietgras (*carex*). *Zegwaart* is dus de waard (het laagliggende land) waar zegge groeit.

Moelijker is de verklaring van de plaatsnaam *Zoetermeer*. Het eerste lid is ongetwijfeld hetzelfde als dat van de nabijliggende plaatsnaam Zoeterwoude. Dientengevolge valt niet aan „zoet” als tegenstelling van „zuur” te denken; een zoet meer heeft betekenis, maar een zoet woud niet.

Men heeft beide plaatsnamen willen afleiden van, althans in verband willen brengen met, de naam van het oude dorp Zwieten, waarschijnlijk de bewoonde buurt van Zoeterwoude, die nu Weipoort heet. Dit Zwieten zou dan samenhangen met zwet in de betekenis van grenswater. Historisch is tegen deze afleiding geen bezwaar, maar taalkundig is de overgang van zwieter naar zoeter zeer bedenkelijk. Daarom geven wij deze etymologie onder alle voorbehoud, omdat een betere mij niet bekend is. Ze is onlangs aangehaald door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE in zijn „Poldernamen in Rijnland” (1952), blz. 32 en 51. Bleven de Gemeenten tot 1935 burgerlijk gescheiden, kerkelijk waren en bleven zij een eenheid, in deze zin, dat voor beide Gemeenten slechts één kerk van de verschillende godsdienstige gezindten bestond.

Moelijke tijden zijn door de bewoners dezer dorpen vaak door-gemaakt. Vooral in de Spaanse tijd leefde men hier allesbehalve

veilig en rustig. Toen Leiden in 1574 werd belegerd, ondernam Boiset een poging het te ontzetten. Op last van de Prins van Oranje werden hier de dijken doorgestoken en wilde men het Zoetermeer bereiken. Hoewel het land hier onder water stond, zouden de pogingen zijn mislukt, als niet **WOLFERT ADRIAANSZ** de weg had gewezen, waardoor de Spanjaarden uit Zoetermeer en Benthuizen, die de ontzettingspogingen moesten tegenwerken, op de vlucht sloegen ¹⁾).

Op de plaats, waar zich nu de Hervormde Kerk bevindt, heeft eertijds de (tweede) parochiekerk van Zoetermeer en Zegwaart gestaan.

Wanneer deze kerk gebouwd is, zijn wij nog niet te weten kunnen komen, maar in elk geval vóór 1476, omdat sinds dat jaar giften aan deze kerk zijn vermaakt ²⁾).

Door het plakkaat van 2 maart 1574 ging het kerkgebouw over in de handen der Hervormden, en werden de geestelijke goederen van Zegwaart onder het Geestelijk Kantoor te Delft gesteld ³⁾).

Deze kerk, danig gehavend door de strijd tussen Spanjaarden en Geuzen, werd in 1590 gerestaureerd, zoals vermeld stond op een gedenkbord, dat hing in het koor van de kerk.

De eerste predikant was **WYNANT VAN BEECK, GERRITSZON**, ook wel genaamd **WINANDUS VAN DER BEKE**. Hij werd hier beroepen in 1575 en was van 1576 tot 1577 ook als predikant werkzaam te Benthuizen ⁴⁾).

In januari 1605 emeritus geworden, is hij in datzelfde jaar overleden. Hij woonde in 1579 te Zegwaart, nu Dorpsstraat 86.

In 1594 werd volgens een oude rekening voor hem een nieuwe pastorie in Zoetermeer gebouwd. Om de bouw daarvan te kunnen bekostigen, heeft men een stuk land verkocht, behorende tot de goederen der Kerk, die bij de Reformatie aan de Hervormden waren overgegaan.

WYNANDUS VAN BEECK was een man, die ijverig werkte voor de verkondiging der gereformeerde leer. Zo kan men in de *Acta der*

¹⁾ **R. FRUIN**, *Verspreide Geschriften*, deel 11, blz. 458 e.v.

²⁾ *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, deel X, blz. 553.

³⁾ **VAN BEUNINGEN**, *Geestelijk Kantoor v. Delft*.

⁴⁾ *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, deel XXVIII, blz. 51.

Dankbaar hebben wij gebruikgemaakt van de artikelen van **A. BRAUCKMAN** in het *Nieuws van Zoetermeer-Zegwaart en Omstreken* van 23 oct. 1915-16 dec. 1916 en van het manuscript van **A. N. DUINISVELD** „*Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven*“, deel 1, 1926.

Synode ¹⁾ lezen, hoe hij in 1583 op de Synode te Den Haag een rapport opstelde aan de Staten over de bedevaarten te 's-Graven-sande. Herhaaldelijk was hij inspecteur der classis Delft en had met **WTTENBOGAERT** en **DONTERLOCK** zitting in synodale commissies ²⁾).

Daarbij ijverde hij o.a. ook voor verbetering van de tractementen der predikanten. Hij zelf had in 1579 een tractement van 24 gulden.

Met een schip onder bescherming van **JUSTINUS VAN NASSAU**, admiraal van de vloot, is hij naar Antwerpen gegaan, om daar in het geheim te werken onder de Gereformeerden. Het was een gevaarlijke onderneming in die tijd en wij begrijpen dan ook, hoe hij in een brief van 20 november 1585 aan zijn vriend **ARNOLD CORNELISZ**, predikant te Delft, hulp vroeg voor zijn vrouw, in geval hij : „in der vijanden handen en gedoot mochte worden”, omdat hij „haar weinich gelaten hebbe, want al wat ick hebbe, dat hebbe ick bijna bij mijnen dienst verteert”.

Meermalen schreef hij aan deze Delftse collega. Deze brieven geven ons een prachtige kijk op de toestanden, die in die eerste tijd der Reformatie te Zoetermeer heersten. Zo klaagde hij in een brief van 21 november 1584 ³⁾ over het feit, dat er hier huwelijken werden gesloten buiten de Kerk om, een misbruik, dat voorziening eiste, wilde men niet erger worden dan de heidenen. „So wort den name des heeren niet aengeroepen in sulcke vergaderinge (alsoe se in haer selfs is — de huwelijksluiting nl. —), maer vele meer gelastert door scimpreeden lachen ende droncken drincken, want als de personen comen om hen op te laten teekenen (bij de Schout), dan moeten se wachten, totdat de gelegentheyte des tyts ende middelertyt sit men ende drinckt, (gelijck hier geschiet is) ende opgetekent synde, blijft men al voort sitten. Daer gaet dan niet omme dan alle onnutte ende oncuysche, dan alle ydele ende lichtveerdige woorden.”

Reeds tevoren, de 29ste augustus 1583, had hij in een brief geklaagd over de ellendige toestand ten plattelande, waar de vastendagen werden veracht, de zonden hand over hand toenamen, op de verboden graden niet werd gelet en de schennis

¹⁾ J. REITSMA en S. D. VAN VEEN, Acta der provinciale en particuliere Synode, deel 11, blz. 248.

²⁾ L.C. blz. 386 e.v.

³⁾ Ned. Arch. voor Kerkgeschiedenis, deel 11, blz. 252 e.v.

van de rustdag algemeen was. Ook klaagde hij over de kermissen ¹⁾).

Ten slotte klaagt hij over het niet onderhouden van de zondag.

In een brief van 14 maart 1584 lezen wij nieuwe klachten over huwelijksluiting. Daarbij ook over uitspattingen op de vastenavond, en de predikant meende, dat dit dorp door Gods toorn wel zou verzinken, wanneer er geen verbetering kwam ²⁾).

„Noch is mij te kennen gegeven, dat desen laetsleden Vastelavont alhier soe grote overdaet van de jonge lieden geschiet is, dat ick nauwelicx can geloven, dat sulcx oyt te voorn geschiet is.”

Na zijn behouden terugkeer uit Antwerpen schreef hij de 6de juli 1586 aan zijn Delftse vriend een brief, waarin hij wederom klaagde over de ontheiliging van de zondag. Ook trekt hij te velde tegen „Paapse stoutigheden en superstitie bij de begrafenissen”.

Over de Wilveense bedevaarten had WYNANDUS VAN BEECK in opdracht van de synode zich gewend tot de Staten, die daarna aan de baljuw van Rijnland bevel hadden gegeven die bedevaarten te beletten. Vandaar de toorn van de R.-Katholieken tegen de predikant van Zoetermeer. Deze meende, dat het hoog tijd werd, dat de R.-Katholieken „een breidel werd aangelegd”.

„Ick en can u niet van wegen mijner conscientie verbergen tot versterckinge van uwe memorie op 't puinckt van de prophatiën der Sabbathen ende van andere misbruycken, hoe dat op den bededach gehouden, den 18 Juni laetstleden alhier geweest is een bode van mijnen heer de balilu van Rijnlandt, dewelcke gecomen is in een smitshuys, genaemt meester JACOB WT BRABANT, welcke meester vele huysluyden besceit dede in 't vercopen ende van te slijpen der huysluyden gereetschap (het welcke oock alle Son-daghen geschiet), waerin (alsoe ick verstae) niet vele gedaen is, omdat de voors. bode seer papist is (gelijck oock de voors. smit selfs seer papistisch is ende een vijant der waarheyt).

Ende wat superstitie, dat van den Papisten gebruyct wort bij de begravinge der dooden, dat en can ick nauwelicx schrijven, want sovele wonders in 't hooft hebben, om de wade te maken, dat dode lichaam sus ofte soe te stellen in 't huys, op 't graf ende in de kercke te gaen om te bidden de baer de handt te bieden ofte kussen en de vele onnutte bevaerden der verstorvenen te goede te doen ende begraven zijnde een goet-gastmael te houden

¹⁾ Ned. Arch. Kerkgesch., deel VII, blz. 249.

²⁾ l.c. deel. VII, blz. 255.

ende wat dergelijcke meer heydensche ende afgodische wercken van haer gedaen mogen worden.”

WYNANDUS VAN BEECK werd opgevolgd door **PETRUS PETERSZ. VAN DEN BROECK** ook genaamd: **PETRUS PALUDANUS**. Hij was als proponent bevestigd te Bennebroek in 1601, en sinds 1602 predikant geweest te Aalsmeer, vanwaar hij in 1604 naar Zoetermeer kwam. Hij verbleef hier tot 1614. In 1618 werd hij bevestigd te Giessen-Nieuwkerk, en in 1625 te Papendrecht, waar hij overleed in 1631. Het schijnt, dat men **PALUDANUS** gedwongen heeft zijn ontslag te nemen als predikant van Zoetermeer. De strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten was in volle gang met aanvankelijk succes voor de Remonstranten.

De Contra-Remonstranten (of de dolerende kerken) zonden hun afgevaardigden naar verschillende vergaderingen, die werden gehouden met het doel om de gereformeerde leer te handhaven tegenover de gevoelens der Remonstranten. Op zulk een vergadering, gehouden te Amsterdam op 25 en 26 augustus 1615 vinden wij ook **PETRUS PALUDANUS**. „Is oock desselvigen doels met credentie bij gecomen **PIETER PALUDANUS**, gedeputeerde van de dolerende kercken van Hazerswoude, Soetermeer ende Benthuisen. **PETRUS PALUDANUS** geweest sijnde uyt zijne bedieninge van Soetermeer ende Segwaert, ende versoekende zijnen te willen gedencken, ingevalle ergens een plaetse mochte voorvallen, of soo men verstaet, dat hij ‘t zijnen onschuld geweest is, is hem beloofd dat men het beste met hem doen sal.” De Remonstranten waren blijkbaar reeds toen hier in de meerderheid en hebben de predikant gedwongen heen te gaan om een ander, volgens hun gevoelens, te beroepen, die kwam in de persoon van **HENDRIK GEORGY BLYVENBRUGH**. Na zijn vertrek uit Zoetermeer in 1614 was **PALUDANUS** geheel zonder bediening. In de eerste tijd ontving hij een uitkering van de regering. Maar op de Zuid-Hollandse synode van 9 januari 1619 te Schiedam verscheen hij als „out-dienaer des wordts”, wonende te Alphen aan den Rijn ¹⁾, en klaagde en verzocht daar „om raet, wat hie doen soude belangende sijn tractement, ‘t welck hem bij de Heeren gecommiteerde raden opgeschecht was”. Men gaf hem de raad nogmaals bij de Gecommitteerde Raden aan te kloppen, en bij een weigerend antwoord bij de Staten zelf een verzoek te doen. Intussen beloofde men hem, dat men hem steeds zou gedenken, om hem „ergens wederom, is

¹⁾ Ned. Kerl. Arch., deel 1, blz. 80-81.

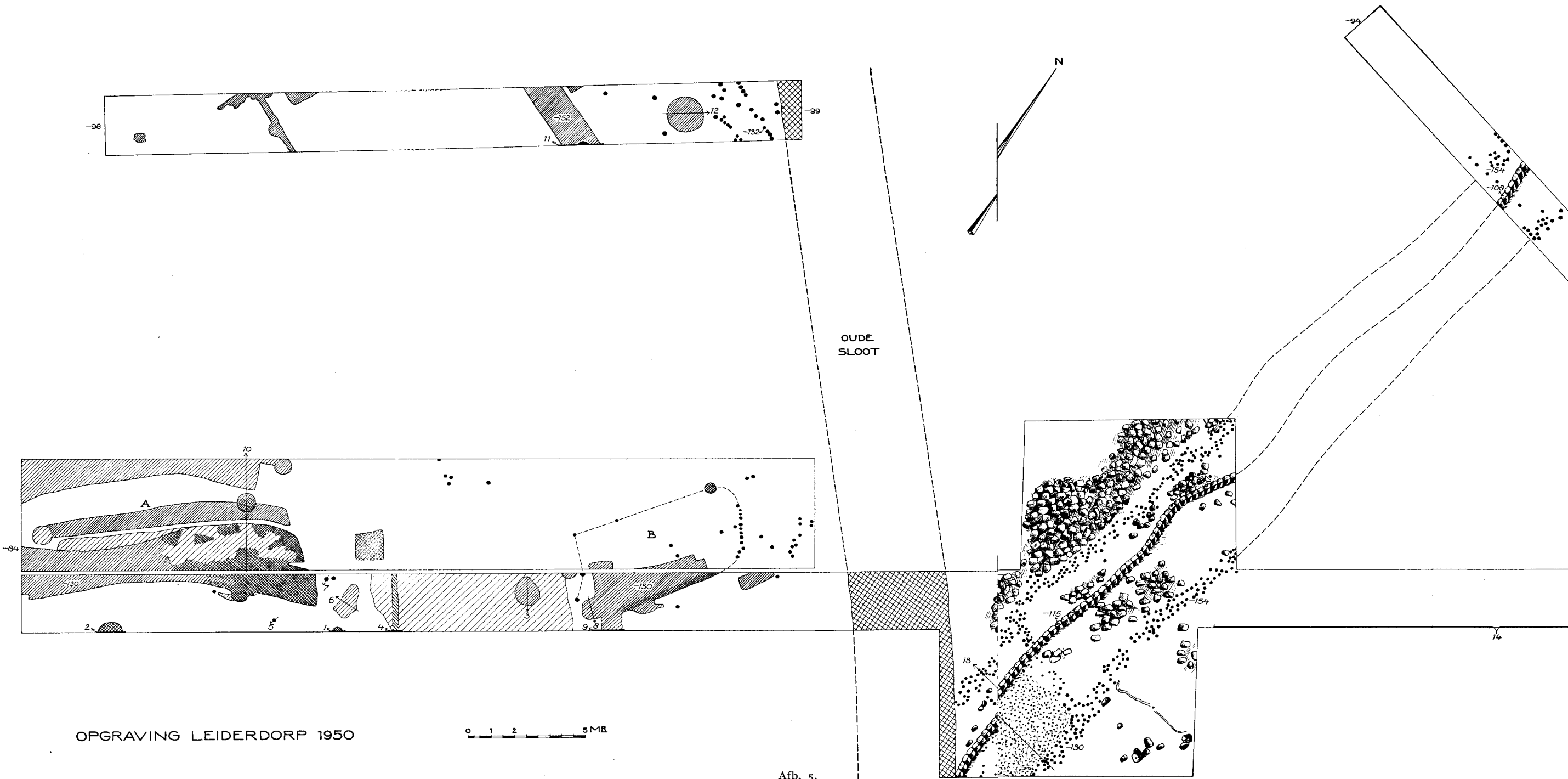
‘t mogelijk tot den dienst te bevorderen”. Op de Synode van Delft in mei van hetzelfde jaar verscheen hij weer en vertelde, dat hij van de Gecommitteerde Raden niet had kunnen verkrijgen, dat men hem een uitkering bleef geven ¹⁾).

„D. PETRUS PALUDANUS niet hebbende connen obtineren bij de Gec. Raden continuatie van zijn stipendium, is verstaen, dat hij hem sal adresseren aen de voorn. Gedeputeerde deser vergaderinge. Oock was den classen als noch vermaant den voorsz. persoon voor gerecommandeert te houden.” In 1622 ontmoetten wij hem weer op de synode te Gorinchem, waar hij door de broeders bequaem werd geacht om mettertyt gepromoveert te worden tot den kerckedienst. Hij wilde naar de classis van Woerden en men besloot, „dat de gedeputeerden des synodi bij occasie ondersoek zullen neemen van de gaven ende qualiteyten desselvigen persoons ende bij aldien deselve sodanige is, als de Synodus Nationalis van Dordrecht heeft gespecificeert, dat de classis van Woerden met hem mochte voortgaen ten zijnde hij aldaer mettertyd soude mogen worden tot den kerckedienst gepromoveert”.

Dederdepredikant alhierwas HENDRIK GEORGY BLYVENBRUGH. Beroepen van Harwey in Engeland werd hij hier bevestigd de 5de januari 1615. Al spoedig bleek, dat hij in zijn prediking afweek van de leer der Kerk, en enes geestes was met de predikanten in de omgeving, die bijna allen arminiaans gezind waren, zoals b.v. te Benthuizen, Hazerswoude, Bleiswijk, Berkel, Zevenhuizen, Waddinxveen, Nootdorp en Wilsveen. Als de Remonstranten, zoals hier de macht in handen hadden, bleef er voor hen, die aan de belijdenis getrouw bleven, niets anders over, dan in huizen en schuren godsdienstoefeningen te houden, wat hun evenwel in Schieland verboden werd. De Contra-Remonstranten van Zoetermeer en Zegwaard kerkten in die dagen in Zoeterwoude en Pynacker. Daar zij daarbij vaak door het slijk moesten lopen, gaf men hun de bijnaam „slijkgeuzen”. Zij vormden een „dolerende”, d.w.z. klagende, treurende Kerk, die recht zocht bij de Overheid ²⁾. Omstreeks 1615 wendden de ouderlingen en opzieners der „dolerende” Kerken van Hazerswoude, Zevenhuizen, Zoetermeer en verschillende lidmaten van die van Bleiswijk, Benthuizen, Boskoop, Leiderdorp en Moordrecht zich met een verzoekschrift tot de Staten van Holland en West-Friesland, met

¹⁾ I.c. deel 1, blz. 170.

²⁾ Gemeente-archief, Leiden.

OPGRAVING LEIDERDORP 1950

0 1 2 5 Mtr.

alle ootmoed en Reverentie, dat hun Ed. Mog. believen sodanige **Ordere** te stellen, dat deselve in hare publicque kerkcken wederom mochten bedient werden, en dat de soodanige leeraers, die blijven bij 't eendrachtich gevoelen der Gereformeerde kercken, hoedanige hare vorige geweest zijn". Weinig effect sorteerde dit schrijven. De toestand bleef onveranderd.

Op een vergadering der **Contra-Remonstranten** te Delft in 1618 bleek, dat men voor dat jaar nodig had een bedrag van 2700 gulden, welke met grote offervaardigheid werd bijeengebracht. Zoetermeer nam op zich te zorgen voor 100 gulden, Hazerswoude voor **200**, Bleiswijk en Zevenhuizen voor 100 gulden. Eindelijk braken er betere tijden voor de **Contra-Remonstranten** van Zoetermeer en Zegwaart aan, toen in 1618 te Dordrecht de Nationale Synode bijeenkwam, om over de leerverschillen te oordelen en te weren wat het belijden der Kerk weerspreekt. De gevoelens der Remonstranten werden door haar onderzocht en verworpen. (In de leerregels van Dordrecht of **Canones Synodi** nationalis sprak de Synode haar oordeel uit.)

Ds. **BLYVENBRUCH** werd om zijn arminiaanse gezindheid geschorst en zou voor de Provinciale Synode van Leiden moeten verschijnen. Voorafwerd hem de 24ste juli 1619 met twee expresse boden een exemplaar van de in Dordrecht vastgestelde leerregels toegezonden. Dan zou hij „nae het leesen derselven ter bttter geprepareert tot de antwoordt" wezen. Indien **BLWENBRUCH** zich in een stil en ambteloos leven wilde schikken, zouden de **Algemeene** Staten in zijn levensonderhoud voorzien; toonde hij zich echter onwillig, dan zou hij het land moeten verlaten.

In de Acta der Leidse Synode ¹⁾ lezen wij van hem: „**HENRICUS GREORGII BLIJVENBRUCH**, predikant tot Soetermeer in de classis van Delft, heeft verklaart, dat hij de **Canones synodi** nationalis ge-examineert hadde na den tyt, die hem daertoe vergunt was, maer dat hij 't selve niet scherp genoeg hadde connen doen ende dat hij, ten ware hij beter onderricht wuert, voor dese tyt deselvighe niet en conde onderschrijven, dat hij tegenwoordich noch was in het ghevoelen der Remonstranten. De Synodus heeft oock met droefftheyt verstaen, dat **HENRICUS** voornoemt een besonder belijdenisse des ghelooffs, die een recht chaos was, uytgegeven hadde ende oproerich gepredickt op den biddach, dat hij geseyt hadde, dat wij onse toehoorders de leer van de predestinatie gesuykert

¹⁾ J. REITSMA en S. D. VAN VEEN, I.C. deel 111, blz. 354.

ingaven, **gelijk** men de kinderen het wormcruyt ingeeft”..

„Het synodus heeft **HENRYCO GREGORII** tyt gegeven om hem te bedenken. **Maer** is daarmede wederom verschenen, zeggende, dat hij als noch persisteerde bij de weygheringhe van de verclaringhe des synodi nationalis te teyckenen,” en „op alles lettende, heeft hem volgens de gemeyne forme van sijnen dienst ontset. Daerna is hem de acte van hare Ho. Mo. voorgelesen, waarop hij sijn beraet begeert heeft, twelk hem vergunt is. Heeft daernae **ver**claert, dat hij hem over dese saeck met Godt en **sijne** conscientie en de naeste vrienden hadde te beraeden **ende** wat ghestelt in gheschifte tot verclaringe van sijn gevoelen over dese acte, dewijl hij vele dingen in **die** acte niet en verstant. De **somme** was, dat hij belofde van de bedieninghe, die tpredikamt eygen syn, **sich** te onthouden, **maer** van de broederen beter onderricht zijnde, heeft hij ten laetsten de acte gheteyckent”.

Hij ondertekende nl. deze acte:

„Ick, ondergheschreven, belove en ver **clare** mitsdesen in goede conscientie **ende** oprechtelick, dat ick mi van nu aff **ende** voortaan sal onthouden van alle kerckelicke 'diensten **ende** bedieningen **ende** wat daeraff dependeren mach in t **heimelick** ofte in t openbaer, directelick of indirectelick, soowel in als buyten de steden, dorpen en de plaetschen van de Geunieerde Provincien **ende** het resort van dien, **maer** dat ick my burgelick in alle modestie **ende** stilheydt als een particulige ingesete zal **comporter**en **ende** dragen **ende** mijn nae de bevelen van de overheyte zal reguleren **ende** deselve ghehoorsamen.”

Zo werd Ds. **BLYVENBRUCH** uit zijn ambt ontzet. De Staten-Generaal zouden voor zijn onderhoud zorgen.

De partij, die weleer over achteruitzetting te klagen had, kreeg nu weer de teugels in handen en zag gaarne hier Ds. **JOHANNES GEORGY** tot predikant beroepen. Daarover had de Gemeente echter niets te zeggen. De heer van Zoetermeer, die het collatierecht over de kerk had, bezat het recht de predikant te benoemen. En de heer **JACOB VAN WYNGAEKDEN** was er niet voor te vinden om aan die wens der gemeente te voldoen. Deze nu riep de hulp in van de Gecommitteerde Raden. Deze beslisten, dat, ofschoon de ambachtsheer in zijn recht stond, het deze keer beter was, dat hij van dat recht geen gebruik maakte, waarop het beroepen van **JOHANNES GEORGY** werd **toegestaan**.

In de eerstvolgende jaren stonden de Remonstranten en Contra-Remonstranten fel tegenover elkander. Ofschoon de dorpsregen-

ten verplicht waren de Remonstranten niet te dulden en geen vrije uitoefening van hun godsdienst toe te staan, waren de schouten van Zoetermeer en Zegwaart hun niet onwelwillend gezind. Zij lieten niet alleen hun godsdienstige bijeenkomsten oogluikend toe, maar traden zelfs niet op, als ten gevolge van de scherpe verhoudingen er ongepaste dingen voorvielen. Zo gebeurde het, dat op 20 november 1618 Ds. **JOHANNES GEORGY** de preekstoel beklom en daarin tot zijn grote schrik vond „een been van een doot mensch met een steen daerop”. De bedoeling van deze akelige grap was de dienst te verstoren; want toen de predikant zich hierdoor niet uit het veld liet slaan en rustig verder ging, werd onder de preek door enige personen, die bij de torendeur stonden, groot rumoer en lawaai „met een swaer yseren ketting gemaect, rinckelende en smytende deselve verscheyden mael wel harde tegens een wintschut, dat aldaer in de kerck stonde”. Ofschoon men trachtte de herriemakers te doen bedaren, mocht dit niet gelukken. Het werd integendeel nog erger, zodat de predikant ten slotte wel genoodzaakt was de predicatie te staken. Over deze ergerlijke gebeurtenis werd geklaagd bij de schout, die echter de zaak blauw blauw liet en geen onderzoek instelde. Hierop riep men de hulp van het Hof van Holland in, hetwelk een onderzoek gelastte en de schout van Zegwaart de opdracht gaf er op te letten, dat zo iets niet meer zou voorvallen, maar de baldadigheid bleef ongestraft en daarmee natuurlijk ook de lust om met deze plagerijen door te gaan. Op woensdag na Pasen van het jaar 1619 wachtte Ds. **GEORGY** weer een nieuwe verrassing. Hij kwam op de kansel en zag, dat „in deselve stoel liggende was een grote quantiteyt van een uitspougsel bij een dronckaert uytgeworpen”. Hij begreep echter heel goed, dat dit niet het werk van een dronkaard was, maar dat hij opnieuw het slachtoffer was van de onsmakelijke plagerij van zijn tegenstanders. Omdat hij in de kerk geen opschudding wilde verwekken, heeft hij „met groot gedult in de stanck sijn sermoen volbracht”, de gehele preek wijdbeens staande, „omme deselve vuylicheydt te mijden”. Na de dienst werden de schouten van Zoetermeer en Zegwaart met het gebeurde in kennis gesteld. Echter ook deze keer bleef de klacht van de predikant en de kerkeraad zonder resultaat.

Hoe gespannen de verhouding bleef, blijkt wel hieruit, dat op de Synode van Delft in 1628 besloten werd een verzoekschrift tot de Staten te richten, waarin ook over de kerkelijke toestanden van Zoetermeer en Zegwaart werd geklaagd, hoe daar nl. de Gere-

formeerden „dagelix gedreight” worden, dat men „haer uit de publieque kercken wil met geweld stooten ende bovendien noch schrickelyke dreigementen van de oproerige Remonstranten moeten hooren, namelick als sy 't hoeft sullen boven gecregen hebben, dat sij de gereformeerden predicanen niet en sullen setten gevangen op Loevesteyn, maer het hoeft afhouden”.

In het begin had Ds. J. **GEORGY** nog moeilijkheden over de vraag tot welke classis Zoetermeer nu eigenlijk behoorde. Op een vergadering te 's-Gravenhage was besloten, dat de dolerende kerken van Zoetermeer, Bleiswijk, enz. zouden behoren onder de classis van Schieland. Van het begin der reformatie echter had Zoetermeer behoord tot de classis van Delft, en op een vergadering van 1-3 mei 1618 te Delft, waar Ds. **GEORGY** ook aanwezig was, meende men, dat Zoetermeer tot die classis was blijven behoren.

Intussen klaagde Ds. **GEORGY** op een vergadering in augustus van datzelfde jaar gehouden, dat men Zoetermeer nog niet verklaard had tot de dolerende kerken te behoren, en dat hij niet werd toegelaten. Men beloofde dit in orde te zullen maken. „Is goet gevonden aengaende **JOHANNES GEORGY** predicant te Soetermeer ende **JAN WOLFERTSZ** ouderlinck aldaer, dewelcke in de vergaderinghe verschenen synde, hun beclaecht hebben, dat zij niet en worden geadmitteert, ende dat hare kercke tot noch toe niet en is verclaert geweest te wesen een dolerende kercke.”

In 1634 werd de predikant bij een resolutie van Zoetermeer een bedrag van 15 gulden jaarlijks toegekend voor „brant en turf”. Het volgende jaar ontving hij van Zegwaard een gelijk bedrag daarvoor ¹⁾.

10 december 1642 is hij alhier gestorven. Hij werd opgevolgd door **JODOCUS VAN LODENSTEYN** ²⁾.

Deze werd te Delft geboren de 6de februari 1620 (Oude Stijl) ³⁾.

Hij werd hier als proponent bevestigd op 28 augustus 1644.

De ambachtsheer **JACOB VAN WIJNGAARDEN** na het overlijden van **GEORGY** en het bedanken van de eerst beroepene had toege-

¹⁾ Gemeente-archief van Zoetermeer.

²⁾ Deze is in de Ned. literatuurgeschiedenis als dichter bekend. Verg. o.a. Dr. P. **PROOST**, Jodocus van Lodensteyn; Prof. Dr. M. J. A. **DE VRIJER**, Uren met Lodensteyn; Dr. J. C. **TRIMP**, Joost van Lodensteyn als Piëtistische dichter; Nieuw Nederl. Biograf. Woordenboek, deel IX, blz. 614.

³⁾

staan, dat de kerkeraad „soude mogen buyten d'een en d'ander gaen hooren”, maar liet later door de schout van Zoetermeer den kerkeraad aanzeggen, „dat sij soudén blijven binnen het classes, alsoo hij verstand datter bequaame personen genoegh waren in de classe”.

Blijkbaar ontstond daarover ongenoegen met de ambachtsheer, want wij lezen verder, dat „het oogmerck der classis was een middel voor te slaen tot wegneminghe der geresene onlusten ende vereniging van alle ontstelde gemoederen in de kercke van Zoetermeer”. Dit kan echter ook slaan op de oude kwestie met de Remonstranten. Men stelde daarom voor, om alle in dat ambt geweest zijnde ouderlingen en diakenen aan de regerende kerkeraad toe te voegen.

Dit voorstel werd echter verworpen. Wel werd goedgevonden, dat de vier, die het laatst waren afgetreden, aan de kerkeraad werden toegevoegd om te helpen bij de verkrijging van een predikant. Dit gebeurde, en zo heeft op 18 april 1644 de kerkeraad benevens twee dezer toegevoegden uit de in de kerkeraad „hare genegentheyt verclaert tot D. JODOCUS VAN LODENSTEYN”, terwijl de twee overige oud-leden stemden op een andere predikant. Weldra bleek, dat het merendeel van de „gemeynde tot den zelven persoon sonderlingh veel geinclineert is, uitgesondert eenige weinige; de twee andere waren tevreden gesteld”. Door toedoen van de classis vond de ambachtsheer goed, „dat de kerkeraad hare beroeping naar kerkelijke gewoonte zelfz al instellen” (11 juli 1644).

VAN LODENSTEYNS ouders waren JOOST CORNELISZ, schepen en burgemeester en diaken der Gemeente Delft en MARIA DIRKSD. VOORBURCH, beiden van aanzienlijk geslacht, beiden godvruchtige mensen. Zijn vader had hem wegens zijn moeilijke uitspraak afgeraden predikant te worden, maar de zoon zette door. JODOCUS werd student in de theologie te Utrecht en studeerde daar onder de door hem zeer vereerde VOETIUS, DE MAETSIUS en SCHOTANUS, mannen van één strikt-Gereformeerd-piëtistisch stempel. Toen hij op zijn 22ste jaar zijn kerkelijkpraeparatoirexamen had afgelegd en dus het predikambt kon aanvaarden, ging hij op de wens van zijn vader nog twee jaar aan de Franeker academie Oosterse talen studeren. Hij was daar in huis bij Prof. JOHANNES COCCEJUS, van wie hij schrijft: „Ik hebbe hem altyd zeer geliefte en geaget.” Maar hij zwoer niet bij de woorden van zijn leermeester. Hij bestreed hem om zijn zondagsbeschouwing, die zich niet op de Scheppings-ordinantie, maar op het apostolisch en kerkelijk

gebruik grondde. In de strijd tussen **COCCEJUS** en **VOETIUS** koos **VAN LODENSTEYN** de zijde van de laatstgenoemde.

Hij was een ascetisch man, die om zijn grote strengheid ook zijn vijanden had, die op hem rijmde:

„Den lievenloosen Lodensteyn

Soo koud van liefd' als lood en steyn.”

Zijn predicaties maakten een diepe indruk. Hij wist zijn gehoor te boeien. Hij redeneerde niet, maar schilderde en „wie onzichtbare dingen met levendige kleuren wilde zien afgemaald, moest hem hooren prediken” ¹⁾. Trouw was hij in zijn catechese, ook al bedreven sommige jongens „insolentie”. De kerkeraad liet een leerboekje van **VAN LODENSTEYNS** hand over de historische boeken van het Oude Testament, „**Memoriale**” genaamd, in enige honderden exemplaren drukken ²⁾. Als een boeteprediker trad hij op, bestrijdende „het ijdel roemen op de Reformatie en het uittreden uit het pausdom”; hij trad op tegen wereldsgezindheid en wees op de noodzakelijkheid van zelfverloochening. Daarbij spaarde hij niets en niemand. Om de aangrijpende en niemandsparende ernst werden hij en zijn Utrechtse ambtgenoot, **VAN DEN BOGAERT**, genoemd „**zonen des donders**”. Zijn strenge levensopvatting, ook over eten en drinken en slapen bracht hij zelf in ‘toepassing. Daarbij bleef hij ongehuwd. Het is te begrijpen, dat de puriteinse neigingen en de strenge denkwijze van de jonge proponent niet door alle leden der Gemeente werden toegejuicht. Toen hij nog geen drie maanden hier was, trad hij op tegen het ontheiligen van de zondag. Hij schroomde niet, om zelf naar de ambachtsheer, die in Den Haag woonde te gaan, om het oprichten van een Rederijkerskamer te doen verbieden. In augustus 1644 bevestigd, had hij op 18 september 1644 zijn eerste kerkeradsvergadering, waarop over het jaarlijkse inkomen van de voorzanger werd gesproken. Deze genoot vanouds een jaarlijkse tegemoetkoming van 13,5 gulden, welke hij ontving van de diakenen „ter oorsaecke van het afschaffen van de turf, welcke gen. voorsinger van de diakenen placht te geworden, alsoo dat sijn gansche huisgesin van brant voorsien werde”. Nu echter vroeg hij meer, omdat het verloop van „tyden ende verdiening, die onderwijlen die tyt in alles, als ooc den turff en hout gecomen is” dat billijkte.

¹⁾ P. PROOST, I.c. blz. 74.

²⁾ Acta Consistorii Zoetermeer van 28 dec. 1649 en J. VAN LODENSTEYN, Uytspanningen, deel 11, blz. 1.

Op de vergadering van 8 november 1644 kwam de zondagsheiliging ter sprake. De kerkeraad besloot „vermits door 't veelvuldich schenden van den Sabbath de Heere onse Godt oock veelvuldich wert vertoornt, waardoor dan den zegen Godes over ons soo aen lichaem als aen den sielen, de zegen over ons gantsche werk nootelijck staet te verminderen”, maatregelen te nemen. De Gemeente was in de prediking reeds meerdere malen onderricht en gewaarschuwd. Nu zou men „aenspreecken de macht der overhey, van sulx begroeten **SYBRANT LAMBRECHTSZ**, sijnde des bailjuws booden”. Deze moest optreden, opdat „altoos publycke beestenmarckten en andere op der huizen en winckels geweest mochten werden het ravotten en kaetsen en diergelycke ongebondenheyte tegengestaen”. Het schijnt niet veel te hebben geholpen; want op de vergadering van 16 februari 1645 wordt toegegeven, dat „wel het openbaere ravotten en tieren eenichsins is gebetert”, maar „dat alsnoch weynich of niet is gedaen in 't sluiten der open winckelen, die als dan als een boerenmarcktdach voorgesteld werden”. In mei van dat jaar werd er weer geklaagd over „het ravotten en ongebonden wesen” op zondag. De bode werd er over aangesproken en deze klaagde, dat hem als noch de verschoten penningen van 't laetste placcaet (tegen het ravotten, enz.) niet en syn gerestitueert, welcken helft men verneemt, dat het ambacht van Segwaert (overbodich) is te geven, doch Soetermeer weygerd”. Met de verzekering, dat hij de andere helft ook zou krijgen, werd de man aangemaand beter zijn plicht te doen en er op te letten, dat de zondagsrust werd onderhouden.

Ook trad Ds. **VAN LODENSTEYN** op tegen het viervan de Vastenavond en andere openbare feestvieringen. Op de vergadering van 16 februari 1645 werd er over gesproken. Men had vernomen, dat „op den aenstaenden papisten-vastenavond van eenige wereltskinderen voorgenomen is openbare ravotterye als van ganstrecken etc. aen te stellen”. Besloten werd het uiterste te beproeven, om dat te beletten; de baljuw van Rijnland „er in te moeien” en „dewijl men billyck vreest, dat het van deselve toegelaten mocht sijn”, wanneer dat niets uithaalde, dan zal men een rekest sturen aan het Hof van Holland, om in te grijpen.

Blijvend succes heeft het optreden van de predikant en de kerkeraad niet gehad. Immers op de vergadering van 8 februari 1649 kwam opnieuw de klacht over de a.s. Vastenavondviering. „Dewijl bij eenige ledematen deser vergadering vernomen was dat eenige dartele wereltskinderen voorgenomen hebben op de

aenstaende brasdagen van de paepsche Vastenavond, aen te stellen publycke insolentiën van ganse **trecken** etc., waardoor benevens het mishandelen van de creaturen en de overdadige **brasery** en **dronckenschap** gepleecht, het paepsche feest vereert" enz.

Men besloot de ambachtsheer er over aan te spreken, en de ouderling **DIRCK HEYNDRIKSE STEGEMAN** werd belast met dit werk. Doch de ambachtsheer gaf hem te verstaan, dat hij niet bij hem moest zijn voor dergelijke kwesties, maar bij de baljuw. Wat moest men nu doen? Want de kerkeraad wist heel goed, dat „de baljuw (gelijk voor **desen**) apparentlijk nu al was omgecocht, en soo men hem aanspreekt, sal gelt eyschen gelijk voor **desen** wel geschiet is". Toch zal men naar hem toegaan en hem vermanen. Bij het verslag van de vergadering staat echter het resultaat van dit bezoek aldus vermeld: „is ditselve van den **predicant** geschiet sonder effect". Ten einde raad bleef er dan geen ander middel over dan dat „in de predicatie publyckelyk in 't bysonder die boosheyten werden tegengesproocken en een yder daertegen **vermaent**." Bovendien zou er „neerstich agt genomen werden op de ledematen der gemeynde", om te zien, of er soms iemand het waagde mee te doen met het feest en de schuldige onverbiddelijk te censureren.

Ds. **VAN LODENSTEYN** heeft grote ernst gemaakt met de viering van de zondag. In een preek liet hij zich aldus uit: „Men moet zich eerstelijk des daags te voren bereiden, volgens de woorden: ‚**Gedenkt den Sabbat**‘ en in den nacht of des morgens wakker geworden zijnde, zich als dan weer bereiden en de dag gekomen zijnde, dien geheel en al doorbrengen met godsdienstoefeningen; eerst voormiddags in de kerk komen, daarna in de catechisatie gaan, desgelijks ook na den middag, dat gedaan zijnde, op zijn kamer gaan, de deur achter zich toesluiten, tot zijn God biechten, zonder eenig ander werk op den dag te doen. Ja, zoo iemand eenig werk doet, het geld, dat hij **daarmede** komt te verdienen, zal in den dag des doods als kolen vuurs op zijn hart liggen. Men mag ook niet buiten wandelen; ook niet op zijn stoep voor de deur zitten, maar men moet den ganschen dag van den morgen tot aan den avond toe, ik zegge tot den avond toe vasten."

Zeer heftig was men tegen toneel en tegen de Rederijkers gekant. Toen bekend werd, dat in 1649 „op het toekomende **Bacchusfeest** of paepsche **kermisse**" enige personen van plan waren „publycke comediespelen te spelen welcker boosheyten en quade vruchten voor **desen** vernomen sijn" stond Ds. **VAN LODENSTEYN**

op de bres om de strenge levensopvattingen te handhaven. De bode werd onder handen genomen, en deze vertelde dat de schout van Zegwaart, waar de vertoning zou plaats vinden, geen toestemming had gegeven. Dat was het werk van de baljuw. En deze maakte zich er van af met te zeggen, dat hij van de hele zaak niets afwist. Toen ging men naar Den Haag, naar de ambachtsheer, die niet thuis was. De kerkeraad wist geen raad meer. Men zou de „ledematen der gemeynde in 't publyck vermaenen, sich selve gelijk van alle kermisvreuchde, soo oock bysonderlyck van dit quaet, sorvuldichlyck te wachten” en tevens nog eens bij de ambachtsheer en bij Rijnland's dijkgraaf aankloppen. De predikant zelf ging naar Den Haag en vandaar naar Leiden, waar hij de dijkgraaf te spreken kreeg, maar „van hem geen ander bescheyt heeft cunnen krijgen, als dat hij daerna vernemen soude, waerop de saeck evenwel op het Bacchusfeest is voortgegaen”.

Wat de Rederijkers aangaat, daarover rapporteerde de predikant op de vergadering van 9 maart 1650, „hoe dat hij op gisteravont door bysonder geval eerstelijck verstaen hadde, dat seekere jonge lieden in den ambachte van Soetermeer, voor hadden, op te rechten een Rhetoryck-camer als men 't noemt, welcke aldaer nu voor een tyt opgehouden hadde, ende dat de bode van Soetermeer, die syn huys daertoe meende te doen, van haer was opgemeect omme zijn Ed^e mijn Heer van Benthuyzen aen te spreken en van hem consent te versoecken.” De predikant met een ouderling en een diaken zouden onmiddellijk naar Den Haag reizen om de bode voor te zijn. Bij de ambachtsheer gekomen, wees **DS. VAN LODENSTEYN** deze op „de hedendaegsche noot des volx in dese tyden en de verleydinge van de jonge lieden.” Hij wist zijn zin te krijgen en de ambachtsheer verklaarde, „dat het werck hem geheel tegen de borst” was. Hij beloofde alles te zullen doen, wat mogelijk was, het weer oprichten der Rederijkerskamer te verhinderen. Inderdaad gaf hij de schout de opdracht, „alle soodaanige dingen uyt sijne naem plotseling te verbieden”. Intussen raadde men de predikant aan, wat gematigd te zijn en voorzichtig, en niet al te streng op een formeel verbod te blijven aandringen, omdat de Prins van Oranje zijn toestemming had gegeven tot het oprichten van zulke Rederijkerskamers. Maar **DS. VAN LODENSTEYN** hield vol en wilde desnoods met de classis naar de Prins gaan, als die van Zoetermeer een beroep op deze zouden doen. Zover is het evenwel niet gekomen. De bode berichtte, dat „de jonge lieden op de interdictie volcomenlyck

waren geresolveert de saeck te **laeten** berusten en geensins voort te gaen”.

Zoals wij reeds zeiden, had Ds. **VAN LODENSTEYN** ook zijn vijanden. Hij maakte hier door een periode van geestelijke worsteling met libertijnse Gemeenteleden en met Gemeenteleden, die in ultra-rechtzinnigheid zijn beroep tot bekering, zijn beroep tot een welbewust geheiligde wandel, als een Remonstrantse **aanprijzing** van de vrije wil beschouwden ¹⁾. Zijn tegenstanders probeerden zijn ijver te stuiten door zijn rechtzinnigheid in de leer in verdenking te brengen. Zij werden ter vergadering ontboden, maar één hunner, **CORNELIS JANSZ. MARCK** heeft „op het aenseggen van den last des kerckenraets zeer onhebblyck gesproocken tot cleynachtige deser vergaderinge als: Ick en heb met de kerckenraad niet te doen; ik en ben geen kerckenraad”.

Intussen hadden de tegenstanders ook een schrijven gericht aan de classis. Toen men dit **CORNELIS JANSZ.** ten laste legde, heeft „oock sijn vrouw tot smaet onser gecommiteerden in desen, voor geck gescholden”. Op de vergadering verscheen geen van de drie beschuldigers. Men had 1½ uur op hen gewacht en „de kerkeraad ontevreden synde over dese cleynachtige” besloot de zaak uit te stellen tot de eerstvolgende bijeenkomst der classis.

Deze werd gehouden op 2 januari 1654 te Delft. Intussen had reeds in de herfst van 1644 de predikant voorgesteld de zaak te laten rusten, omdat te zijnen huize was geweest **MAERTEN CORNELISZ. BERKELAER** mede uit naam van **CORNELIS WOLPHERTSZ. VAN LEEUWEN, PIETER WOUTERSZ., JAN DIRXZ. LAQUILLON**, die „van sinnen waeren geworden alles gedaen en geschreven te vergeven en vergeten en de gansche saecke daer te **laeten** berusten”.

Maar omdat de kwestie reeds bij de classis was aanhangig gemaakt, was de kerkeraad daar tegen. Op de classicale vergadering van Delft werd de zaak onderzocht. Ds. **VAN LODENSTEYN** werd volkomen rechtzinnig bevonden. Zijn aanklagers moesten verschijnen en wisten niets of slechts ontwijkend te antwoorden. Zij ontvingen een berisping en de vermaning, dat zij voortaan „hadden toe te sien niet meer van haer predicant alsoo te spreeken”. Daarenboven werd bepaald, dat „de openbaere en gemeene schaede der kercke openbaerlyck sal moeten werden gerepareert met afkondiging van ‘t stoel en waerschuwing van alle ledematen”.

Ook de kerkeraad drong aan op een openbaar eerherstel van

¹⁾ **M. J. A. DE VRIJER, I.C.**, blz. 14.

de predikant. **Daarmede** was de kwestie niet uit de wereld. Blijkbaar heeft, misschien wel, omdat **Ds. VAN LODENSTEYN** het zo genoeg vond, deze openbare rehabilitatie niet plaats gehad. Want op de kerkeraadsvergadering van 29 september 1645 kwamen **GERRIT HEYNDRIXS, JACOB LEENDERTSZ.**, oud-ouderling en nog drie anderen, die hun misnoegen er over uitspraken, dat de zaak zo lang werd gerekt en uitgesteld. Ofschoon overtuigd van **Ds. VAN LODENSTEYN'S** rechtzinnigheid, konden zij het niet met hun geweten overeenbrengen met hem te communiceren, zolang hij, om alle schijn weg te nemen, niet in het openbaar was vrijgesproken.

De rust in de gemeente dreigde verstoord te worden en de kerkeraad beloofde zijn best te doen. Opnieuw werd de zaak op de classis behandeld. De voornaamste schuldige **PIETER WOUTERSZ.** was er toe gebracht te verklaren „dat het syn botticheyt en dommicheyt” te wijten was, dat hij tegen „des predicants leere heeft gesproocken”. Hij had dit reeds aan **Ds. VAN LODENSTEYN** zelf verklaard, .en zou dit ook aan ouderlingen en diakenen gedaan hebben, wanneer hij niet door een misverstand verhinderd was geweest. De classis bleef, om de rust in de Gemeente te herstellen, aandringen op openlijke genoegdoening. Door de predikant van **Berkel** zou op de kansel worden afgekondigd, dat **Ds. VAN LODENSTEYN** zuiver in de leer, en de beschuldigingen tegen hem ingebracht dus vals waren. Daarbij zou hij de Gemeente verzoeken hiermee genoeg te nemen, en niet langer aan te dringen op de ontzegging van het Heilig Avondmaal aan de beschuldigers, omdat ten slotte de beschuldiging was ontstaan uit een misverstand. De kerkeraad besloot de uitvoering van dit besluit der classicale vergadering uit te stellen, totdat de nood de uitvoering er van zou eisen.

Onder goed en kwaad gerucht ging **Ds. VAN LODENSTEYN** rustig en nauwgezet met zijn arbeid voort. De prediking, die in die tijd in de week werd gehouden, besloot hij te verplaatsen van de voormiddag tot des avonds „tot meerder stichtinge der gemeynde”. In 1647 verklaarde hij, dat hij van plan was wekelijks „soodaenig een collegie te houden, waerinne yverige en welck voorts daertoe willich mochten zijn” meer godsdienstige kennis zou worden bijgebracht.

Omdat het „des Woensdaechavonts niet veel licht genoeg in de kerk is tot het singen voor de predicatie” stelde men in „of het niet goet was, altyt de selven psalm te singen”. Maar **Ds. VAN**

LODENSTEYN zou de kerkmeesters verzoeken „van meer licht in de kerck op de banken”.

In 1650 trad hij op tegen de Mennonieten of Doopsgezinden. In de vergadering van 18 februari van dit jaar werd hierover gesproken: „Daer wert vernomen, dat de Mennoniten op dese plaetse oock voor hebben, haere vergaderingen aen te stellen en daertoe alreeds een plaetse hebben gehuyrt, 't welck nae vermogen te verhinderen, is beslooten, dat by de man, die haer die plaetse verhuurt heeft, eerst sal vernomen werden, hoe het daer staet, want men vermeent dat hem nu al berouwt sulx geschiet te syn.” Blijkt het, dat de Doopsgezinden inderdaad hun plannen willen doorzetten, dan zal Ds. **VAN LODENSTEYN** naar de stad gaan, en „beraetslaegen wat in soodaenige opcomende vergaderinge door de Magistraten can werden gedaen”. Hij moest echter vernemen, dat door de magistraet daar „weynich in can geschieden”. Intussen bleek het, dat de verhuurder „onwillig was 't huys te leveren”.

In februari 1650 werd Ds. **VAN LODENSTEYN** verroepen naar Sluis. Het kostte hem strijd Zoetermeer, dat hem „800 veel sweets gecostet had in dusdanige stant te brengen” te verlaten. In de kerkeradsvergadering van 1 maart verklaarde hij het beroep te zullen aannemen, maar dat hij aan Sluis had geschreven, dat hij zolang zou blijven, totdat men een opvolger had gevonden. Intussen informeerde hij bij de Academiën van Leiden en Utrecht, „of daer iets goets conde gerecommandeert” te zijner opvolging.

De 28ste augustus preekte hij zijn afscheid.

Hij overleed de 6de augustus 1677 te Utrecht en werd begraven in het koor van de Oude Kerk te Delft. Daar rust nu het stoffelijk overschot van een man, die met zijn emotionele en waarheids-lievende natuur zich nimmer in de Calvinistische levens- en denkwijze heeft kunnen thuis voelen. Zijn vroomheid is door en door mystiek. Het onbereikbare heilighedsideaal, dat Ds. **VAN LODENSTEYN** najaagde, ontnam hem de evangelische blijdschap, zodat hij een toevlucht zocht in wereldvlucht en zelfverloochening. Uit zijn mystieke vroomheid vloeit zijn ascese voort ¹⁾.

Ds. **J. VAN LODENSTEYN** werd opgevolgd door **JOHANNES LEYEN-DECKER**, die alhier als proponent werd bevestigd op de 4de september 1650.

¹⁾ Men leze de karakterschets, die Prof. DE VRIJER, Dr. TRIMP en Dr. PROOST van hem geven in de bovengenoemde boeken.

Nog geen maand was hij hier in de Gemeente, of ook hij moest ten strijde trekken tegen de oude zonde: het schenden van de zondag. In de kerkeradsvergadering van 30 september 1650 werd geklaagd „dat Godts Rustdaech seer ontheyligt wordt van de barbiers **deser** plaetse”, omdat deze nl. „des voormiddags in **haer** daegelycke beroep besig synde niet verschijnen in de vergaderinge der geloovigen”. De predikant werd deze zaak ten zeerste aanbevolen. Hij beloofde er met de ambachtsheer over te gaan spreken. Er was tegelijkertijd nog een andere aangelegenheid, welke op die vergadering ter sprake kwam en waarover de predikant eveneens de ambachtsheer zou aanspreken. Men had nl. gehoord, dat er „eenige bijscholen van Remonstrantse meesters syn opgerecht”. Het ergste was, dat naar deze school „**selfs** gereformeerden **haere** kinderen **senden** en soo mogte misschien met den valsche leere besmet werden”. Om deze „vryigheidt te vernietigen” en bovendien om niet alleen „de gereformeerde kinderen, maar ook alle andere der gereformeerde school te brengen tot beter onderwijzing van de jeugt” moest Ds. **LEYENDECKER** de hulp van de ambachtsheer gaan inroepen.

Men had met de Remonstranten nog een andere kwestie. Deze schijnen een zekere voorkeur te hebben gegeven aan het begraven van hun doden op de zondag, „om de groote sleep te hebben”. Het onprettige hier van was, dat de graven op zondag in de kerk open lagen, „ende deselve somtyds oock onder de predicatie open staen, soodat deselve een groote **stanck** veroorsaecken voor een ygelyck in de **kerck**.” Ook hierover werd de predikant opgedragen te gaan klagen bij de ambachtsheer. Hij moest dan tegelijkertijd eens praten over de doodsmalen, en ook over het feit, dat „het luyen somtyds onder, somtyds vóór de oeffeningen in de kercke mogte weggenomen werden”.

Blijkbaar was de predikant overstelpt met werk, want in 1653 werd een aparte ziekenbezoeker aangesteld en wel de ouderling **DIRC HENDRIXEN STEGEMAN** op een salaris van 200 gulden uit de kerkekas met goedkeuring van de ambachtsheer.

De Rederijkers begonnen zich wederom te roeren. In de notulen van de kerkeradsvergadering van 18 juni 1651 lezen wij : „Alsoo men siet, dat eenige Rhetorycspeelders sich beginnen te prepareeren om tegen kermis te **speelen** en men oock hoort, dat se **souden** dat doen met bewillinge van Sijn Edel en Mevrouw (dat wij niet **connen** aennemen) soo is Willem van Swieten belast syn Edelh. te congratuleeren en de gelegentheyt hiervan te

ondersoecken.” Deze ging naar de ambachtsvrouw en bracht het bericht, dat aan de Rederijkers inderdaad door de ambachtsvrouw toestemming was gegeven, „waertoe haer Edelh. segt stercke redenen gehadt te hebben, die niet lijden konden, dat denselven niet soudē ingewilligt worden.” Om enigszins aan de bezwaren van de kerkeraad tegemoet te komen, beloofde zij, dit voortaan niet meer te zullen toelaten.

Toen de Rederijkers, door dit succes overmoedig geworden, op een zondag in augustus, na de namiddaggodsdienstoefening, de trommel roerden en het vaandel hadden uitgestoken, heeft de ambachtsvrouw het trommelen op zondag verboden.

Een ernstig geschil van formele aard ontstond er tussen de kerkeraad en de ambachtsvrouw van Zoetermeer over de benoeming van een schoolmeester, die tevens voorzanger in de kerk was.

Tot 1652 was schoolmeester **VRANCK VELLEMAN**. Deze nam plotseling ontslag. Hiervan was noch door de schout, noch door **VELLEMAN** zelf kennis gegeven aan de kerkeraad. Zodra Ds. **LEYENDECKER** en de kerkeraad hoorden, dat de schoolmeester ontslag had gevraagd uit zijn ambt en dit had verkregen, besloot men, dat de predikant dadelijk naar de ambachtsheer zou gaan. Deze was toen **KAREL VAN WIJNGAARDEN**, die in 1651 zijn vader was opgevolgd. Deze was gehuwd met **REINA VAN STOET**. Het schijnt, dat zij dikwijls in plaats van haar man de kwesties betreffende de ambachtsheerlijkheid heeft geregeld. Toen Ds. **LEYENDECKER** bij de ambachtsheer kwam, stond deze aan de kerkeraad toe, dat men mocht omzien „naar een gequalificeerde persoon, die den schooldienst behoorlijk sou mogen verrichten”. Verschillende kandidaten presenteerden zich. De kerkeraad sprak met hen en koos er vier uit, om „sulcke noch eens te laeten de dienst in de kercke waarnemen en deselve in de tegenwoordigheid van deze vergaderinge te examineeren.”

Middelerwijl zou de predikant naar het leven, naar de handel en wandel van elk der vier kandidaten informeren, en daarna „de gantsche gelegentheden Mevrouw **VAN BENTHUYSEN** bekend maken.” Terwijl men nog bezig was met dit onderzoek, liet echter de ambachtsvrouw weten, dat zij tot schoolmeester had benoemd **BARTHOLOMEUS CROONHARDT**, schoolmeester van de „hoogduyt-sche gemeynde te Leyden”, zonder dat zij tevoren advies had ingewonnen van de kerkeraad, ofschoon de ambachtsheer aan Ds. **LEYENDECKER** had toegestaan naar geschikte kandidaten om te zien.

Men begrijpt de verontwaardiging van de kerkeraad.

Eerst wilde hij zich verzetten, maar hij bedacht, dat hij nooit gekend was in de aanstelling van de vorige schoolmeester, Mr. VRANCK, noch in die van „Mr. CLAES in 't jaer 99”. Bovendien had hij al gehoord, dat de nieuw benoemde was „onopspreekkelijck van leven en leer”. Daarom werd besloten, dat men alleen zal protesteren tegen de aanstelling van de schoolmeester tevens als voorzanger en voorlezer en de predikant en **JAN ARENTSE STERRENBERGH** zouden zich met dit protest belasten. Er werd zelfs overeengekomen, dat men hem „voor den kerckendienst als noch niet zou aannemen” en krachtens dit besluit werd de nieuwe schoolmeester „den kerckendienst verboden”. Deze evenwel merkte op, dat „nymandt anders dan hij alleen geauthoriseert was om die dienst te besteeden, en dat hij dienvolgens wilde, niettegenstaende het verbodt des predicants, die dienst den volgende rust-dage, zynde den 10 November waarnemen.” En ondervraagd, zeide hij daarbij nog, dat hij niet wilde verklaren „door wiens laste hij dit selve durfde doen, noch oock syn commissie toonen.” Ds. **LEYENDECKER** had het ambt van voorzanger aan een ander opgedragen, doch op de bepaalde zondag bemerkte hij, dat de schoolmeester „de plaetse des voorsingers seer vroege hadt ingenomen”. Men moest er wel genoeg mee nemen, want „door beleydt en maintenu van den schout, soo heeft hij den dienst voormiddage en na het andermael verbodt oock naemiddags op sulcke wyse waargenome”.

Intussen had de kerkeraad de nieuwe schoolmeester ontboden en van hem geëist zijn „commissie te tonen of ten minste, dat hij wilde verclaeren, door wiens laste hij durfde bevorderen sulcks te doen”. Maar **CROONHARDT** weigerde opnieuw op deze vraag te antwoorden. Toen werd de predikant afgevaardigd naar de ambachtsvrouwe. Daar bleek, dat de nieuwe schoolmeester handelde op haar bevel. Ds. **LEYENDECKER** wees er haar op, dat zoiets nimmer in practijk was gebracht door de vorige ambachtsheren, en verzocht haar de kerkeraad in deze zaak te erkennen, gelijk de overleden ambachtsheer had gedaan, „doch het heeft hare Edelht niet belieft”. De kerkeraad poogde na deze mislukte reis van de predikant een contract met de ambachtsvrouwe te sluiten, om „'t werck van 't beroepen eens schoolmeesters op een vaste voet te brengen”. Deze zou van zijn kant dan berusten in de aanstelling van **BARTHOLOMEUS CROONHARDT**. Besloten werd de hulp van de classis in te roepen om deze overeenkomst gesloten te krijgen.

Midderlerwijl kwamen de protesten los van verschillende lidmaten tegen de willekeur van de ambachtsvrouw. Door bemiddeling van de classis gelukte het een vergelijk te treffen. Voortaan zou de kerkeraad vier personen mogen voorstellen, waaruit de ambachtsheer iemand zal kiezen, zonder dat hij echter aan de voordracht gebonden zou zijn. Deze voordracht moet bij een vacature binnen drie maanden worden ingediend. Voor deze keer zou de kerkeraad nu twee personen, waaronder B. **CRONHARDT** mogen voorstellen, en zal de nieuwe schoolmeester erkennen als voorlezer en voorzanger „op hope, dat hij meer en meer de gemeynde sall comen te behagen”. Hiermee was deze kwestie van de baan: d.w.z. de moeilijkheden tussen ambachtsheer en kerkeraad over de benoeming van de schoolmeester. Over de man zelf rees weer een nieuw geschil. Hij kreeg heftige ruzie met de vroegere schoolmeester, die hier was blijven wonen, meester **VRANK VELLEMAN**. Deze verscheen in de kerkeradsvergadering van 12 juli 1653 en klaagde, dat Meester **BARTHOLOMEUS** „hem met groote hevigheid en verscheyde scheltwoorden ontmoet hadt”.

De twist liep over een zonnwijzer, die Meester **VRANK** uit de tuin van de schoolmeesterswoning had gehaald. Meester **BARTHOLOMEUS** werd ter vergadering ontboden, maar wilde niet in de kerkeraad verschijnen, omdat volgens hem deze kwestie niet kerkelijk, maar zuiver burgerlijk was. Toen hij van verzoening niet wilde weten, besloot de kerkeraad hem het Avondmaal te ontzeggen. Twee leden van de kerkeraad werden belast hem dit te gaan mededelen. De avond vóór de bediening van het Heilig Avondmaal was Meester **BARTHOLOMEUS** echter ziek, zodat deze beide afgevaardigden van de kerkeraad maar besloten hem niets te zeggen. De classis werd in dit geschil gemoeid. Twee predikanten, nl. een van Delft en die van Leidschendam kwamen ter kerkeradsvergadering. Beide partijen verschenen. De nieuwe schoolmeester bekende dat hij de ander had uitgescholden en gezegd had: „ghy grysig cop, ghy behoort u te schaemen, ghy oude grysen cop”. Men poogde hem te overtuigen, dat „sulck quaet was en sondigh en te meer alsoo ‘t onmogelyck schynt, dat hij sulx niet can geseget hebben sonder quaede beweginge des gemoedts”. Maar Meester **CRONHARDT** was niet te overtuigen en bleef hardnekkig elke verzoening afwijzen. De zaak werd zonder enig resultaat verdaagd. De classis gaf de kerkeraad de raad de zaak te sussen en geen erkenning van schuld te blijven eisen, om niet in een „seer moeyllyck labyrynth van swaerigheden” te geraken,

vooral nu het geschil met de ambachtsvrouw pas achter de rug was. Na enige tijd toonde **CROONHARDT** zijn goede wil, maar weigerde Meester **VRANCK** de hand ter verzoening. Hij eiste eerst een erkenning van schuld. Daar Meester **BARTHOLOMEUS** evenwel genegen was vrede te maken, werd hij wederom tot het H. Avondmaal toegelaten. Voorts besloot men de ambachtsvrouw er in te betrekken. Zo werd de zaak geregeld.

25 oktober 1655 vertrok Ds. J. **LEYENDECKER** naar Naarden. In 1694 stierf hij. In zijn plaats werd alhier beroepen: **WINANDUS DEUTECUM**, proponent, die de 19de december 1655 werd bevestigd, maar reeds in november 1656 overleed. Volledigheidshalve zouden wij thans een opgave van de predikanten die de Gemeente van Zoetermeer gediend hebben moeten laten volgen, maar velen zullen hierin geen belang stellen. Daarom laten wij die lijst achterwege. Voor twee predikanten willen wij een uitzondering maken, die beide in de tijd der Franse overheersing hier werkzaam waren, nl. Ds. **JOHANNES AALSTIUS DEN APPEL** van 24 november 1765 tot 1796 (overleden te Leiden in 1811) en Ds. **PETRUS HUGENHOLTZ** van 1796 tot 1801.

In 1787 stonden de gemoederen hier op het kookpunt ten gevolge van de strijd tussen Prinsgezinden en Patriotten. De emerituspredikant der Remonstrantse Gemeente, Ds. **PIETER VAN DEN BOSCH**, werd daarvan het slachtoffer. Verdacht van anti-Oranjegezindheid bestormde het gepeupel zijn huis. Hij zag zich gedwongen de vlucht te nemen over de daken, verongelukte daarbij en werd later, nadat zijn lijk vijf dagen was blijven liggen, aan een touw door het water gesleept en zonder kist begraven. Een donkere bladzijde in het geschiedboek van Zoetermeer. Zowel de pastoor als de Remonstrantse predikant, Ds. **KUYPER**, stonden aan de zijde van het nieuwe bewind. Toen ook hier de vrijheidsboom geplant was, hield voornoemde predikant de volgende toespraak: „Tans is die heuglijke en lang gewenste dag verschenen, dat wij ook den Vrijheidsboom hebben mogen planten op dese plaatsen. De alverkwikkende zon der vrijheid is in gantsch Nederland doorgebroken; de duistere wolken, die zijn glansch en luyster voor onse oogen deden verdwijnen, zijn nu geheel en al verdwenen. De hemelsche Voorsienigheyd, die de volken der aarde weegt en oordeelt en alle lotgevallen van deze wereld ten besten kan bestieren, heeft op eene soo grootdadige als bisondere wyse ons den weg tot onze verlossing gebaad. De grootmoedige **Francen**, onze vrienden en broeders, die dappere

helden zijn het, aan wie wij door de gunst des Hemels dit groot heyl, onse verlossing schuldig zijn."

In het notulenboek der Municipaliteit van Zegwaart vinden wij ook de toespraak van een Frans officier in het Frans : „Hollandse burgers, onze broeders en vrienden ! Ik dank u uit naam van alle mijn kameraden voor de goede gedachten en denkwijze, welke gij ons geopenbaard hebt. Gij bemint de Fransen, omdat zij vrienden van de vrijheid zijn en omdat zij die door hun onoverwinnelijken moed verkregen hebben."

Toch schijnt het, dat men hier spoedig van de Franse soldaten genoeg had. Want daags na de feestviering vergaderde de Municipaliteit van Zegwaart. Reeds op die eerste vergadering werd geresolveerd een aanschrijving te doen aan het Comité Militair te 's-Gravenhage om verlichting van de inkwartiering te verzoeken. Aangezien de Municipaliteit van Zoetermeer over hetzelfde te klagen had, werd besloten gezamenlijk een adres op te stellen en te verzenden, gedateerd 6 maart 1795, het eerste jaar der Bataafse Vrijheid.

De 12de juni 1795 werd in het kerkgebouw der Herv. Gemeente een samenkomst gehouden van de burgers van Zegwaart, waar de secretaris **PROHN** de volgende toespraak hield: „Burgers ! Heil en Broederschap ! ! Uw verkozen provisionele Municipaliteit, die niets meerder ter harte neemt, nog te ijveriger wenscht dan uw aller gemeen geluk, heeft heden het genoegen, om u allen hier plechtig en eendrachtig op te roepen, ten einde om aan u kennis te geven van zulke gewichtige zaken, waarnaar; zij veronderstellen, dat ieder rechtgeaard beminnaar van zijn Vaderland reeds langen tijd heeft verlangd en die van den Hemel heeft afgebeden, namelijk het gesloten verbond met het Fransche volk en het plan tot de algemeene oproeping des volks ter verkiezing eener Nationale Conventie. Geen jaarboeken, burgers ! noch herinnering van 's Lands vorige macht en welvaren noch van zijn laagste vernedering leveren blijk noch schaduw van gebeurtenissen, die met de tegenwoordige gelijk staan, veel min in waarde overtreffen."

Na zijn rede las de secretaris de verklaring voor van het Gemeentebestuur van Zegwaart om de predikant van Zegwaart der Gereformeerden, Ds. J. A. **APPEL** te verzoeken, „om tegen Woensdag den 17en dezer des voormiddags ten 11 uur in de Groote Kerk te willen doen een plechtige godsdienstige redevoering". Het Gemeentebestuur van Zoetermeer zou hem ook daartoe uitnodigen.

Op die 17de juni zou dus de burger J. A. APPEL de „God van hemel en aarde” openbaar te danken hebben „voor Zijn zegeningen aan dit vrij geworden Gemeenebest tot nu bewezen en van Zijn liefde nieuwe zegeningen af te smeeken.” De Municipaliteit zou tonen, „hoe zeer zij, bezield met gevoelens van diepen eerbied voor de weldadigen Vader aller schepselen, geen oogenblik wil verzuimen, om bij een zoo plechtige gelegenheid hare ongeveinsde erkentenis aan het Opperwezen te brengen en van Zijn liefderyke hand verder die zegeningen af te bidden, welke Hij aan Zijn stervelingen in het Algemeen en aan Nederlands volk in ‘t byzonder naar Zijn Alwijsheid en in Zijn Goddelijke gunst zal believen te schenken.”

J. J. WOLDENDORP

DE PEDELLEN-STAVEN DER UNIVERSITEIT

Telken jare kan men bij hoogtijden der Universiteit, bij promoties en andere plechtigheden de stoet der Curatoren en Hoogleraren door het oude Academiegebouw zien trekken naar het Groot Auditorium of de Senaatskamer, voorafgegaan door de pedellen in zwarte toga met fluwelen opslagen, waarop met zilveren letters op beide zijden staat: ACAD. LVGD. BAT. Beide dragen zij als teken hunner waardigheid een **ebbenhouten** met zilver versierde staf, waaraan de vier zilveren schildjes hangen.

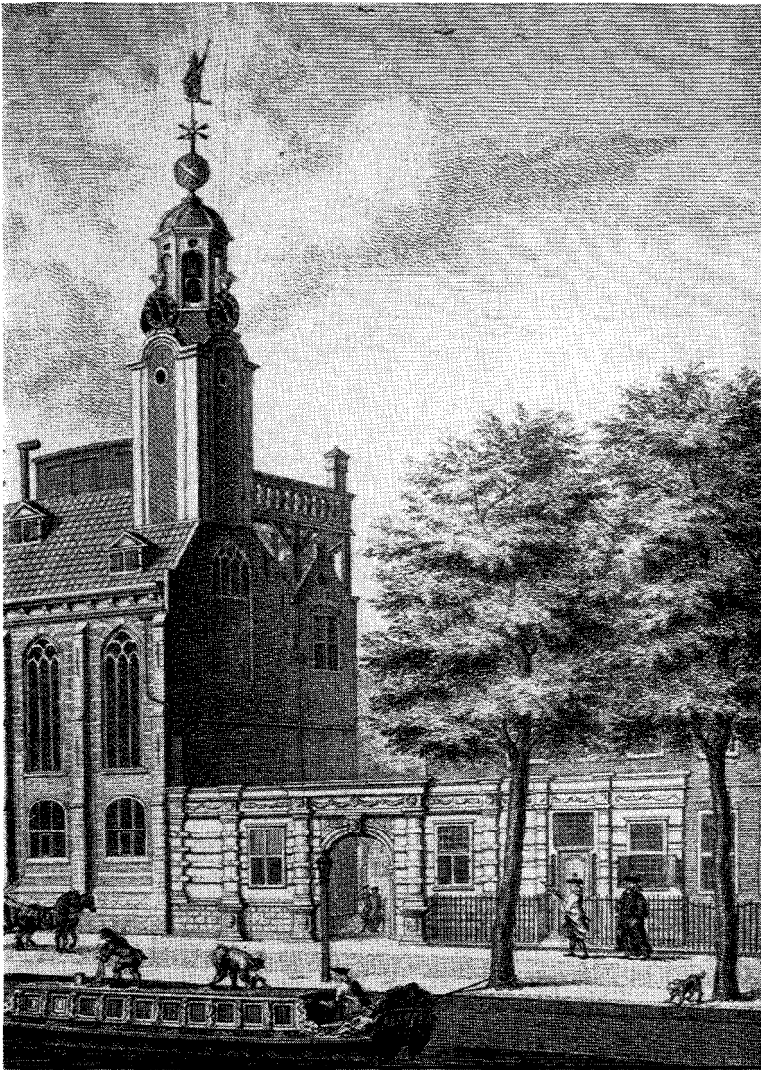
Ik vraag mij af, hoevelen die deze stoet hebben gadegeslagen, zich ooit hebben verdiept in de geschiedenis die aan deze staven verbonden is. Zij behoren nu eenmaal bij de cortèges, zijn er altijd geweest, maar wanneer en door wie zij zijn besteld, wie ze hebben gemaakt, wat men er voor betaalde, dat zal door de eeuwen heen wel weinig de aandacht hebben getrokken.

Een verzoek van Prof. Dr. W. PAATZ uit Heidelberg, die zich speciaal bezig heeft gehouden met de studie der **Universiteitsstaven** ¹⁾ bracht mij er toe, dit nader te onderzoeken en tot mijn vreugde waren de resultaten verrassend.

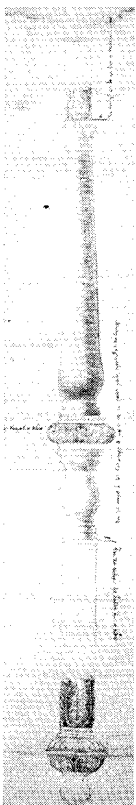
Reeds in 1579 werd een grootzegel voor de nieuwe Universiteit besteld en het zou slechts 13 jaar duren voordat ook de behoefte werd gevoeld bij plechtigheden een uiterlijk bewijs van waardigheid aan de steeds toenemende stoet van hoogleraren te doen voorafgaan. Op 7 oktober 1592 wordt in de Resolutiën van Curatoren en Burgemeesteren vermeld, dat zij „hebben geresolveert mitten aldereersten te doen maecken twee pedelstocken mit zilver beslagen, daer boven staende tbeelt van Pallas **ende** daer omme hangende de wapenen van Hollandt, van Zijn Excellentie Ho. Me. ²⁾, van dezer Stede **ende** van de Universiteyt, omme de zelve

¹⁾ Zie zijn: Sceptrum Universitatis, die Europäischen Universitätsszepter (1953).

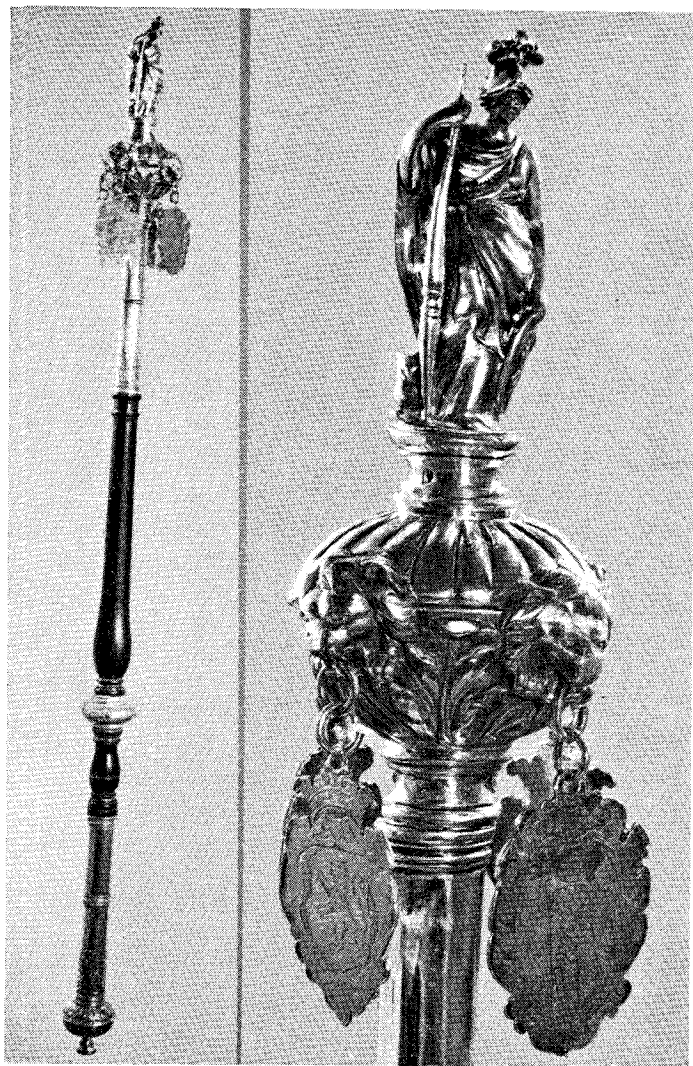
²⁾ Hoogst Loflijker Memorie, dus PRINS WILLEM 1.

Afb. 1. RECTOR MAGNIFICUS VOORAFGEGAAN DOOR
PEDEL. — 1763
Prent A. DELFOS naar J. J. BIJLAERD; détail.

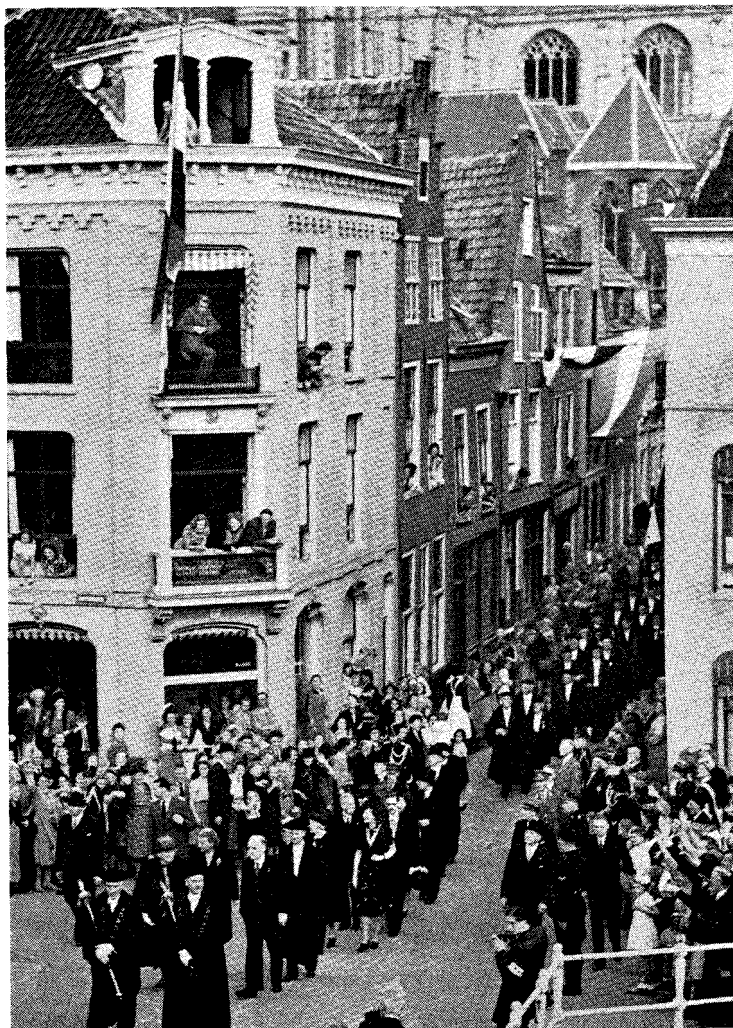

Afb. 2. ONTWERPTEKENING VOOR DE PEDELLENSTAVEN
DOOR YSAAC CLAESZ, (VAN SWANENBURG). Verz. Bode1 Nijenhuis,
Un. Bibl. Leiden.

Centr. Fotodienst Medische Faculteit

Afb. 3. EEN DER PEDELLENSTAVEN, uitgevoerd door de
goudsmid JOHAN VAN GRIECKEN.

Afb. 4. H.M. KONINGIN WILHELMINA EN H.K.H. PRINSES. JULIANA, voorafgegaan door de pedellen, keren terug van de Pieterskerk na de heropening der Universiteit op 15 september 1945.

by de pedellen op alle solemnele acten, daer den Rector **ende** Senaet van de universiteyt jegenwoordich es, ter eere van de universiteyt te werden gedragen.” ¹⁾

De problemen, welke gerezen zijn bij het ontwerpen van het grootzegel over de wapens, welke daarop zouden moeten voorkomen, heeft men dus blijkbaar hier eenvoudig opgelost, door te bepalen, dat de vier schildjes behalve Holland, Leiden en de Universiteit alleen het wapen van de stichter van de hogeschool zou dragen.

Heel veel haast heeft men met de zaken niet gemaakt, want eerst op 8 februari 1594 komt de questie weer aan de orde. De Secretaris der Universiteit, **JAN VAN HOUT** en de Pensionnaris, **ROMBOUT HOGERBEETS** wordt opgedragen te onderhandelen met „Mr. **YZAAC NICOLAÏJ**, **ende** door den zelve een patroen daer van (nl. van deze staven) doen teyckenen, **ende** ‘t zelve daer naer zullen communiceren de senaet van de Universiteyt, hem int vorder ooc zullen bevragen, wat elck pedelstoc zoude mogen komen te kosten.” ²⁾

De heer **PELINCK** was zo vriendelijk, mij inzage te geven van zijn aantekeningen omtrent „Mr. **YZAAC NICOLAÏJ**”.

Mr. **YZAAC CLAESZN.**, in 1538 geboren, leerling van **FRANS FLORISZ**, was werkzaam te Leiden; zijn zoons, drie in getal, volgden hun vaders voetspoor. Twee er van, **JACOB** en **WILLEM** (welke de naam **SWANENBURG** droeg en o.a. de graveur was van een aantal Leidse professorenportretten) werkten eveneens te Leiden. **JACOB** was de eerste leermeester van **REMBRANDT**.

Vader **YZAAC** (niet geheel terecht bekend als „**VAN SWANENBURG**”) is o.a. de schilder van de bekende reeks panelen uit de Saaihal, welke tegenwoordig in de Lakenhal zijn. Ook ontwierp hij het Leidse en Delftse glas in de kerk te Gouda, de rand van het tapijt, voorstellende het ontzet van Leiden in de Lakenhal en maakte hii in 1587 enige ontwerpen voor zegels voor de stad.

Dat hij in aanzien stond blijkt wel uit het feit, dat hij o.a. in 1596 burgemeester der stad was.

Dit was dus de man aan wie de Universiteit de opdracht gaf de staven voor de pedellen te ontwerpen.

Een korte noot onderaan blz. 82 van de „**Bronnen** tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit” maakt melding, dat in de

¹⁾ Dachbouck, „van **JAN VAN HOUT**, (H. **HARDENBERG**, Het Archief van Curatoren der L. Univ. 1ste gedeelte (1574-1815) nr. 100 f 292r.

²⁾ „Dachbouck” van **JAN VAN HOUT** f 502v.

Universiteitsbibliotheek een tekening is voor een „pedelstok”. In de collectie **BODEL NEIJENHUIS**, welke daar wordt bewaard, bleek inderdaad een tekening aanwezig te zijn.

Deze potloodtekening op enige aan elkaar geplakte vellen papier, toont ons het ontwerp voor de staven, welke nog heden in gebruik zijn. Het werk is zorgvuldig op maat uitgevoerd, met aanduiding van de afmetingen van de zilveren en houten delen. Het is blijkbaar bedoeld als model voor de zilversmid, die het werk moest uitvoeren. In alle details komt het overeen met de bewerking van de pedellenstaven die wij kennen. Alleen de schildjes zijn op de tekening niet meer aanwezig, wel de ringen, waaraan zij moeten worden bevestigd.

Helaas heeft de ontwerper zijn werk niet gesigneerd, maar men kan toch wel met redelijke zekerheid aannemen, hier de originele tekening voor de staven te bezitten, terwijl tevens m.i. aangenomen mag worden, dat deze van de hand van **YZAAC NICOLAIJ** zijn. Voorwaar een rijk bezit!

Wanneer hij de tekening maakte, is niet geheel zeker, want wederom blijkt er vertraging te zijn geweest bij het geven van de opdracht tot vervaardiging der staven. Heeft men eerst verschillende ontwerpen willen keuren en is de keuze moeilijk geweest, heeft de tekenaar op zich laten wachten, wij weten het niet. Eindelijk op 11 Augustus 1597 besluiten Curatoren en Burgemeesters „voor de pedellen te laten maken 2 scepters van brasilien hout, lang 3 voeten, conform de Res. van 7 Oct. 1592.”

Nu kon de opdracht aan de zilversmid gegeven worden.

Een onderzoek aan de staven zelve om een zilverkeur te ontdekken en zodoende *precies* het jaar van vervaardiging te weten, leverde geen resultaat. Maar met enige zekerheid kunnen wij toch nagaan, wanneer de staven gereed zijn gekomen, want in de afrekening van de rentmeester der Universiteit, **CLAES VAN MONTFOORT DIRKXZ**, van 1598, komt de volgende vermelding voor: „Betaelt ter ordonnantie als vooren aen handen van **JOHAN VAN GRIECKEN** goudtsmit de somme van hondert drij ponden seven schellingen ses denier ter saecke van dat hij tselverwerck tot twee pedelstocken geleverd heeft, blijkende by specificatie ende quitantie.”

¹⁾ Register rakende de Universiteyt, 1596-1618. (**HARDENBERG** nr. 103) f XIXr.

²⁾ Rekening in Hardenberg 246 f CCCjr.

JAN VAN GRIECKEN, een bekend goudsmid te Leiden, geboren omstreeks 1554, was in 1614 deken van het Leidse goudsmidsgilde. In 1596 was hij meester geworden, zodat het werk aan de staven tot zijn vroege oeuvre behoort.

De rekeningenvóór 1598 ontbreken in het archief van de Universiteit : anders hadden wij mogelijk geweten wat het honorarium is geweest, dat de toenmalige burgemeester **YZAAC CLAES ZN** voor zijn ontwerp heeft gekregen. Desondanks kunnen wij wel zeer tevreden zijn ~~met het~~ geen wij over de staven weten en met de tekening, welke er voor werd gemaakt. Prof. **PAATZ** deelde mij mede, dat hij nog nergens anders en dat zegt wat als men weet, dat hij zijn onderzoek over de gehele universitaire wereld heeft uitgestrekt, een zo volledig materiaal voor zijn onderzoek vond. Leiden staat ~~ldus~~ ook hierin vooraan.

Tot voor kort zijn beide pedellen ter beschikking van de Senaat geweest. Gedurende de eerste eeuwen was een pedel speciaal toegevoegd aan de Rector en moest deze, wanneer hij van en naar de Academie ging of elders zijn ambt uitoefende, voorafgaan en zijn bevelen gehoorzamen. Vermakelijk illustreert het prentje in **F. VAN MIERIS**, Beschrijving der Stad Leyden, deze oude gewoonte. Men ziet een eenzame professor (de Rector?) in toga en baret over het Rapenburg wandelen, plechtig voorafgegaan door de gesteepte pedel met staf in de arm.

De tweede pedel had de zorg voor de rest van de Senaat, moest bij promoties aanwezig zijn en optekenen, of de hoogleraren ook colleges verzuimden of te laat kwamen (!). Een menigte andere plichten was hun opgelegd. Zo waren de pedellen ook belast met het contact tussen studenten en professoren. Vanaf 1588 droegen zij reeds ambtsgewaad, doch of daarop reeds de bovengenoemde letters waren te lezen is niet bekend.

Tijdens het rectoraat van Prof. Dr. J. **HUIZINGA** is verandering gekomen in de taak der pedellen. Sinds 1933 is een der pedellen toegevoegd aan het College van Curatoren en gaat hen voor bij universitaire plechtigheden. De beide staven worden dan terzijde van de catheder in het Groot Auditorium opgesteld.

Veel wederwaardigheden zijn er verder niet te melden in verband met de universitaire staven. Blijkbaar zijn zij door de eeuwen heen steeds in ere gehouden en hebben zij luister bijgezet aan de plechtigheden. Een uitzondering moet echter worden vermeld. Gedurende de laatste oorlog, toen de bezetting door de Duitsers dreigde, werden de staven, met het grootzegel der Universiteit, om hen voor **schennende** handen te behoeden en te

zorgen, dat zij geen onwaardige bijeenkomsten zouden moeten inluiden, door de toenmalige Secretaris van Curatoren, slechts met medeweten van de koster der Pieterskerk, verborgen. Gedurende de vijf jaren van de bezetting rustten deze symbolen van de universitaire vrijheid in het graf van de eerwaarde Prof. **JOHANNES COCCEJUS**. Bij de heropening der Universiteit op 15 september 1945 werden zij wederom in gebruik genomen en werden aan Hare Majesteit Koningin **WILHELMINA** voorafgedragen toen deze aan het hoofd der stoet van Curatoren en Senaat naar de Pieterskerk trok om de heropening der Universiteit plechtig te vieren.

0. C. D. IDENBURG—SIEGENBEEK VAN HEUKELOM

REMBRANDT ALS MOLENAARZOOON

Toen **REMBRANDT HARMENSZOOON VAN RIJN** op 15 Juli 1606 in onze stad het levenslicht aanschouwde, stond het windmolenwezen in Holland reeds op vrij hoog peil. Men kende behalve poldermolens koren-, houtzaag-, olie-, papier-, verf-, run-, mout- en wellicht nog andere industriemolens.

De meeste *windkorenmolens* waren toen houten standerdmolens; op de Leidse wallen stonden er geen andere ¹⁾, maar elders in den lande waren enkele uit ruime beurs gebouwde stenen torenmolens, welke het voordeel hebben hechter te zijn en veel meer ruimte te bieden. Zo'n torenmolen werd in het nabije Hazerswoude in 1593 gebouwd ²⁾. Aan de Zaan bouwde men bovendien al **acht-**kante bovenkruiers (houtzaagmolen „De Grauwe Beer”, 1604).

In de 16de eeuw hadden de *windwatermolens* een beperkte capaciteit, maar in de eerste helft van de 17de eeuw kwam daarin een belangrijke verbetering. In dit tijdvak ontstonden in Rijnland kloeke wipmolens en forse achtkante houten met riet gedekte poldermolens en misschien op de geestgronden ook enkele ronde stenen poldermolens.

In 1607 verkochten de erfgenamen van **CORNELIS ADRIAENSZ.** de helft van de „rintmolen” (een runmolen voor het vermalen van eikenschors voor het leerlooien), staande bij de oude Morsch- of Blauwpoort, aan **JACOB JANSZ. VERHAYCK**, die de molen verplaatste naar de (nieuwe) Rijnsburgerpoort. In 1616 werd deze standerdmolen aan het schoenmakersgilde verkocht ³⁾.

In 1614 werd in Amsterdam een *windvolmolen* gebouwd en er verreezen enige jaren later buiten de Leidse wallen eveneens **wind-**volmolens ten behoeve van de lakenindustrie.

De eerste *windhoutzaagmolen*, een paltrok, werd aan de Zaan aan het einde van de 16de eeuw gebouwd; bij Leiden bouwde

¹⁾ De kaart van **PIETER BAST** (1600) geeft 12, die van **BLAEU** (1649), na de stadsuitbreiding van 1610, 16 molens. Een van de 16 molens was een wipkorenmolen (Valkenburgerbolwerk.)

²⁾ Zie het artikel „Rijnlands oudste nog bestaande molen” in dit Jaarboekje.

³⁾ Molenregister, secretarie-archief nr 6786, bl. 1, verso. Gemeente-archief Leiden.

men de windhoutzaagmolens iets later, o.a. een in 1632 aan de Maredijk, ten zuiden van „de eerste zaagmolen door **MICHEL GERRITZN.** gesteld”¹⁾).

Rond 1600 zaten de uitvindingen op molengebied in de lucht en vond de windkracht een veelzijdiger toepassing, waardoor zowel aan de polderbemaling als aan de industrie tevoren ongekende mogelijkheden werden geboden.

Omstreeks deze tijd kwamen naast de bestaande binnenkruiers ook buitenkruiers in gebruik (molens met staartwerk) en werden windmolens met stelling of balie gebouwd, waardoor ze hoger konden worden opgetrokken en in de periode $\pm$ 1560 tot $\pm$ 1650 ontwikkelde zich geleidelijk een nieuwe wiekvorm, welke een betere windvang had. De oude wiek bestond uit een enigszins gebogen roede met aan weerszijden een vrijwel gelijk vlak voor de zeilbespanning. Deze wiekvorm treffen we in Leiden nog aan bij enige standaardmolens, afgebeeld op de kaarten van **SALOMON DAVIDSZOON VAN DULMANHORST** uit $\pm$ 1580. De verbeterde wiekvorm, die in ten minste drie etappes tot stand kwam, bracht de zeilvoering aan één zijde van de roede met aan de andere zijde de windzoom met windborden, terwijl de heklatten zodanig in de rechte roede werden gestoken, dat een betere welving, de z.g. zeeg, wordt verkregen.

Het zal de lezer duidelijk zijn, dat tijdens **REMBRANDTS** jeugd de veranderingen op molengebied verstrekkend waren. Indien men weet, dat vele windmolenaars voor de molenverbetering van onze eeuw (stroomlijnwieken, automatische remkleppen, opwekking van electriciteit door windmolens, enz.) grote belangstelling hebben, dan mag worden aangenomen, dat in het eerste kwart van de 17de eeuw, toen men, behalve op bescheiden paardekracht, in Leiden geheel op windkracht aangewezen was, de mulders grote interesse zullen hebben gehad voor de verbeteringen op molengebied. **REMBRANDTS** vader, die windmolenaar was, maakte dit dus mee.

*

*

*

Nemen we thans kennis van **REMBRANDTS** familie ²⁾).

Na het beleg liet **REMBRANDTS** grootmoeder van vaderszijde,

¹⁾ Secretarie-archief 1575-1851, nr 4403, bl. 28.

²⁾ Geraadpleegde literatuur: **JHR.** W. **1.** C. **RAMMELMAN ELSEVIER** in Leydsche Crt 17 september 1862. C. **HOFSTEDE DE GROOT.** Die Ur-

LYSBETH HARMENSDOCHTER, **weduwe van GERRIT ROELOFSZON**, een standermolen plaatsen op het bolwerk bij de Wittepoort, waar vóór het beleg reeds twee molens, „de Ark” en „de Pelikaan”, hadden gestaan. De toestemming daartoe werd haar, in gemeenschap met **JAN CORNELISZON VAN SCHAGEN**, in 1574 door de stadsregering verleend. Haar aandeel in deze molen, die later naar zijn eigenaar „de Romeijn” heette, werd spoedig verkocht. Grootmoeder **LYSBETH** en haar tweede man, de molenaar **CORNELIS CLAESZON VAN BERCKEL** ¹⁾, verzochten vervolgens een andere standermolen op hetzelfde bolwerk te mogen plaatsen, hetgeen op 8 augustus 1575 werd toegestaan. Daartoe had **LYSBETH HARMENSDOCHTER**, kort vóór haar tweede huwelijk, van **JAN VAN DER DOES**, heer van Noordwijk, een korenwindmolen gekocht ²⁾, die van Noordwijk naar Leiden werd overgebracht en op hetzelfde bolwerk dicht bij de Wittepoort werd herbouwd. Deze standermolen heette sindsdien of later „de Rijn”, diende als moutmolen ³⁾ en stond op naam van **REMBRANDTS stiefgrootvader**.

REMBRANDTS vader, HARMEN GERRYTSZON VAN RIJN, had kort na zijn huwelijk in 1589 met de bakkersdochter **NEELTGEN WILLEMSDOCHTER VAN ZUYTBROECK** ⁴⁾ van zijn stiefvader een deel van de molen met de daarbij behorende woning en nog een daarnevens gelegen huisje gekocht. De woning stond aan de Weddesteeg, die toen alleen aan de stadszijde was bebouwd. Aan de overzijde bevond zich de stadswal met de beide standermolens.

Uit het feit, dat twee molenaars eigenaar van de moutmolen

kunden über **REMBRANDT** (1575-1721) 's-Gravenhage, 1906. J. C. **OVERVOORDE**, Leidsch Jaarboekje 1906. **JAN VETH. REMBRANDT?** leven en kunst, Amsterdam, 1906. **JURRIAAN VAN TOLL**, Sibbe, 1ste jg. (1941), nr 8. In 't Huys van Rembrandt, Uitgave van de N.V. Ned. Rotogravure Mij, 1938. H. **GERSON**. Het tijdperk van Rembrandt en Vermeer, Amsterdam, 1952.

¹⁾ Hij hertrouwde in 1601 met **ADRIAENTJE REMBRANDTSDOCHTER**, die later als weduwe een vierde deel van de moutmolen bezat.

²⁾ Vermoedelijk de Noordmolen te Noordwijk, die in 1573 vervangen werd door de korenmolen van de abdij van Leeuwenhorst (J. **KLOOS**, Leidsch Jaarb. 1921/'22, bl. 64).

³⁾ Mout is geweekt gerst, dat men heeft laten ontkiemen en daarna heeft gedroogd. Het fijnmalen daarvan zal met dezelfde maalstenen als waarmede koren wordt gemalen, hebben plaats gevonden. (bijl. 111)

⁴⁾ Haar vader was **WILLEM AERNTSZ VAN ZUYTBROECK**, bakker van Katwijk, wonende op de Vismarkt te Leiden (Bevolkingsregister 1551, fol. 6).

waren nemen we aan, dat beiden de molen bemaalden, hetgeen niet te verwonderen is, omdat vroeger de windmolens bij voldoende wind dag en nacht in bedrijf waren. Mogelijk was er ook nog een knecht, want toen **CORNELIS CLAESZ. VAN BERCKEL** eigenaar van de molen was, had hij blijkens het Bevolkingsregister van 1581 twee inwonende knechts, nl. zijn zoon **CLAES CORNELISZ** ¹⁾ en **CLEMENT JANSZON**.

REMBRANDTS vader was vrij welgesteld. Bij overlijden van **REMBRANDTS** moeder in 1640 — zijn vader was in 1630 overleden — bleek zij ongeveer f 1.000.— te bezitten, een voor die tijd niet onbelangrijke som. **REMBRANDTS** vader werd in 1605 en in 1620 vermeld als heer der **Gebuurte** van de Pelicaenshove (wijkmeester), waaruit blijkt, dat hij het vertrouwen van de buurtbewoners genoot. **REMBRANDTS** oudere broers **GERRIT** en **ADRIAEN** leerden de molen bemalen. **GERRIT** werd korenmolenaar, maar kreeg een ongeval met zijn rechterhand, waardoor hij niet meer het volle gebruik daarvan had en **ADRIAEN** werd schoenmaker, later molenaar op zijn vaders moutmolen, welke hij voor de helft erfde, met dien verstande dat **REMBRANDT** hem hypotheek op de molen verleende. Broer **ADRIAEN** bezat van 1644 tot 1647 de helft van de korenmolen op het Blauwe Bolwerk, nu het terrein van de Sterrenwacht (zie bijlage 1). Het feit, dat de molen „De Rijn” op last van de stad in 1644 verplaatst moest worden naar het tegenover gelegen bolwerk bij de Wittepoort, zal met deze koop van de molen op het Blauwe Bolwerk wel verband hebben gehouden.

REMBRANDT, die blijkbaar anders geaard was, leerde geen ambacht, maar werd voor de studie bestemd, bezocht de Latijnse school en werd in zijn 14de jaar op 20 mei 1620 als **REMBRANDUS HERMANNI LEYDENSIS**, wonende bij zijn ouders, als student in de letteren aan de Leidse Academie ingeschreven. **ORLERS** zegt over de studie (1641) : „Zijne Ouders hem ter Scholen bestedet hebbende omme metter tijdt te doen leeren de Latijnsche Tale ende daer nader te brengen tot de Leytsche Academie, op dat hij tot zijne Jaeren ghecomen wesende de Stadt ende tgemeene besten met zijn wetenschap zoude mogen dienen ende helpen bevorderen en heeft daer toe gants geen lust ofte genegenheyt gehad, dewijle zijne natuyrlieke beweghingen alleen streckten tot de Schilder - en de Teyken Conste; Waer omme zij luyden genootsaecht geweest

¹⁾ Deze huwde **BRECHGEN MOURIJNSDR. VAN SWANENBURGH** en bezat later de halve moutmolen in eigendom (zie bijlage 11).

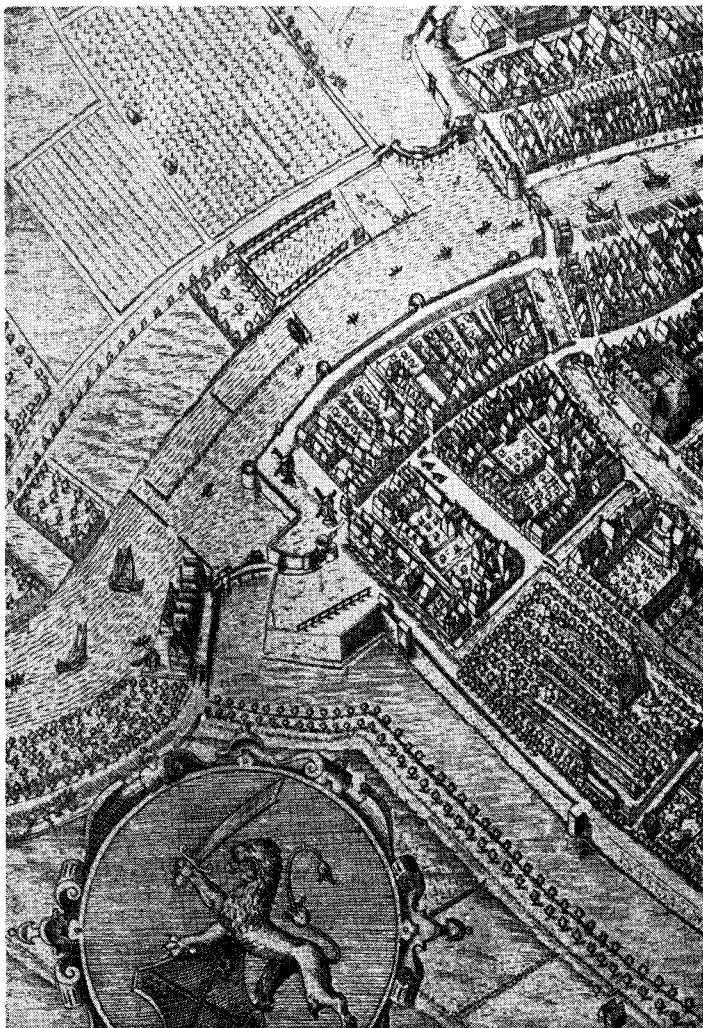

Foto Gemeente-archief

Afb. 2 DETAIL VAN DE KAART VAN LEIDEN DOOR PIETER BAST, 1600. Tussen het Galgewater en het bolwerk van de Witte Poort (Noordeinde) de beide molens aan de Weddesteeg.

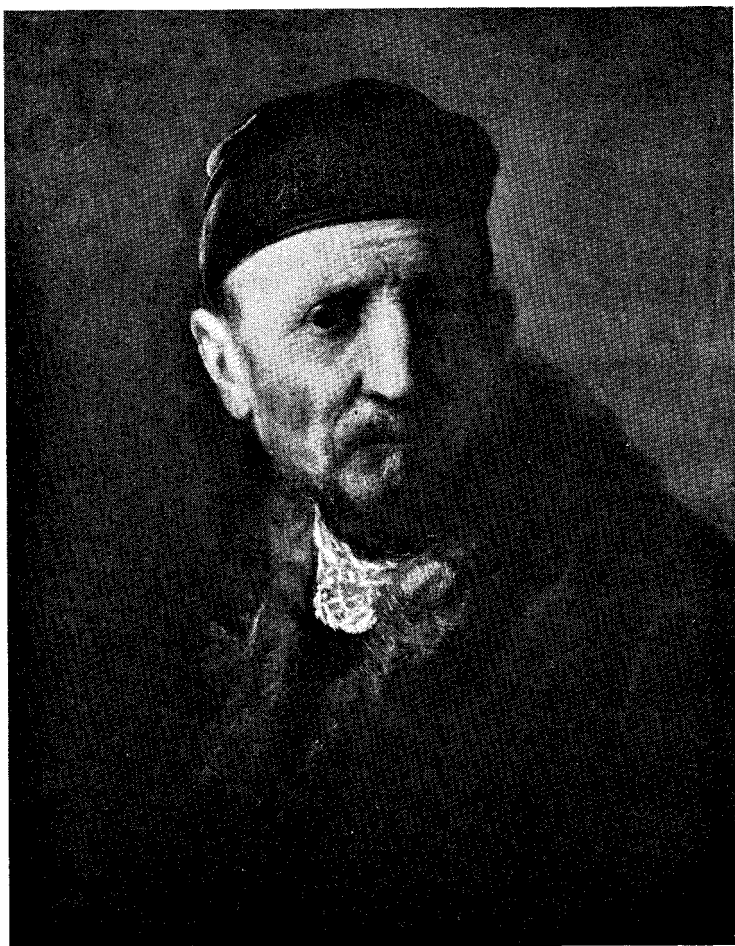

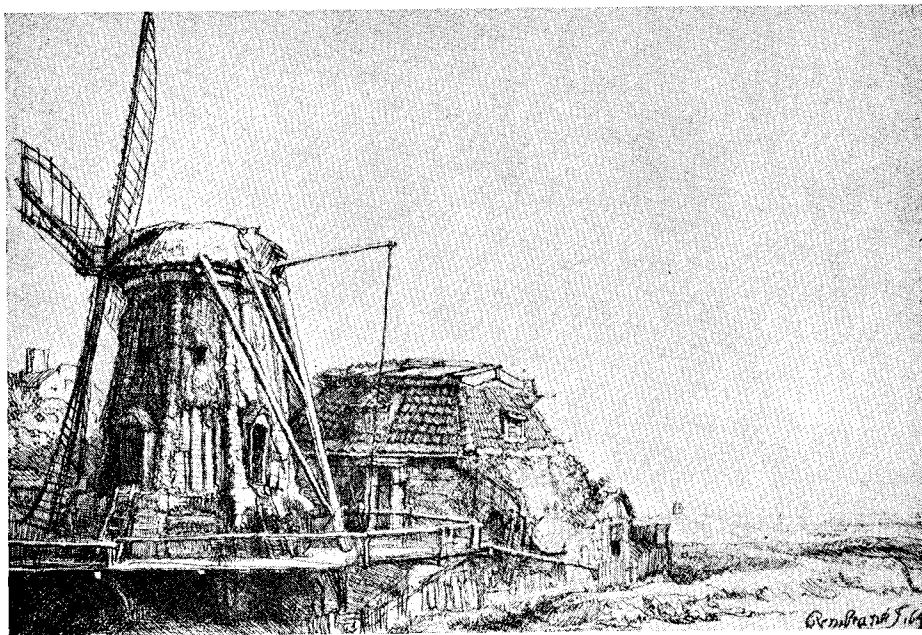
Foto Mauritshuis

**Afb. 3. PORTRET VAN REMBRANDTS VADER UIT DIENS
LEIDSE TIJD ($\pm$ 1629). — Mauritshuis te 's-Gravenhage.**

Foto Mauritshuis

**Afb. 4. PORTRET VAN REMBRANDTS MOEDER UIT ZIJN
LEIDSE TIJD (± 1628). — Mauritshuis te 's-Gravenhage**

Afb. 5, ETS VAN REMBRANDT: DE MOLEN, 1641.

zijn, haren Soon uyt de **Schole** te nemen, **ende** volgende zijn **begeeren** te brengen **ende** te besteden, bij een schilder **omme** bij de selve te **leeren** de eerste fundamente **ende** beginselen van dien." Na ongeveer drie jaren leerling te zijn geweest bij de Leidse schilder **JACOB ISAAKZ. VAN SWANENBURGH** vertrok hij naar Amsterdam (omstreeks 1623) maar volgens **ORLERS** keerde hij na ongeveer zes maanden al weer naar Leiden terug, om zich zelfstandig aan de kunst te wijden. Hij bleef daar tot in 1631 en woonde weder in het ouderlijk huis aan de Weddesteeg. Met zijn familie moet **REMBRANDT** een hechte band hebben gehad. Immers talrijke malen leenden zijn familieleden zich tot model.

Reeds spoedig maakte hij als schilder naam. In zijn in het Latijn geschreven notities, opgesteld tussen 1629 en 1631, schreef **CONSTANTIJN HUYGENS** over **REMBRANDT** verstomd te staan wat een jongmens, een Nederlander, een molenaar, een baardeloze, al niet in één figuur heeft bijeengebracht en tezamen heeft uitgedrukt ¹⁾.

*
* *

REMBRANDT bracht dus zijn jeugd bij zijn vaders molen door en hij moet, gelijk elk mulderskind, vertrouwd zijn geraakt met het typische bedrijf van een windmolen. Hoe gaarne zouden we weten, hoe hij als jongen de molen zag, de molen, wiens draaiende wieken bij felle zonneschijn lichtflitsen door de geopende deur en de kleine luikjes op de maalzolder wierpen en een geheimzinnige sfeer aan de ruimte gaven. Van zijn vaders molen uit, hoog op het bolwerk, moet hij hebben gekeken, zowel op de stad met zijn kerken en torens, als diep in het vlakke polderland met in de verte de Katwijkse duinen.

Wie denkt, dat **REMBRANDT** in zijn Leidse tijd de windmolens tot onderwerp van zijn kunstzinnige uitingen koos, komt bedrogen uit. Weliswaar zijn uit zijn eerste tijd geen werken van hem bekend, doch uit de latere Leidse tijd blijkt duidelijk, dat hij zich in het geheel niet tot landschappen aangetrokken voelde. Evenmin als dat het geval was met de historische gebeurtenissen van zijn tijd. Hem boeide aanvankelijk geheel iets anders. In het bijzonder beeldde hij de bijbelse geschiedenis af, maakte hij veel portretten of koos volkstypen als bedelaars tot onderwerp. Eerst na een aantal jaren in Amsterdam te hebben gewerkt, ver-

¹⁾ **J. A. WöRP**, Oud-Holland, IX (1891) blz. 126.

kende hij de omstreken van de stad en maakte hij etsen, tekeningen en enige schilderijen van landschappen met windmolens, vooral sinds ongeveer 1641. Het is verrassend te zien hoe **REMBRANDT** in deze periode door het landschap geboeid wordt, het eenvoudige Hollandse landschap, met soms een boerderijtje, een boomgroep, een molen, een brug of een schip, maar ondanks dit heeft het landschap in **REMBRANDTS** werk nimmer een grote plaats ingenomen.

REMBRANDT weet de windmolens in het algemeen raak af te beelden en behoudens een enkel geval ¹⁾ molentechnisch verantwoord weer te geven, hetgeen men van menige goede schilder niet altijd kan zeggen. Het feit, dat het meeste werk in het atelier ontstond, zal daaraan wel niet vreemd zijn. De verbeteringen van de molenroede zijn in **REMBRANDTS** tijd in het laatste stadium gekomen. **REMBRANDT** beeldt nl. de roeden vrijwel steeds af in de verbeterde soepele vorm, doch zonder windzoom en windborden, zodat de zeilen over de volle breedte van het hekwerk worden gespannen. (De windzoom en windborden werden in Noord-holland na ongeveer 1650 voor het eerst toegepast, ten einde het slaan van de molenzeilen te voorkomen).

FRITS LUGT geeft in zijn „Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam” (1915) verschillende etsen en tekeningen van **REMBRANDT** weer van landschappen met windmolens. De etsen worden daar in spiegelbeeld afgedrukt. Zoals bekend, geeft een ets het spiegelbeeld van de werkelijkheid. Bij een landschap is dat in het algemeen voor het oog niet storend, maar wanneer daarin een molen voorkomt, is dat anders, omdat deze zich dan z.g. „linksdraaiend” vertoont, terwijl in werkelijkheid de windmolens andersom draaien. Indien een molenfoto „verkeerd” (in spiegelbeeld) is afgedrukt, zien molenaars dit dadelijk en zij ergeren zich daaraan terdege. **REMBRANDT**, die uiteraard de molens normaal, dus rechtsdraaiend, etste, heeft zich er blijkbaar niet om bekommerd, dat de etsafdrukken linksdraaiende molens vertoonden. Toch is dit wel te verklaren, want in spiegelbeeld etsen moet uitgesloten worden geacht, en voor het maken van een ets naar een ets (in spiegelbeeld) zal de inspiratie vanzelfsprekend hebben ontbroken. Bovendien mag niet uit het oog worden verloren, dat

¹⁾ De roeden van de bovenkruier op **REMBRANDTS** tekening „De buitenzijde van de wallen bij de St. Anthoniespoort te Amsterdam” (HdG. 1061, Lugt, Wandelingen, afb. 80) zijn veel te lang.

het ontbreken van de **windzoom** en windborden het spiegelbeeld van een windmolen minder hinderlijk maakt.

Prachtig is **REMBRANDTS** in 1641 vervaardigde ets „De Molen” (afb. 5). Deze beroemde ets is bovendien interessant vanwege het wonderlijke molentype, dat weergegeven is. Het is een achtkante onbewoonde bovenkruier met staartwerk, gebouwd op zware stenen voet en met een opvallend lage balie of stelling. De romp en kap zijn afgedekt met stro (roggestro). Karakteristiek zijn de aan de buitenzijde aangebrachte achtkantstijlen en eveneens de uitspringende portieken. De molen verkeert in enigszins vervallen toestand, want de strobedekking ontbreekt op een gedeelte van één „veld”, zodat „sparren” (houten latjes) zichtbaar zijn. **LUGT** meent met vrij grote zekerheid de Amsterdamse molen op het bolwerk De Passeerder er in te zien ¹⁾.

J.G. VAN **GELDER** en N.F. VAN **GELDER** — **SCHRIJVER** zoekende molen in de omstreken van Leiden ²⁾, terwijl anderen denken aan Zuidbroek (Gr.) ³⁾. Wellicht, dat we hierop later nog eens terugkomen.

Van de vele Amsterdamse molenaafbeeldingen vragen we aandacht voor de vlotte schets van een aantal molens van verschillend type aan de westzijde van Amsterdam (afb. 6) en de tekening „Molen op bolwerk te Amsterdam” in de verzameling van F. **LUGT**. Hier is de standerdmolen bijzonder goed weergegeven.

Belangrijk ook is het schilderij „Landschap met ruïne” (Staatliche Gemälde Galerie te **Kassel**), behorende tot **REMBRANDTS** latere werk. Het is een droom-landschap van water, bruggen, bos, schepen, een molen, ruïnes enz. De molen van het weinig voorkomende type „wipkorenmolen” staat logisch op een kleine verhoging aan de rivier. Het is een forse wipmolen, zoals we niet kennen en die, naar het schijnt, op enkele plaatsen een stellage heeft voor het bedienen van de zeilen, hetgeen nog al wonderlijk aandoet. Is de molen fantasie of werkelijkheid?

Of **REMBRANDT** zijn vaders moutmolen heeft afgebeeld is niet bekend. In de 18de eeuw gold de besproken **molenets** zijn vaders molen. Veel later ⁴⁾ zag men in het schilderij „landschap met molen” het Leidse Pelikaanbolwerk met de molen van **REM-**

¹⁾ Wandelingen met **REMBRANDT** in en on Amsterdam, blz. 72 en 73.

²⁾ Oud-Holland, jg. LV, 1938, blz. 8-10.

³⁾ Toelichting bij de ets in het Rembrandthuis te Amsterdam.

⁴⁾ O. a. **JAN VETH**, Rembrandts Leven en Kunst, blz. 3.

BRANDTS vader, zij het dan ook, dat het beeld geïdealiseerd zou zijn. Afgebeeld zou dan echter moeten zijn de standerdmolen „de Romeijn” en niet de standerdmolen „de Rijn”, maar daar men tegenwoordig twijfelt of dit eens zo geprezen schilderij wel van **REMBRANDT** is, kan dit schilderij hier beter buiten beschouwing blijven.

Wanneer we thans het bovenstaande samenvatten, zien we, dat **REMBRANDTS** grootmoeder, zijn stief-grootvader, zijn vader, de zoon van zijn stief-grootvader, en een paar broers windmoleenaar waren, zodat **REMBRANDTS** familie vergroeid was met het windmolenbedrijf, dat toen zeer in opkomst kwam. De belangstelling van **REMBRANDT** als kunstenaar gaat echter een richting uit, waarin de windmolens niet de minste rol vervullen en eerst op latere leeftijd beeldt hij landschappen af, waarin menigmaal windmolens voorkomen, die dan over het algemeen molentechnisch verantwoord worden weergegeven.

A. BICKER CAARTEN

BIJLAGE 1

De op het Blauwe **Bolwerck** staande korenmolen „de Vechter” is eveneens enige tijd gedeeltelijk in het bezit van Adriaen **Harmensz.** van Rijn geweest. Hieromtrent wordt onder hetzelfde nummer van het Secretarie Archief op folio 6 **V^O** vermeld:

Henrick **Jansz.** heeft sijne helfte in dese molen mit alle de gereetschappen daer toe behorende vercoft aen *Adriaen Harmansz. van Rijn* belast ende geaffecteert als vooren om eerst **VIII^C** gulden gereet ende noch **ii^M iii^C XXV** gulden te betaelen mit **ii^C L** gulden tsjaers Meije 1645 t **1ste**. 23.5.1644

Adriaen Harmensz. heeft sijne helfte alsvooren vercoft aen Dirck Pietersz. Merven belast ende geaffecteert als boven noch mit **XIX^c XXV** gulden uijt voorgaende cope te betaelen met **ii^c XXV** gulden tsjaers bovendien om ende (Hier breekt de zin af.)

4.7.1647

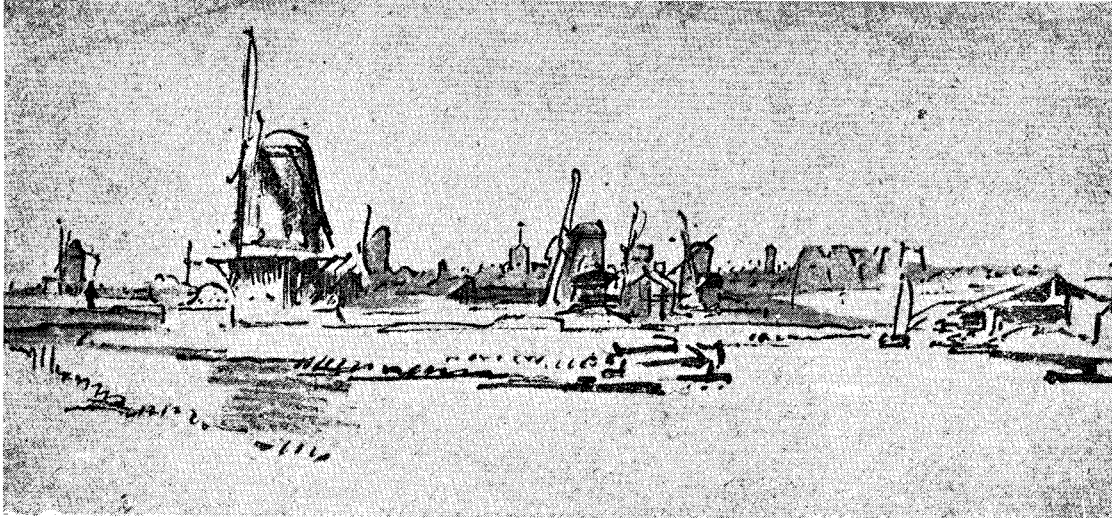

Foto Rijksmuseum

**Afh. 6. TEKENING DOOR REMBRANDT: „MOLENS AAN DE
WESTZIJDE VAN AMSTERDAM”.**

Rijksprentenkabinet Amsterdam

BIJLAGE 11

Betreffende de moutmolen „de Rijn”, vindt men onder nr 6786 van het Secretarie Archief van 1575-1851, getiteld „Molens op de Wallen”, le register, op fol. 8 v° o.a. het volgende:

Moolens opter Walle

Cornelis Claesz. van Berckels molen aen de Witte Poort. B 820

Harman Gerritsz. van Rijn comt vijff achtstepaerten aen dese molen ende *Cornelis Claesz.* comt drie achtstepaerten, daer onder teene achtstepaert begrepen is twelck hij vande weeskinderen van Marijngen Gerritsdr. heeft gecoft mit een huijsken inde Weddesteech tsamen om **XV^c** gulden te betaelen mit **VIIC** gulden greeet, Vorder **Meije** 1603 ende 1604 telcken **III^c** L gulden **Meije** 1605 de Resterende C gulden ¹⁾. 16.7.1602

Cornelis Claesz. van Berckel ende *Harman Gerritsz.* van Rijn hebben tsamen een gerecht vierdepaert van dees molen vercoft aen *Claes Cornelisz.* molenaer belast mit een **iiii^e** paert van **iiii** gulden X stuvers tsjaers, bovendien om **XV^cL** gulden te betaelen **iii^c** gulden greeet ende **CL** gulden tsjaers Lichtmis 1607 t^{1^{ste}}. 7.6.1606.

Een vierdepaert van dese molen met een vierdepaert vande gereetschappen daer toe behoorende is bij *Adriaentgen Rembrantsdr.* wedue van *Cornelis Claesz.* molenaer vercoft aen *Claes Cornelisz.* molenaer belast mit een $\frac{1}{4}$ van **iiiiii** gulden X stuvers tsjaers aencomende Burgemeesteren, bovendien om **XIV^c** gulden te betaelen met C gulden greeet ende C gulden tsjaers den **IX^{en}** Martij anno 1628 t^{1^{ste}}. 8.7.1627

De bovenstaende custingbrief is afgeteijckent als in t reg^r. B, fol. 820.

De helfte van dese molen mette gerechte helfte van alle gereetschappen is bij *Adriaen Paets* notaris als gestelde executeur van de uijtterste wille van *za: Brechgen Mourijnsdr.* van *Swanenburch wedue van za: Claes Cornelisz.* van *Berckel* vercoft aen *Clement Lenaertsz.* van *Ruys* molenaer belast mitte helfte van **iiii** gulden X stuvers tsjaers aencomende Burgemeesteren om eerst **VI C**

¹⁾ Deze mededeling is overgenomen uit het Belastingboek B 11 (1601-1644), fol. 820, Secretarie archief 6759; Gem. archief Leiden.

gulden gereet, bovendien om iii^{M} V^{C} LXV gulden te betaelen met iii^{C} gulden tsjaers Lichtmisse 1637 t ie bij overstellinge aen Pieter Cornelisz. Immerseel. 2.10.1636

De custingbrieff van 3565 gulden is afgeteijckent als int reg. C, fol. 357.

De helfte deser molen is bij scheijdinge aenbedeelt *Adriaen Harmansz. van Rijn.*

De brieff van de ne-
venstaande
3565 is ten
protocolle
vertoont ge-
casseert den
20.2.1652

Is bij *Adriaen Harmansz.* van *Rijn* specialicken verbonden om den *E. Mr. Rembrant van Rijn* sijn broeder voor een somme van iii^{M} V^{C} LXV gulden te betaelen mit iii^{C} gulden tsjaers Alreheijligen 1641 t 1ste over de beterschap van sijn erfpartie van des voorsz. *Adriaen Harmansz.* halve molen welcke custingbrieff hem *Mr. Rembrant* bij cavelinge es toegefallen. 7.12.1640

Clement Lendersz. van *Ruijs* heeft sijne helfte vande molen ende vande gereetschappen vercoft aen *Adriaen Harmensz. van Rijn* belast als boven ende geaffecteert mette vorenstaende custingbrieff om V^{M} VII^{C} L gulden te betaelen X^{C} gulden gereet ende iii^{C} gulden sjaers *Meije* 1647 teerste. 7.9.1647

Is bij *Adriaen Harmensz.* van *Rijn* tot naerder verseeckertheit specialicken verbonden voor een losrente van LXII gulden X stuvers sjaers verseeckert op een hujs genaemt thuijs te uijtterdijck staende in den ambachte van Voorschoten ten behouwe van *Pieter Vergens* den ouden. 22.2.1650

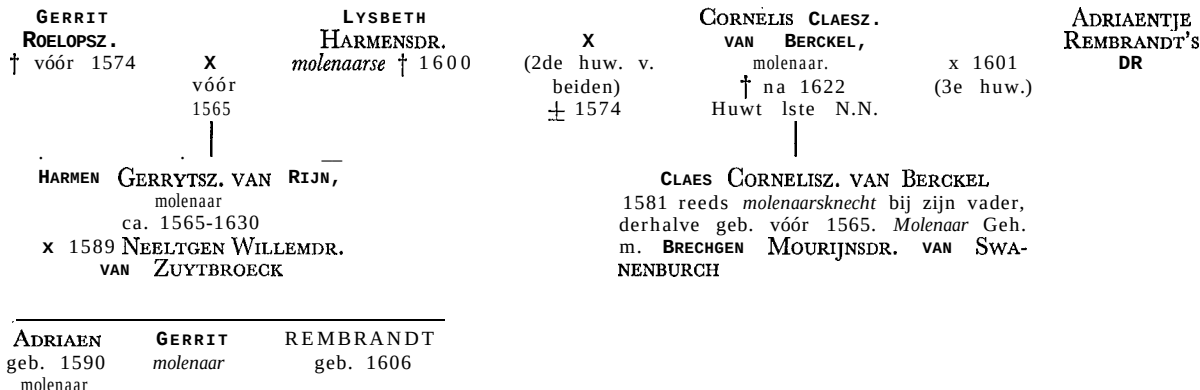
De bovenstaende verbantbrieff van LXII gulden X stuvers tsjaers is gecasseert vertoont den 20.2.1652

De helfte deser moolen is bij *Adriaen Harmensz.* van *Rijn* vercoft aen *Pieter Regnersz.* van *Meckelenburch* belast met de helft van de recognitie van iiii gulden X stuvers sjaers ter saecke van wint aencomende burgemeesteren deser stede en geaffecteert mette geheele recognitie noch mitte custingpenningen uijt voorgaende coope te betaelen staen: van V^{M} iiii^{C} XXXI gulden XIX stuvers ii penningen (5431 : 19 : 2) te betaelen met X^{C} gulden gereet en iii^{C} L gulden tsjaers Alreheijligen 1652 t 1ste telckens precys. Actum den 12.5.1651

De helfte deser moolen is bij *Elisabeth Symondsdr. van Leeuwen* wedue ende boedelhouster van *Adriaen Harmensz. van Rijn* onder andere huysen specialicken belast met een losrente van L gulden sj aers vallende de 27^e Martij losbaer met VIII^{C} gulden om *Jan van Caerdecamp* ende dat met de helft vande gereetschappen van deselve molen. 18.4.1654

Enz.

BIJLAGE 111

TOELICHTING: **REMBRANDT's** vader, **HARMEN GERRYTS VAN RIJN**, werd na zijn negende jaar tot molenaar opgeleid door zijn stiefvader molenaar **CORNELIS CLAESZ. VAN BERCKEL** (reeds eerder gehuwd, waaruit zoon molenaar **CLAES CORNELISZ. VAN BERCKEL**). Deze stiefvader **CORNELIS CLAESZ. VAN BERCKEL** hertrouwde in 1601 met **ADRIAENTJE REMBRANDT's DR**.

HARMEN GERRYTSZ. VAN RIJN noemde zijn zesde kind, **REMBRANDT**, naar de vader van de 3de vrouw van zijn stiefvader.

RIJNLANDS OUDSTE NOG BESTAANDE MOLEN

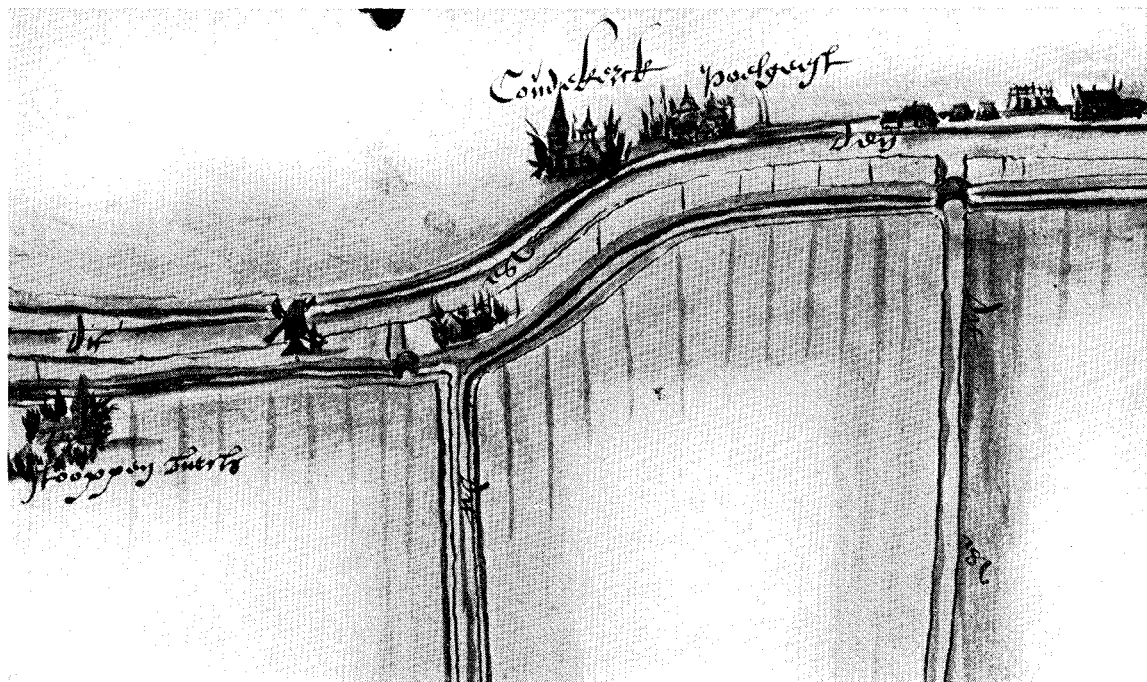
DE „STENENMOLEN” OF MOLEN „REMBRANDT” TE
HAZERSWOUDE

De thans afgeknotte korenmolen van Hazerswoude, staande aan de Rijn tussen Leiderdorp en Koudekerk, is niet alleen de oudste bestaande molen van Rijnland, maar vanwege zijn vroegere vorm ook de merkwaardigste.

Ten tijde, dat in Holland voor het malen van granen **standerd-**molens werden gebouwd, bestond de onderhavige molen reeds als ronde stenen torenmolen. Het was een molen zonder balie of stelling met een hoge rieten kap en een krui-inrichting in de kap, dus een binnenkruier. Torenmolens zijn er slechts zeer weinig in ons land geweest. De weinige, die er waren, trof men vrijwel uitsluitend in Gelderland aan. De twee nog bestaande torenmolens bevinden zich in Zeddam en Lienden.

De „Core Mole” van Hazerswoude is als torenmolen getekend op de kaart van Rijnland van **FLORIS BALTHASAR** (1610-1615). Op die van het Hoogheemraadschap van Rijnland van 1746 heet hij „Steene Core Mole”. Zijn oorspronkelijke vorm kennen we van de prachtige ets, welke P. L. **DUBOURCQ** (1815-1873) in 1849 van de molen vervaardigde (afb. 2) ¹⁾. Blijkens deze afbeelding had de molen een ornamentrand rondom de romp, waarboven aan de westzijde het jaar 1593 stond vermeld. Enige jaren nadat **DUBOURCQ** de korenmolen etste, brandde de molen zonder verklaarbare reden grotendeels af (3 november 1855). De kap, het binnenwerk en een deel van de romp gingen daarbij verloren. In een verslag van de brand lezen we o.a.: „Zijne beruchtheid sproot voort uit zijne ongeschikte standplaats. Vlak aan den rijweg, juist in een geringe bogt, was hij al malende een vreeselijke verschrikking voor de meeste paarden, en is de bron van vele ongelukken met rijtuigen geweest. Mogt dit noodlottig toeval

¹⁾ Vermeld door T. **HIPPERT** et J. **LINNIG**, Le peintre-graveur hollandais et belge du **XIXme siècle**, Brussel, 1879, blz. 205.

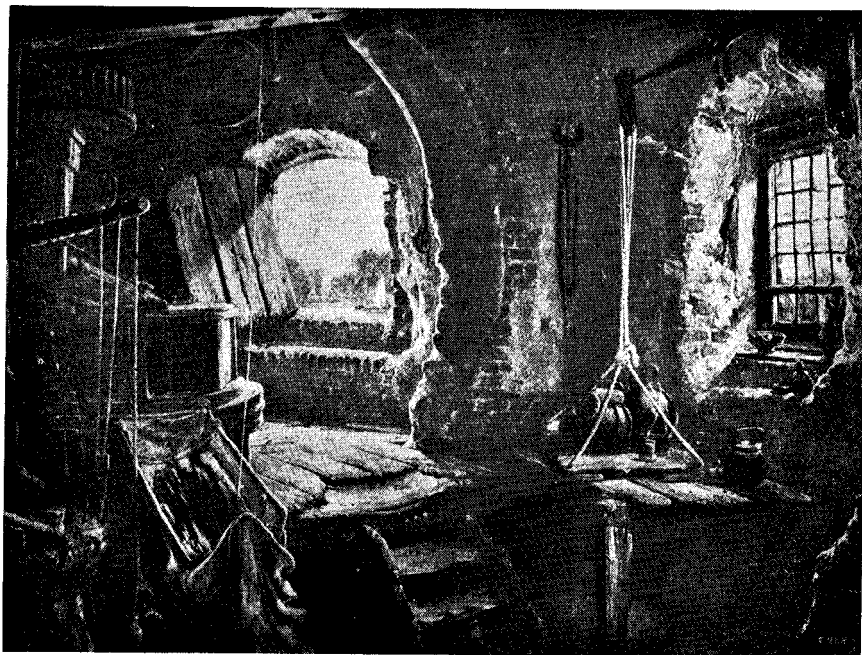
Afb. 1. DETAIL VAN DE KAART VAN JACOB SLUYTER VAN 1565. Van links naar rechts Huis Stoop of Stoopenburg, de heerlijkheidsmolen, een huis of boerderij tegenover de Gemeneweg, (Huis Rijnenburg is niet weergegeven), de dorpskerk van Koudekerk, het Huis Groot Poelgeest en (vermoedelijk) enige steenbakkerijen met woningen.

Foto 11. Kleibrink

Afb. 2. DE „STENENMOLEN” TE HAZERSWOUDE in zijn oorspronkelijke vorm, gezien van uit het westen, met links de Rijn en op de achtergrond het geboomte van het huis „Rijenburg”.

Ets van P. L. **DUBOURCQ** uit 1849.

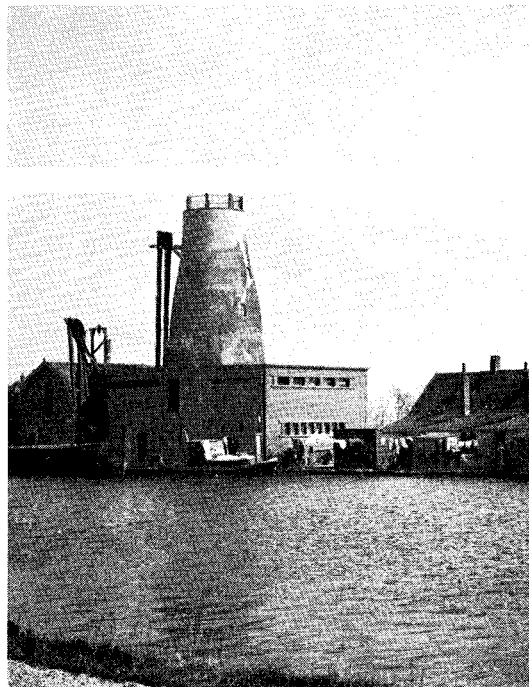

Afb. 3. DE MAALZOLDER VAN DE „STENENMOLEN“, naar een schilderij van E. W. COOKE uit 1843, eens eigendom van Koning

Afb. 4. DE „STENENMOLEN”,
GEZIEN VAN UIT HET OOSTEN.
omstreeks 1890. De molen is na de brand van 1855
verhoogd tot stellingmolen.

Foto Goedeljee

Afb. 5. DE VERMINKTE KORENMOLEN
TE HAZERSWOUDE,
gezien van de overzijde van de Rijn.

Foto Monumentenzorg, 1955

voor goed een einde maken aan zijn aanwezigheid op die plaats en daardoor de reeks van onheilen sluiten die deze molen te weeg bracht." (Leydsche Crt van 7 november 1855). De molen werd echter niet verplaatst, maar het volgend jaar hoger opgetrokken, waardoor de windvang beter was en de voorbij dravende paarden voor de draaiende en zoemende wieken geen vrees meer hadden. Deze verhoging maakte een balie noodzakelijk, terwijl een meer gangbare krui-inrichting werd aangebracht, nl. een buitenkruiwerk, dus bestaande uit staart, schoren en kruirad, van de balie af te bedienen (afb. 4). Sederdien stond op de molenbaard het jaartal 1856.

Bij het onderzoek, dat de heer G. VAN DER MARK en ondergetekende enige jaren geleden instelden, bleek de molen oorspronkelijk opgemetseld te zijn in Rijnlandse steen, z.g. veldovensteen. Onder het pleisterwerk bevindt zich vermoedelijk nog de ornamenterand van gele en rode baksteen ter breedte van ± 1.60 m. Inwendig bevinden zich zes zware steunberen.

De volksmond spreekt van de „Stenenmolen”, maar officieel heet hij sinds heel lang „Molen REMBRANDT” ¹⁾ welke naam ten tijde van de brand op de romp prijkte ²⁾. Bij herstel werd de naam opnieuw aangebracht.

Ten onrechte vermeldt HOUBRAKEN ³⁾, dat REMBRANDTS vader mulder was op de korenmolen tussen Leiderdorp en Koudekerk. Hieraan is het vermoedelijk te danken, dat in de 19de eeuw verschillende kunstenaars zich geroepen voelden de Hazerswoudse korenmolen uit te beelden. De Engelse kunstschilder E. W. COOKE (1811-1880) schilderde het interieur van de molen in 1843 (afb. 3). We zien op dit schilderij de maalzolder afgebeeld met zware muren en een steunbeer. Door het open raam kan men een blik werpen op de Rijn, waar juist een schip voorbij zeilt. Rechts bevindt zich een venster met glas in lood-raam. Voorts is het maalbedrijf weergegeven: links de steenspil met steenschijf, maalstoel en korenzak. Bij het venster hangt een ijzeren balans met

¹⁾ De Leydsche Crt van 22 september 1862 zegt, dat de molen in de volksmond „de dikkemolen” heet.

²⁾ De naam werd een aantal jaren vóór 1862 door een Leidse kunstminnaar uit eerbied voor REMBRANDT in gouden letters boven de ingang van de molen aangebracht (Leydsche Crt van 22 september 1862).

³⁾ A. HOUBRAKEN. De Grootte Schoubureh der Nederlantsche Konst-schilders en schilderessen, 1718, 1ste deel, blz. 254.

eigenaardige gewichten en aan de wand zien we twee wannen of korenzeven.

H.J. **LEMKE** Sr. te Alphen tekende de molen in potlood $\pm$ 18451) **REMBRANDTS** vader, die een standerdmolen op de wal bij de Wittepoort te Leiden bemaalde, had met de „Rembrandtmolen” te Hazerswoude niets te maken ²⁾. Wellicht, dat **HOUBRAKENS** onjuiste verhaal de aanleiding is van de officiële molennaam.

Over de oorsprong van de „Stenenmolen” doen nog steeds merkwaardige verhalen de ronde. De molen zou ten tijde van de Spanjaarden een kruittoren zijn geweest ³⁾ en volgens anderen was hij eertijds een kleine versterking aan de Rijn en had deze een onderaardse gang naar de nabij gelegen voormalige ridderhofstede „Rynenburg”. De bouw van de molenromp met zijn inwendige zware steunberen, welke naar boven dunner worden thans nog tot de tweede verdieping, $\pm$ 6 m boven de grond, reiken en welke vóór de brand vermoedelijk tot de molenkap doorliepen, geeft geen steun aan de bewering, dat de molen oorspronkelijk een kruittoren is geweest. Er is bovendien geen aannemelijke verklaring te vinden waarom tussen Leiderdorp en Koudekerk een kruittoren nodig zou zijn geweest. Dat de molen oorspronkelijk een versterking van „Rynenburg” zou zijn geweest is evenmin waarschijnlijk, want na de verwoesting in 1420 van het weerbare „Rynenburg” werd geen verdedigbaar huis meer gebouwd ⁴⁾. Bovendien — en dit is o.i. een afdoend bewijs — geeft de kaart van **JACOB SLUYTER** van 1565 ⁵⁾ (afb. 1) ter plaatse een gesloten standerdmolen weer, waaruit dus blijkt, dat de stenen korenmolen een houten voorganger heeft gehad.

In 1428 werd **LODEWIJCK VAN MONTFOORT** beleend met de heerlijkheid Hazerswoude, waartoe ook de korenmolen behoort.

¹⁾ Indertijd door de fa. Burgersdijk en **Niermans** verkocht. Waar zich thans deze tekening bevindt, is mij niet bekend.

²⁾ Jhr W. 1. C. **RAMMELMAN ELSEVIER** was de eerste, die dit betoogde, nl. in de Alg. Konst- en Letterbode van 9 mei 1851, nr. 19.

³⁾ **COOKE** vermeldt dit reeds in een Engels opschrift aan de achterzijde van zijn schilderij, gedateerd 25 juli 1843. Dit schilderij maakte eens deel uit van de verzameling schilderijen van Koning **WILLEM 11** (Leydsche Crt van 22 september 1862) en was omstreeks 1919 eigendom van de Haagse kunsthandelaar **JACK NIEKERK**.

⁴⁾ **S. J. FOCKEMA ANDREAE**, J. G. N. **RENAUD** en E. **PELINCK**, Kastelen, ridderhofsteden en buitenplaatsen in Rijnland, Leiden, 1952, blz. 87.

⁵⁾ Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, kaart Q 3.

de ¹⁾. Aangezien op de bovenvermelde kaarten van 1610—' 15 en 1746 geen andere dan de onderhavige korenmolens in Hazerswoude voorkomt en in een acte van verkoop van 1803 de „Stenenmolen” de dwang-korenmolen van de Heerlijkheid Hazerswoude wordt genoemd, zal dus de korenmolen aan de Rijn vanouds de heerlijkheidsmolen van Hazerswoude zijn geweest. Wij menen hierin de verklaring te vinden waarom de korenmolen in 1593 op zo'n kostbare en fraaie wijze werd opgetrokken. In dit verband moge worden opgemerkt, dat de reeds in 1451 bestaande heerlijkheidsmolens te Bergh, Zeddum en Gendringen stenen torenmolens waren van het Huis Bergh ²⁾. **JOEST MAXIMILIAAN VAN BRONCKHORST**, die Graaf van. Gronsveld was van 1617 tot 1662, liet in 1618 een zeer zware torenmolen in Gronsveld (L.) bouwen ³⁾, waarvan de stenen romp thans nog ten dele bestaat.

In 1593 was **MAXIMILIAAN VAN KRUININGEN** (1555-1612) ambachtsheer van Hazerswoude ⁴⁾ en hij was dus degene, die de „Stenenmolen” liet bouwen. Deze machtige ambachtsheer, gehuwd met **EVA VON INN UND KNYPHAUSEN**, was een kleinzoon van **JAN VAN KRUININGEN**, heer **VAN KRUININGEN**, **HEENVLIET** en **PAMELE**, Ridder van het Gulden Vlies en van **AGNES VAN MONTFOORT**, wier grootvader de bovengenoemde **LODEWIJCK VAN MONTFOORT** was ⁵⁾.

De laatste ambachtsheer van Hazerswoude, die met de heerlijkheid de molen kreeg, was **WILLEM ANNE LESTEVENON VAN BERKENRODE** in 1781. De pachter van de korenmolen was toen **CORNELIS MANSVELT**, vermoedelijk sedert ongeveer 1768. Zijn gelijknamige zoon volgde hem als pachter in 1797 op, doch stierf reeds in 1799 ⁶⁾. Zijn weduwe, **MARIJTJE REYNEVELD**, hertrouwde in 1802 met de korenmolenaar **JOANNES VAN RHIJN** (1772—1860), die op 8 november 1803 voor f 6500.— van **WILLEM ANNE LESTE-**

¹⁾ Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage. Leen- en registerkamer van Holland, nr. 62, fol. 85 verso 86. De heer **J. L. VAN DER GOUW**, die mij bij de raadpleging behulpzaam was, betuigt ik daarvoor mijn hartelijke dank.

²⁾ **A. SIPMAN**, De torenmolens te Zeddum. De Liemers. Gedenkboek **DR. J. H. VAN HECK**, Didam, 1955.

³⁾ **J. BROUWERS**, Nedermaas, 18de jrg, Mei 1941, nr. 5.

⁴⁾ Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage, Leen- en registerkamer van Holland, nr. 129, cap. Zeeland fol. 9.

⁵⁾ Mededelingen van **IR. A. TEN BRUGGENCATE** te Amsterdam. Zie ook **M. SMALLEGANGE**, Nieuwe Cronyk van Zeeland, Middelburg 1696, bl. 715/6.

⁶⁾ Verschillende genealogische gegevens werden medegedeeld door de heer **W. VAN RHIJN**, molen „de Valk”, Leiden.

VENON kocht de „steen dwang-korenmolen”, de uiterdijk en het molenhuis tegenover de molen, behorende tot „de Heerlijke Goederen deser Heerlijkheid Hazerswoude voor Stadhouder en Registermeester, benevens Leenmannen van de voormalige Staaten van Holland en West-Friesland” verleid” ¹⁾).

Een zoon van **MARIJTJE VAN RHIJN-REYNEVELD** uit haar (eerste) huwelijk met **CORNELIS MANSVELT**, **NICOLAAS MANSVELT**, kocht in 1821 de Wassenaarse korenmolen „Windlust”. Vóór des middags 3 uur op 5 Mei van dat jaar moest **Mansvelt** beslissen of de koop zou doorgaan. Op het allerlaatst besloot hij daartoe. Een ruiter moest het bericht van de Stenenmolen naar Wassenaar brengen en deze kwam op een bezweet paard juist 2 minuten vóór 3 bij de molen „Windlust” van mulder **DE HEES** aan ²⁾).

Molenaar **VAN RHIJN** had een druk bedrijf. Blijkens de opgave dd. 29 februari 1808 van het Gemeentebestuur van Hazerswoude aan de Commissie tot de gemene middelen maalde hij jaarlijks gemiddeld 1338 zakken tarwe, 580 zakken rogge voor de bakkers en 474 zakken tarwe, 1507 zakken rogge en 400 zakken „mesting” (veevoeder) voor de burgers, terwijl het maalloon resp. 6, 5, $7\frac{1}{2}$ 6 en 6 stuiver per Amsterdamse zak bedroeg ³⁾. Wel werd in 1804 verzocht een hoger maalloon te mogen toepassen, omdat het leven zo duur was geworden en het maalloon nog steeds gelijk was aan dat van vóór 1795, maar dat werd niet toegestaan. Intussen gingen de zaken zo goed, dat **VAN RHIJN** van **THEUNIS DE OUDE** de wipstelling-korenmolen, staande in het dorp Hazerswoude, er bij kocht. In 1846 verkocht **VAN RHIJN** zowel de Stenenmolen als de wipmolen aan de Delftse broodbakker **BARTHOLOMEUS BRAAT**, die de eerstvermelde molen reeds in 1853 in eigendom overdroeg aan **AART SLOOF** te Ridderkerk. **BRAAT** bleef tot 1872 eigenaar van de wipkorenmolen. Het was dus deze **SLOOF**, die de Stenenmolen na de brand van 1855 tot stellingmolen verhoogde. Zijn weduwe **AAGJE SLOOF-DEN HARTOG** verkocht op 1 januari 1894 de molen aan mulder **W. C. SCHRIER Sr.**, wiens gelijknamige zoon thans de molenaar-eigenaar is.

Helaas is de korenmolen, die gedurende zo'n lange tijd zijn

¹⁾ Rijksarchief 's-Gravenhage, Protocol van Vaste Goederen in Hazerswoude, nr. 53, fol. 266.

²⁾ Mededeling van molenaar **C. MANSVELT**, molen „Windlust”, Wassenaar.

³⁾ Gemeente-archief Hazerswoude. Portefeuille 6, concept uitgaande brieven van 11 juli 1804 en 29 februari 1808. De heer **B. OFFRINGA** te Hazerswoude was zo vriendelyk my hierop te wyzen.

wieken aan de oever van de Rijn deed wentelen, gedegradieerd tot een ontsierend gevaarte (afb. 5); in 1921 kwam de genadeslag; hij werd ontdaan van de roeden, de balie en het staartwerk en in 1926 van de kap en het binnenwerk. Dit materiaal ging naar de in 1925 door een cycloon verwoeste korenmolen te Kilder (G.) wat aanleiding gaf de herstellde molen „REMBRANDT” te noemen ¹⁾. Het bedrijf van de Hazerswoudse korenmolen werd van 1921 af tot op heden uitsluitend met mechanische kracht voortgezet.

A. BICKER CAARTEN

¹⁾ 2de Jaarboek Vereniging, „De Hollandsche Molen”, 1927-1934, blz. 20.

DEINING IN HET ZEVENTIENDE-EEUWSE ALPHEN

Alphen aan den Rijn is niet altijd de Gemeente geweest, waarin het zo rustig toeging als het de laatste jaren het geval is, getuige een plakkaat uit de maand november van het jaar 1686, gedrukt in 's-Gravenhage „By **JACOBUS SCHELTUS**“, welk document zich in de Koninklijke Bibliotheek bevindt en dat woordelijk luidt: Waerschouwinge

WILHEM HENRICK by der Gratie Godes Prince van **ORANJE ENDE VAN NASSAU**, Grave van Catzenellebogen, Vianden, Diest, Lingen, Moeurs, Buyren, **Lierden** etc., Marquis van der Veere **ende** Vlissingen; Heer **ende** Baron van Breda, der Stadt Grave **ende** Lande van **Quyck**, Dietz, Grimbergen, Herstal, **Granendonck**, Warneston, Arlay, Nozerop, St Vith, Doesburgh, Polanen, Willemstadt, Niervaert, Asselsteyn, St Maertensdyck, Steenberg, de Hooge **ende** Lage Zwaluwen, Naeltwyck etc. **Erf-Burgh**-grave van Antwerpen **ende** Besancon; Erf-Maerschalc van **Hollandt**, Gouverneur Stadhouder; Capiteyn-Generaal **ende** **Admiraal** mitsgaders den President **ende** Raden over **Hollandt**, **Zee-**landt en **Vrieslandt**. Allen den geen en die desen sullen sien ofte hooren lesen, Saluyt.

Doen te weten, **Alsoo** wy bevinden dat in den Dorpe van Alphen sedert eenigen tydt herwaerts onder de Ingezeten en groote onlusten, partyschappen **ende** onenigheden zyn **ontstaen** **ende** dat daer door veroorsaekt werdt dat men sigh niet en ontsiet den anderen scheltnamen te geven, te injurieren nae te roepen op de straten en wegen; Dat oock sommige hebben ondernomen **fameuse** pasquillen **ende** lidekens te dichten **ende** elders op te singen, **krenckende** alsoo malkander eere, goede naam **ende** faam; waer toe oock de kinderen werden opgemaect ofte geanimeert; Dat oock bij-eenkomsten in herbergen en elders werden geleght, midtsgaders t'samenrottingen gemaect, tot styvinge van de voorsz onlusten, partyschappen **ende** oneenigheden waer uyt dan vervolgens **ontstaen** quade bejegeningen feytelijckheden **ende** vechterien; **ende** dat het te beduchten is, dat alle het selve tot verdere extremiteyten soude komen uyt te bersten: **SOO IST**, dat wy daer innen willen voorsien, wel **expresselijck** verboden

ende gewaerschouwt hebben, sulcks wy verbieden ende waerschouwen by desen, dat van nu voortaan niemant sighsal hebben te verstouten den anderen scheltnamen te geeven, te injurieren, nae te roepen op de straten ende wegen, fameuse pasquillen ende lidekens te dichten uyt te stroyen ofte te singen, by-eenkomsten in herbergen ende elders te leggen midtsgaders 't samenrottingen te maecken tot stijvinge van de voorsz onlusten partyschappen ende oneenigheden op poene dat die geene die sulcks souden mogen hebben gedaen ofte present zynde 't selve geadvojeert sonder eenige dissimulatie ofte conniventie in conformité van de placaten deser Landen soo op het dichten uytstroyen ende divulgeren van pasquillen ende fameuse libellen; alsmede tegen het plegen van diergelycke onbehoorlijckheden voor desen ge-emaneeert andere ten exempel sullen werden gestraft, ende dat de ouders voor hare kinderen die sulcks mede gedaen souden mogen hebben sullen moeten instaan: Ende op dat niemandt hier van eenige ignoratie en pretendere, Soo ordonneren Wy dat desen binnen den voorschreven Dorpe voor den Volck verkondight ende alomme geafficheert sal werden.

Gedaen in den Hage den negen en twintigsten November 1686

In kennisse van my

ANTH. VAN KINSCHOT

In 's Gravenhage By JACOBUS SCHELTUS Ordinaris Drucker van de Edele Groot Mog. Heeren Staaten van Hollandt ende West-Vrieslandt Anno 1686.

E. v. E.

DE LEIDSE STADSBODEN EN HUN AMBTS- BROEDER GIBSBERT VAN RIJCKHUIJSEN

Sedert de oudste vorm van de stedelijke samenleving moeten er mensen zijn geweest, die met overbrenging van berichten en het verlenen van allerlei hulpdiensten zijn belast geweest. Het oudste Leidse keurboek bevat reeds de bepaling dat de burgers bij het gerecht werden ontboden „bij der stede bode” en van de vroegste tijden af dateert reeds de regeling, dat de vier burgemeesters op de vastgestelde dag vier boden kozen „die hem elc gelieft”; elders leest men, dat er twee boden waren die de stad zouden dienen „met de busse”. Het was een functie van vertrouwen; men moest in de middeleeuwen zeven jaar poorter geweest zijn om hiertoe te kunnen worden benoemd. Het dienstboek der stad, waarin alle betrekkingen, die de stad te vergeven had, worden genoemd, uit 1520, vermeldt, dat hun eed inhoudt, dat zij van wat hun ambtelijk ter ore komt of wordt opgedragen, moeten weten te zwijgen. Immers waren zij meermalen bij besprekingen in de burgemeesterskamer of in andere localiteiten aanwezig of werden tijdens deze binnengeroepen. Ze moesten dus zweren „’t secreet van de kamer te bewaeren”. Van oudsher kende men twee soorten boden: de busdragers en de roedragers. De eerste werden bij voorkeur voor het overbrengen van tijdingen en brieven gebruikt, de tweede meestal bij het gerecht. De laatste moesten mede zweren een ieder „recht en justicie te doen”. Ook deze was zwijgplicht opgelegd; zij werden, gelijk gezegd is, bij voorkeur voor gerechtszaken gebruikt.

Wanneer men vermeld vindt, dat er al in hele vroege tijden vier à zes boden waren en dat hun aantal in de tijd van de republiek acht was, dan is het duidelijk, dat honderden mannen in de loop der eeuwen het bode-ambt hebben bekleed. Hun namen zouden voor een deel nog uit de archieven kunnen worden opgezocht, doch het leven van heden kent hen niet meer, zoals met vrijwel alle mensen het geval is geweest, die voor lange tijd hebben geleefd. Van de stadsboden echter hebben zich twee een zekere naam bezorgd, die heeft veroorzaakt, dat men hen nog

heden ten dage noemt, een zekere **PIETER CORNELISZOOM VAN DER MORSCH** en de man, wiens naam boven deze kleine bijdrage staat vermeld. Ze ontleen geen van twee hun bekendheid aan bijzondere verdiensten in hun ambtsuitoefening betoond, doch aan hun belangstelling op ander terrein.

VAN DER MORSCH bijgenaamd **PIERO** was een groot rederijker en lid van de bekende kamer „daer liefde is 't fondament”; hij is in de letterkunde bekend gebleven. Hij had reeds vóór het beleg als bode gediend en was „als een vrijer tachtich jaren oudt” geschilderd. Hij stierf in 1609. Op de bodekamer in **VAN RIJCK-HUIJSSENS** tijd hing het portret van **VAN DER MORSCH** en daar het onderschrift moeilijk te ontcijferen viel, zorgde gene voor de restauratie. Thans bevindt het stuk zich in het stedelijk museum „de Lakenhal”.

GIJSBERT VAN RIJCKHUIJSEN was in 1730 tot bode met de bus aangesteld. Zoals gezegd is, ontleende ook hij niet zijn naam, die nu nog bekend is en in bepaalde kringen nog vaak wordt genoemd, aan zijn ambtsuitoefening als bode. In korte trekken was zijn levensloop als volgt. Op vrijdag 16 september 1707 was hij in Herwijnen, in Gelderland aan de Waal gelegen, geboren; het kerkdorpje ligt op $2\frac{3}{4}$ uur gaans ten oosten van Gorcum. In zijn geboorteplaats heeft hij de dorpsschool gevolgd en hierna deed zijn vader hem voor verder onderwijs in Beesd in de kost. Tegelijk met **GIJSBERT** was daar een andere jongen uit Herwijnen in huis, **LEENDERT DE FOCKERT**, die later met **GIJSBERTS enige** zuster **AALTJE** zou trouwen.

Toen in 1725 te Leiden de feesten ter gelegenheid van de herdenking van de stichting van de hogeschool, toen 150 jaar geleden, gevierd zouden worden, kreeg een neef van moederszijde in Herwijnen **GERRIT JANSZ. ROOSA** een uitnodiging van zijn broeder **JACOB ROOSA**, portier van de Marepoort aldaar, om de „jubel-feesten te komen zien”. Hij mocht zijn neef **GIJSBERT** medenemen. Daar zij toch niet heel hun leven in Herwijnen konden slijten, keek onze **GIJSBERT** althans uit of er in de academiestad, die hem wel leek, enig emplooi voor hem was te vinden. Door bemiddeling van zijn neef slaagde hij hierin en werd hij huisknecht bij de heer **MUSQUETIER**. ¹⁾ De jongeman was toen 18 jaren oud; het gezin bestond uit de heer des huizes, zijn vrouw **SARA VERGENST**,

¹⁾ lakenindustrieel, wonende in het grote huis, thans gemerkt Bree-straat 19 (belastinggebouw), zie L. Jaarb. 126-131

6 kinderen en 2 dienstboden. Op 15 maart 1725 trad hij er in betrekking en bleef er tot 2 mei 1726. Toen was — aldus memo-reerde zijn vader in zijn geschriften — zijn lust tot dienen over; **GIJSBERT** trok weer naar Herwijnen en bleef daar de gehele zomer rondlopen, tot er half oktober een brief kwam van „**JACOB neef**”, dat er „heel schielijck twee lijfknechts uyt de dienst van den Heer Burgemeester **COENRAET RUYSCH** waren geraekt en dat hij vervolgens soude overkomen om zijn dienst te presenteren.” Na rijp beraad trok **GIJSBERT** enige dagen later wederom naar Rijnlands hoofdplaats en aanvaardde hij de functie. Toen zijn meester enige jaren later aan de beurt was het ambt van stadsbode te begeben, wees hij **GIJSBERT** aan. De betrekking van bode met de bus was vrijgekomen, doordat de oude **HENDRIK VAN MUNSTER** niet meer tegen de vermoeyenis van reizende bode was opgewassen en bode met de roede was geworden. Met zijn spaargeld zal hij de recognitie van f 400.— ten behoeve der stad en van f 25.— voor de stadsarmen hebben kunnen betalen. Restte nog de verkrijging van het poorterrecht. Dit werd hem 16 januari 1730 verleend; zijn borgen waren genoemde **VAN MUNSTER** en **ABRAHAM PEUDEVEYN**, klerk bij de bieraccijns.

Zo deed onze man begin januari 1730 zijn entree op het Leidse stadhuis. Ruim veertig jaren heeft **VAN RIJCKHUIJSEN** de betrekking van bode met de bus bekleed en mogelijk zou hij als zijn voorgangers door het leven zijn gegaan, wanneer niet iets zeer bijzonders een bepaalde richting aan zijn belangstelling had gegeven. Zijn vader **ARIE VAN RIJCKHUIJSEN** te Herwijnen had een grote ambitie voor genealogisch werk; sedert jaar en dag zocht hij in dit kleine dorp de geschiedenis van zijn familie na; zijn functie van kerkmeester der Nederduitsch Gereformeerde Gemeente kwam hem hier wel bij van pas, omdat hij daardoor gemakkelijk de opeenvolgende predikanten van Herwijnen kon bereiken voor onderzoekingen in doop- en trouwregisters en andere kerkelijke bronnen, grafboeken, lidmatenregisters, enz. De vader had — van beroep is hij een kleine landbouwer geweest — een bijzondere kijk op de moeilijkheden, die zijn genealogische hobby aankleefden; uiteraard waren die in die kleine gemeenschap vele, ook al omdat zijn geslacht en de aanverwante families niet van oudsher uit Herwijnen stamden. Hij schreef nu een concept-geslachtsregister op folio-vellen en alle mankerende gegevens, die uit andere voor hem onbereikbare oorden moesten komen, liet hij open ter nadere invulling. Toen zijn oudste zoon

naar Leiden trok, zond vader **ARIE** hem dit ontwerp na, met opwekking hem de behulpzame hand te bieden. Over een periode van meer dan 20 jaren voerden vader en zoon, bij wie al spoedig een gelijke interesse aanwezig was, een aanhoudende briefwisseling en daar de vader zich niet slechts tot de genealogie in zijn brieven beperkte, doch alle dorpsbijzonderheden mede besprak, de bewegingen van de grote rivier, de waterstaatszaken, bijzonderheden betreffende overstromingen, bemalingen, enz., bleef de zoon **GIJSBERT** als het ware met Herwijnen medeleven.

De reizende bode van Gorkum, een zekere **JAN STAVAST**, was jarenlang een geliefd intermediair voor het overbrengen der brieven; als die ter dagvaart naar Den Haag trok, gaf hij daar zijn zending aan de ~~aanwezige~~ Leidse bode over; soms aan **GIJSBERT VAN RIJCKHUIJSEN** zelf, als die ook op de dagvaart was, of anders zorgde diens collega, die de dagvaart waarnam, dat zij te Leiden belandden. Zonder de uit de verschillende steden naar 's-Gravenhage reizende boden, die elkander alle op de vergadering van de Staten-Generaal of van de Staten van het gewest ontmoetten en vrienden werden, **zou VAN RIJCKHUIJSEN** nimmer op genealogisch gebied geworden zijn, wat hij werd. Door dit bodengezelschap werd het hem mogelijk zich te richten tot elders wonende genealogen van naam, wat hij nimmer zou hebben kunnen doen — bij zijn beperkte middelen — als hij van de diensten van de toen nog zeer gebrekkig en duur werkende postdiensten gebruik had moeten maken.

Zeker wel tien jaren lang was hij uitsluitend werkzaam aan zijn eigen geslacht en aan aanverwante families; hij liet door de kosters uitsluitend zoeken in doop- trouw- en begraafboeken, correspondeerde met predikanten en een enkele maal met een bekende, die hem wellicht hulp zou kunnen bieden. Reeds vroeg had hij zich de gewoonte eigen gemaakt alle brieven die hij verzond en die hij ontving in een register te copiëren; hij behield daardoor een overzicht van de stand van het vraagstuk, dat hem bezighield. Hierdoor ontstond zijn 7-delige serie „Copie Brieven”, zware in perkament gebonden boeken, op de laatste na alle van een perfect door **VAN RIJCKHUIJSEN** zelf samengesteld alfabet voorzien. De originelen van de door hem ontvangen brieven heeft hij tijdens zijn leven bewaard; echter zijn deze verloren gegaan. — Daarnaast schreef hij zijn: Geslacht- en Wapenboek mede in zeven, doch dunnere delen, als die van vorenbedoelde

serie. Dit Geslacht- en Wapenboek legde hij in 1740 aan. De door zijn vader opgewekte belangstelling in deze materie vond gretig voedsel op het Leidse stadhuis, waar de prachtige schepenkamer vol was met gebrandschilderde ramen met familiewapens van voormalige Leidse schepenen; hierdoor werd **VAN RIJCKHUIJSEN** onmiddellijk gegrepen en al spoedig poogde hij de stukken van deze merkwaardige collectie terecht te brengen. Hier ligt de oorsprong van **VAN RIJCKHUIJSENS** beroemde Wapenkaart, waarover nog zal worden gehandeld.

Het is thans nodig ons een ogenblik met de persoonlijke omstandigheden van onze bode met de bus bezig te houden. In de zomer van 1733 liep **VAN RIJCKHUIJSEN** met huwelijksplannen rond; hij had kennis gekregen aan de tweede dochter van de toenmaals bekende chirurgijn in de Haarlemmerstraat, **BAREND SCHEPERS, WILHELMINA** geheten. Op 4 september tekende het jonge paar voor ondertrouw aan en spoedig daarna zal het huwelijk zijn voltrokken. Vader **ARIE VAN RIJCKHUIJSEN** was met de vader van de bruid getuige bij de aantekening. Gedurende een twaalfstal jaren slechts heeft hij haar als zijn vrouw mogen bezitten.

Tijdens een zwangerschap schijnt zij een ongeval met een voet te hebben gehad; hoe ook, ca. 1737 deden zich verzweringen aan dit lichaamsdeel voor; op 14 april 1738 werd een dochtertje **AGATHA** geboren. Zij zou het enige kind blijven. Met de jaren verergerde de toestand van zijn vrouw op tragische wijze; de medische kennis van die dagen schoot te kort en per slot is zij gestorven in september 1745, terwijl haar man voor dienstzaken in Amsterdam verbleef. Zij had verscheidene jaren te bed gelegen en de dood moet voor haar en ook voor haar gezin een uitkomst zijn geweest. Het sterven heeft de man nog verrast, te meer daar de huisdokter had gemeend, dat er geen ogenblikkelijk gevaar was.

Aldus bleef **GIJSBERT VAN RIJCKHUIJSEN** met zijn ongeveer zevenjarig dochtertje over. Voorspoedig schijnt de ontwikkeling van het meisje niet te zijn geweest; hij moet vaak zorgen over het kind hebben gehad; het lopen ging zeer slecht — zij droeg geruime tijd een valhoed —; ook op school vlotte het niet erg en later deed hij haar in huis bij een zekere juffrouw **BARON**. Met lessen had ze niet veel op; naaien leerde zij wel.

Reeds enige jaren had een zekere weduwe **CAATJE DE JAGER** bij **VAN RIJCKHUIJSEN** in gewoond, omdat zijn vrouw niet in staat

was het huishouden te voeren. Na haar dood is zij het dochtertje **AGATHA** met de vader-weduwnaar blijven verzorgen ¹⁾).

Sedert **VAN RIJCKHUIJSEN** niet meer door de ziekte van zijn vrouw aan huis gebonden was, neemt zijn belangstelling, die reeds lang niet meer bij zijn eigen geslacht beperkt was, nog een veel wijdere vlucht. Hij was in de loop der jaren in kennis gekomen met de merkwaardige **PHILIPPUS VAN STEVENINCK**, een Leids koopman, die zijn zaken aan de kant had gedaan en van zijn belangrijk fortuin leefde. Deze was veel ouder; hij was een groot kenner van de genealogie en daar beide mannen slechts een paar minuten van elkander woonden, hebben zij vele vraagstukken samen besproken. **VAN STEVENINCK** was op dit terrein veel ontwikkelder dan **VAN RIJCKHUIJSEN**. In vele brieven spreekt **VAN RIJCKHUIJSEN** met respect over **VAN STEVENINCK** en noemt hem uitdrukkelijk „mijn leermeester”.

Bij een zekere gelegenheid in 1748, deelt **VAN RIJCKHUIJSEN** aan zijn vriend de kunstschilder **VAN WESSELEN** in Den Haag zijn dagindeling mede; hij zegt dan dat hij iedere dag boven moet zijn (op het stadhuis, bedoelde hij, op de burgemeesterskamer) tot één uur toe; wanneer ik gegeten heb, moet ik weer boodschappen doen tot vier uur of half vijf; dan heeft hij een andere bezigheid „het helpen van de schoorstenen van de rook”, dan krijgt hij van 6-8 uur zijn leermeester ²⁾ op bezoek. Kortom, zo zegt **VAN RIJCKHUIJSEN**, U kunt niet zeggen, dat ik op mijn gemak een pijp kan roken als tussen 9 en 10 uur des avonds. Blijkbaar heeft **VAN RIJCKHUIJSEN** zich in zijn avonduren verder gevormd; hij kende namelijk aardig goed **Latijn**, **Frans** en **Duits** in zijn latere levensjaren ³⁾.

¹⁾ Haar naam was **CATHRINA LE SOIN**, weduwe van **IAN DE JAGER**. Op' 23 februari 1754 liet **VAN RIJCKHUIJSEN**, zijn docht& voor notaris **VAN DER DOES** een testament maken. Hierin benoemde het toen 16-jarig dochtertje, nevens enige legaten aan de trouwe **CAATJE DE JAGER**, haar tante **AALTJE VAN RIJCKHUIJSEN**, vrouw van **LEENDERT DE FOCKERT** landbouwer en gerechtssecretaris te Herwijnen, tot haar universele erfgenaam.

Op 22 sept. 1768 schreef de vader, **GJSBERT VAN RIJCKHUIJSEN** aan zijn zuster o.m. : „Wij zijn nog gezond, maar **CAETJE DE JAGER** is oud en heb een meisje bij de week moeten nemen van 1 gulden 6 stuivers.”

²⁾ Hiermede is niet **VAN STEVENINCK** bedoeld; deze was in januari 1746 overleden

³⁾ De bezigheid aan schoorstenen voor een stadsbode zal bij de lezer zeker verwondering verwekken, wanneer hij verneemt dat **VAN RIJCKHUIJSEN** om de verdiensten zich met rookverdrijven bezig hield. Dit was

Twee namen doen zich op van elders wonende personen van andere stand en eruditie, met wie **VAN RIJCKHUIJSEN** het eerst op genealogisch gebied in aanraking kwam, namelijk met Mr. **WILLEM VAN DER LELY**, raad en thesaurier der stad Delft en Mr. **HARMAN BEREWOUT** van **BERESTEIN**, groot koopman te Amsterdam en des zomers bewoner van de prachtige hofstede Berestein onder Sassenheim, waarnaar hij zich ter onderscheiding van de andere **BEREWOUTS** noemde. Herhaaldelijk ging **VAN RIJCKHUIJSEN** hier des zondags op bezoek; de kennismaking leidde tot een drukke samenwerking en als **VAN RIJCKHUIJSEN** op de avond van 17 augustus 1745 weder thuis is, schrijft hij in zijn boek neer: „gerekent van 't verschot tusschen beyden gedaen; ontfangen 18 stuiver en voor salaris gekregen f 10.— 9 stuiver, zijnde het eerste geldt dat wegens de genealogie verdient hebbe”. Daar het contact met de grote **VAN STEVENINCK** mondeling plaats had, is hiervan verder niets bekend, dan het weinige dat in **VAN RIJCKHUIJSENS** „Copie Brieven” voorkomt; daarentegen kan van maand tot maand het contact met de heren **BEREWOUT** en **VAN DER LELY** worden nagegaan. Herhaaldelijk moet deze eenvoudige bode Mr. **BEREWOUT** kapittelen over zijn slordigheid; maak toch een copie-register als ik, schrijft hij hem bij een gelegenheid, dan voorkomt ge meermalen iemand met dezelfde vraag lastig te vallen. Dit behoeft hij Mr. **VAN DER LELY** niet te doen; die was de **accu-raatheid** zelf; die had op genealogisch-heraldisch gebied zijn sporen reeds lang verdiend als **bewerker** van de wapenkaart van Delft. Door deze relatie verkreeg **VAN RIJCKHUIJSEN** het materiaal voor de wapenkaart van de Leidse veertigen of vroedschappen, dat **VAN DER LELY** bereidwillig aan **VAN RIJCKHUIJSEN** afstond; bij uitgave wilde hij zijn naam er niet op gedrukt hebben; **VAN RIJCKHUIJSEN** is met de bewerking van de mankerende wapens doorgegaan en in 1758 kwam de kaart in druk uit; de Leidse boekhandelaar **CORNELIS DE PECKER**, een aangehuwd neef van de bewerker, gaf haar in vier bladen met grote titelpagina uit;

in de jaren 1747/8, en daarna, toen ingrijpende hervormingen in het staats- en stadsbestel de verdiensten der boden sterk hadden verminderd. Onze man moet dit nevenberoep met succes hebben uitgeoefend, want hij werd zelfs aan het Hof te 's-Gravenhage ontboden voor de woonvertrekken van de prinses-gouvernante en bij tal van families in Leiden en in andere steden. Ook voor verschillende schoorstenen op het Leidse raadhuis diende hij van advies. Geen baat geen geld was zijn regel bij dergelijke assistenties.

zekere **CHR. SEPP** in Amsterdam was de graveur van de kaart. Ook de geschiedenis van deze kaart, die later nog eens is herdrukt, is van a-z bekend gebleven in de correspondentie, afgeschreven in de „Copie Brieven”. **VAN RIJCKHUIJSEN** zou zich zelf niet geweest zijn, wanneer hij niet nauwkeurig de enkele honderden guldens had genoteerd, die hij aan zijn schepping heeft verdiend. ¹⁾

In de loop der jaren na 1745 neemt de kring van voor- aanstaande mensen, die zich verwaardigden met de eenvoudige **VAN RIJCKHUIJSEN** te corresponderen of contact te zoeken, hand over hand toe. Wanneer in een samenkomst, hetzij hier of elders een vraagstuk betreffende een betwijfelde familiebetrekking ter sprake komt, wordt **VAN RIJCKHUIJSENS** tussenkomst, mondeling of schriftelijk ingeroepen en hoe vaak niet leest men in zijn „Copie Brieven” aantekeningen als : „Mevrouw Du **TOUR** vroeg . . .” of „Burgemeester Mr. **HENDRIK VAN SLINGELAND** . . .” enz. Kortom **VAN RIJCKHUIJSEN** was het factotum op geslachtskundig en heraldisch terrein en men mag aannemen dat menigmaal in een deftig gezelschap, waar **VAN RIJCKHUIJSEN** in dienende functie aanwezig moest zijn, bij het voorhouden van een schotel een vraag op fluistertoon hem werd gedaan, waarop hij bij een volgende rondgang het antwoord zal hebben gegeven. Zijn kennis op het gebied van de geschiedenis van patricische geslachten vooral is zeer groot geweest; doch ook die van burgerlijke families was aanzienlijk.

Na het overlijden van zijn oude vader in Herwijnen zet **GIJSBERTS** enige zuster **AALTJE**, vrouw van de landbouwer-kerkmeester, later ook gerechtssecretaris van Herwijnen, **LEENDERT DE FOCKERT** de correspondentie verder voort en verschaft de gegevens voor de genealogie; nu eens op verzoek uit Leiden, dan weer op eigen initiatief. Ook de berichten van meer algemene aard blijven uit Herwijnen komen, zij het dan in wat kortere vorm als bij het leven van de vader. De ontwikkeling van een uitvinding op het gebied van de waterbemaling interesseert de vroegere schooljongen uit Herwijnen erg, maar van de aanvang van de korte berichten hiervan af is hij sceptisch gestemd. Zo intens leefde onze man nog mede met het platteland, dat hij op een gegeven ogenblik solliciteert naar het ambt van watermolenaar in de Hazerswoudse polder.

VAN RIJCKHUIJSEN was, gelijk we hebben gezegd „bode met de

¹⁾ De kaart kostte bij de uitgave zes gulden.

bus", dienaar dus in de eerste plaats van burgemeesteren van Leiden. In deze hoedanigheid heeft hij talrijke gezagsdragers op hun commissies naar andere steden vergezeld, doch meestal betroffen de reizen de dagvaart naar **de** residentie. Men nam dan zijn intrek in het logement van de stad Leiden aan het Buitenhof, dat daarvoor — voor huisvesting alleen van de afvaardigingen uit Leiden — werd aangehouden. De stad had daarin een kastelein die in de goede tijd van **onze VAN RIJCKHUIJSEN GERRIT TER MEULEN** heette. Daar deze vergaderingen vaak meer dagen aaneen in beslag namen en onze stadsbode dan overdag niets te doen had, benutte **VAN RIJCKHUIJSEN** zijn tijd om dan aan zijn liefhebberijen te werken. Aldus heeft hij er menig alfabet op een werkstuk van genealogische aard in elkander gezet. Geen wonder, dat onze bode met de kastelijn van „'t logement van Leyden" zeer bevriend is geraakt. Met Mr. **BEREWOUT WAS TER MEULEN vrijwel** de enige particulier, aan **wie VAN RIJCKHUIJSEN** het overlijden van zijn vrouw mededeelde.

Voor de grote Mr. **GERARD MEERMAN**, pensionaris van Rotterdam en lid van de bekende Leidse familie van die naam heeft **VAN RIJCKHUIJSEN** zeer bijzondere verdiensten gehad. Jarenlang correspondeerde deze uitnemende geleerde met onze eenvoudige bode -- die hem eenmaal zelfs schreef „laat u dat mijnheer alstublieft toch boven uw brieven weg — over de geschiedenis van diens geslacht en de ijver **van onze VAN RIJCKHUIJSEN** kende geen grenzen. Hij voelde zich bovendien aan Mr. **MEERMAN** verplicht, doordat hij eens een plaats in het Meersmanshof te Leiden aan een familielid van **VAN RIJCKHUIJSEN** had vergeven; maar helaas hebben noch Mr. **MEERMAN**, noch **VAN RIJCKHUIJSEN** hiervan genoeg beleefd, daar de betreffende conventuale zich aan misbruik van sterke drank te buiten ging, al haar spullen verkwanselde en per slot elders moest worden verpleegd. **VAN RIJCKHUIJSEN** schaamde zich tegenover de begever bijzonder, hoewel hij aan deze zaak niet de minste schuld had. Mr. **MEERMAN** dan, die zich na zijn aftreden uit zijn hoge ambt, in de zomer op zijn buitenplaats Stadtwijk bij Voorschoten terugtrok en zich aan letterkundige en wetenschappelijke studies wijdde, had in 1770/1 een zaak betreffende een vicarie in de St. Pieterskerk, die zeer veel moeilijkheden in zich sloot. Daarbij heeft hij aan **VAN RIJCKHUIJSEN** zeer veel hulp gehad. Op een gegeven ogenblik wil hij de bode met de bus dan spreken en tevens een onderhoud hebben met de Leidse pensionaris, die naast het Faliebagijnhof woonde.

Op maandag 17 juni 1771 tussen 3 en 5 uur zal hij u afwachten, schrijft onze bode aan Mr. MEERMAN en als ge dan van daar de Kloksteeg doorgaat, de Kerksteeg, de Vischbrug en de Hoogstraat; over de brug die voor de Donkersteeg ligt en dan de Rijn neder; de eerste steeg is de Kuipersteeg, de tweede is de Dullebakkersteeg en daar voorbij, het derde huis naar het Huiszittenhuis toe, daar woon ik.

Hier heeft onze bescheiden man, die zijn gezelschap zeker waard is geweest, zijn ganse leven verder gewoond. Van ca. 10 oktober 1771 dateert de laatste brief in zijn „Copie-brieven”; ook dit epistel ging naar Mr. MEERMAN, die des winters in de Hofstad verbleef. Ongeveer 10 of half november schijnt GIJSBERT VAN RIJCKHUIJSEN, die nog vlak daarvoor had gereisd in de uitoefening van zijn beroep, ziek te zijn geworden. Op de eerste dag van 1772 is hij in zijn woonhuis overleden; vele weken lang moest des nachts bij hem worden gewaakt. Tussen 4 en 7 januari d.a.v. is zijn lijk in de Pieterskerk ter aarde besteld „in een eigen graf in de Noordbuitenwandeling getekent nr. 72”.¹⁾ Overeenkomstig zijn wens zouden twee memorialen in folio en zijn rekeningen van de dagvaart, alsmede al zijne almanakken worden verbrand. Zijn jeugdvriend en zwager LEENDERT DE FOCKERT was een zijner executeurs-testamentair.

Enige weken later werd zijn rouwbord met 8 kwartieren, geschilderd door zijn vriend ROELOF VAN WESSELEN uit de Wagenstraat in Den Haag aan de zijwand van de kerk nabij zijn grafstede opgehangen. Zijn boekerij — waarvoor hij een eigen kamertje had — werd openbaar geveild, met uitzondering van de hierboven besproken „Copie-Brieven” en zijn „Geslacht- en Wapenboeken”. In het laatste werk had hij lange jaren alles wat hij aan gebrandschilderde glazen, wapenborden, enz. had gezien, genoteerd. Deze werden aan de Universiteitsbibliotheek vermaakt.²⁾

De dochter AGATHA en de trouwe CAATJE hebben VAN RIJCKHUIJSEN overleefd. Vermoedelijk zijn zij in zijn huis blijven wonen. In 1778 heeft de dochter het huis laten verkopen; vermoedelijk heeft zij elders in Leiden of bij haar familie onderdak gevonden³⁾.

R. VAN ROIJEN

¹⁾ Zie Nederl. Leeuw, a° 1944 kolom 230.

²⁾ Later om praktische redenen aan het Gemeentearchief te Leiden in bruikleen gegeven.

³⁾ De woning van VAN RIJCKHUIJSEN is ca. 1900 afgebroken en door een ander huis, met gelijkvloers een pakhuis, vervangen.

Hierna is opgenomen het eerste gedeelte van een bloemlezing uit de briefwisseling van de boven uitvoerig behandelde **GIJSBERT VAN RIJCKHUSEN**; in de volgende jaargangen van ons Jaarboekje hopen wij deze voort te zetten. Veel brieven zijn weggelaten, want zij lenen zich niet voor lectuur door het verre nageslacht, omdat zij door de bespreking van allerlei genealogische vraagstukken onleesbaar zijn.

Wanneer onze man een paar jaren de betrekking van stadsbode van Leiden heeft bekleed, begint zijn belangstelling te ontluiken; hij legt dan zijn „copie-brieven”boek aan; de eerste brief, die hij inschreef, was van zijn vader van 30 oct. 1736. Wanneer hij een zestal jaren aan zijn tweede deel bezig is, zendt zijn vader hem zijn eigen brief van 28 sept. 1726 terug, die hij destijds naar huis had geschreven toen hij in zijn eerste dienst bij de fam. **MUSQUETIER** was getreden. Ook deze vond een plaats in zijn „copie-brieven”. Daar dit epistel een aardige kijk geeft op tijd en omstandigheden toenmaals vangt onze bloemlezing hiermede aan. Hier en daar is de interpunctie verbeterd.

Deel II, blad 119

Waerde Vader en Moeder.

U lieve in verwagting zijnde hoe het met mijn gelegen is en U lieve mij verwacht in persoon, of een brief, so schrijve ik U lieden alsdat ik voorleden Dinsdag den 24 September ‘s avonds voor 8 uur voor Leijden quam en derhalve als dat ik al verhuurt ben voor 30 gulden en 10 gulden voor het wassen; ook versoek ik U lieden alsdat gij de **mande** ten eersten moet **senden** met hetgene daarin nodig is, als hembden en goede dassen en so er niet genoeg en benne, moet ge er nog enige bij laten maken; als ook nog 3 of 4 halve hembden, want U lieden moet **weeten** alsdat ik bij geen geringe lieden ga **woonen**, maer luyden van **fatzoen**. Ook zo doet er in enige boeken als de **d’Oeffeninge** der Godtzaligheyd, leggende in de kast of op de kamer, Dialogue op de plank van mijn bed; wilt ge **Matematicus** ook mede **senden**, als nog andere die uw oordeelt mij goet te **weesen**, die ik niet en weet te noemen, alsook de doos met het linnengoet?

Verder doende de groetenis aen Oom **GOVERT** en zijn beminde en Oom **AELBERT** en zijn Eerwaerde en **ANNA** nigt, **GIJSBERT** neeff, groot-moeder, mijnheer **LAMBERT** en meuy en **GERRIT** neeff; mijnheer de schout **DYNANT** en mijn suster **AELTJEN**.

Ende ik heb hier **maer** rok en cammesool, so versoeke U lieden als dat gij te **Gorcum** laken koopt tot een broek, de **couleur** wat ligt blaauw en laet ze **maer** maken na 't patroon van de eerste pye, **maer** een vinger 2 à 3 langer, vrij 3 en ook met tasje en 2 **zacken** en dat paar swarte kousen; alsnog een paar swarte kousen kopen bij **MATHYS LOUWERENSZN.**, een paar onderkousen, witte. Verders wensende U lieden veel heyl en **zeegen** en blijvende U lieve onderdanige zoon

G. VAN RIJCKHUYSEN. 1726.

(P.S.) Versoeke nog om 6 of 8 gulden aen **gelt**, want ik sel misschien op een **weeck** altemet zoo en 20 of me'er op een week verschieten en als ik dan geen gelt en had, zou ik 'er kaal uyt koomen, gelijk U 1. wel kan denken; ik zal het daerom niet verdoen. Waerde ouders, versoeke dog wat fijn linnen voor de halve **hembden**. En de broek moet niet gemaakt worden met knoopjens, **maer** een rol-broek en de 3 **hembd-rocken** als den ouwen kan in van de winter met gezondheid dragen; de twee nieuwe andere laat die so **maer** blijven als zij zijn en zend ook het **geene** daer van gesproken is dat U lieden **woude senden**. Tot Leijden den 28 September 1726.

De **mande** en selt gij lieden niet eer kunnen **senden** als toekomende **maent** over 8 dagen, want het goet moet eerst gedaen **wesen maer** dog ten eerste. Eynde.

Ik ben van avond te **halff** 7 in mijn huur gegaen; depoeyderdoos moet U lieve ook mede **senden**, als ook den inkt-kooker, staende op 't **solder** in de school-doos (de kleyne). Segt aen **LEENDERT** de **FOCKERT** als dat hij 't mijn excuseeren moet, dat ik mijn afscheyt niet van hem genomen heb, **maer** de tijd liet het niet toe. Dog de groetenis aan hem en **sijn** broeder en **suster**. En sent de fluyt ook **meede**.

JACOB ROOSA, zijn neef uit Leiden, schreef hieronder: Wij wensden U lieden **geluck** en **zeegen** met de huyl van Uw soon en als dat hij er een **stuck** broot magh uythalen, so de heere in het leeve blijven, soe moet Uwé diencken als dat het één van de beste huren uyt Leyden is.

Deel I, blad 91.

Beminde Kinderen. (aan **GIJSBERT** en zijn vrouw)

Het mandtje met het daer in sijnde is ons geworden, als ook den snaphaen, alle met dank ontvangen.

Wij zijn dagelijkx in Hasius besig met leesen, de vrienden praten somwijlen nog al eens van uw huysvrouw. En dat ze niet gedogt hadden, dat ze zo gemeensaem in 't praten soude geweest hebben; ze heeft hier veel genoeg gegeven.

Op Maandag den 8 dezer komt hier met den Hagenae¹⁾ het dood lichaem van JURIE BIJSTERVELT (in zijn leven Castelij van 't Heeren Logement van Amsterdam, en Commies van Sluys in Vlaanderen.) in een eijke kist met twee personen vergeselt, na dat 'er drie(uur) te vooren een brieff aen onsen domenie was gekomen, om aen den kerkmeester en den koster te bestellen om het lijck alhier in onse kerk te begraven met stilte, also zijn vader en moeder tot Herwijnen begraven lagen, vermits hij dode in zijn leven voor notaris en getuigen begeert hadde, met een gifte van 150 Guldens aen den armen van Herwijnen; den domenie gaf mij de geheele commissie over. Ik had 14 dragers klaer staen met een wagen. Deze twee voornoemde mannen hadden weer een brieff aen den domenie met 140 guldens, waar van immidiaet een rekening van 127 gulden wiert gemaakt.

Elke drager kreeg 5 gulden en 5 stuivers. En 20 gulden tot een foeij, die wij van de week hebben opgenomen; hij heeft in den Nieuwen Uytleg in den Haeg gewoont, dat ze op hondert duyzent gulden waardig schatten, met d'orangerie.

Het is die Bijstervelt, daar mijn Vader in zijn leven een obligatie van. . . ²⁾ guldens op zijn Vader en Moeder hadde, die gij in den Haeg niet wist te vinden.

Hij heeft nog een dogter tegen zijn zin aen een advocaet, . . ³⁾ getrouwt.

Hij heeft 2 executeurs over zijn boedel gestelt, en heeft zijn goet, na de doot van zijn dogter vermaakt tot het derde en vierde lid. Hij heeft van zijne ouders geen duyts gehad; hij heeft ook 300 gulden aen den armen in den Haeg gemaakt.

Dat ik d'obligatie wist, ik soude het nog eens nakijken, ik weet niet of ze bij uw is of niet.

Sijn broeder is hier op den Heuvel bij groot-moeder gestorven, die door zijn broer alhier bestect was; dat was een glaseleger ⁴⁾

¹⁾ Haagse schuit.

²⁾ niet ingevuld.

³⁾ alsvoren.

⁴⁾ Vermoedelijk toenmaals volksgezegde voor huisknecht.

geweest, en had lange jaren gewoont bij den Heer. . . **VAN OUDIJCK** ¹⁾, ambassadeur.

Hier is een sterke vloet geweest, en in de Langstraet zoude veel beesten verdronken zijn.

Herwijnen den
30 October 1736

A. v. RIJCKHUSEN.

Aen **GIJSBERT VAN RIJCKHUSEN**, Reijsende Bode, op 't Amsterdamse-Veer, tot Leijden.

Deel I, blad 91.

Beminde Kinderen.

Volgens afspraak sende **Uliden** d'erffenis van Groot-Moeder, bestaendes in dit volgende:

Een kopere ketel.

Een ijsere schop.

20 ellen ongebleijkt linden,

hopende dat gij het met gezondheid moogt gebruijken. Stuurt den zack weder.

Doet'er een boekje in, dat gij self maken kunt van vier of vijff bladen, in quarto, in 't midden gelinieert, waar in ik meen te maken het Geslacht-Register.

Wij versoecken dat **Ued.** echtgenoot 14 dagen gelieft over te komen om alhier in Groene **Meij** op het land haar wat te verlustigen. Neeff **LODEWIJCK** komt bij na haest alle week in den **Haeg**, daar gij gemakkelijk mede kunt varen, en (te) scheep uw gemak hebben, of coffy of thee na uw welgeval te kookken, etc.

Herwijnen 27 April 1737

A. v. RIJCKHUSEN.

Deel I, blad 92 vo.

Seer Waerde Neeff.

Het heeft den Vrijmagtigen Godt na zijn onveranderlijk Raedtsbesluit behaegt mijnen Seer waerden Vader Jacob van Utrecht, in zijn leven Secretaris tot Soelen, in een hogen ouderdom van omtrent 95 jaren, door een sagte doodt t'ontbinden en tot zijne eeuwige heerlijkheijt over te brengen.

¹⁾ ODIJCK, nl. **WILLEM HADRIAAN VAN NASSAU**, heer van ODIJCK leefde 1632-1705, bekend diplomaat.

Ik twijfel niet, of **UEd.** sult in deze mijne regtmatige droefheijt wel enig part en deel willen nemen; terwijl ik wensche dat den Algenoegsamen **UEd.** en **desselfs** famielie lange jaren voor alle smartelijke toevallen gelieve te bewaren, en met allerlei dierbare zeegeningen te begunstigen. Blijve

Seer Waerde Neeff **UEd.**^s

onderdanigen en Bedroefden
dienaar en neeff

GODEFRIDUS VAN UTRECHT

's Hage den **XI May**
1737

't opschrift Monsieur, Monsieu G. **v. RIJCKHUIJSEN** tot Leijden.

Deel I, blad 92 vo.

Soon.

Ik heb op **UEd.** versoeck het Boekje der Gedagtenisse van de Geslachten, na mijn beste **weeten** op gehaelt en ter neder **gesteld**, (so van mijn, als van Uw Moeders-geslachten, etc.) **Maer** de **stamme** met de descendanten niet in die **ordere** **gesteld**, so als het wel behoorde, vertrouwende dat gij het, met het uijt te **copieëren**, zult in zijn forma stellen, 't welk ik in 't begin **dezes** ook meende te doen, **maer** door dien ik nu en dan nog al iets uijt d'ouwe papieren vond, dat daer toe dienende was, is **sulks** belet.

Versoeckende **meede** op ider stam de nakomelingen op register van 't A:B:C. etc. te brengen, tot **UEd.** gemak, of 'er bij geval een vriend ¹⁾ over kwam, dan kund gij na d'op of nedergaende linie soeken.

Ik heb wel 8 dagen so nu en dan gesogt na de huwelijckxe **voorwaerde** van **GEURTS AELDERTSZ : ROOSA, en ENGELKEN ARENSD. DE JONGH**, maar heb ze tot nog toe niet gevonden, ik heb de plaets open gelaten, als ik ze vind, zal ze **UEd.** **senden**, of den datum.

Ik **sende** ook deze ingeleijde oudheijt, maar houdt ze nog -wat in staet, of stuurt het met Neeff **LODEWIJCK**, of ik kom ligt wel eens over, want ²⁾ het de Heere toe laet.

UEd. Swager **LEENDERT** versoeckt, want gij het copieert, **omme** met'er tijd het over te **senden**.

UEd. **MEUIJ, en Neeff RIJCKHUIJSEN** versoecken U lieve beijde

¹⁾ nl. familielid

²⁾ **Hij bedoelt: als**

tegen eerstkomenden Donderdag den 11 **Julij** 1737 om mede tot hulp en adsistentie te zijn om 8 hont zaad te **dorssen**, maar voor al om de hammen, en zoute vis met wortelen te helpen **consu-meeren**, en wat' er verders voor gebrogt zal werden. Aldus ten ordonnantie van op gemelte vier hoofden.

Men leest in de Historie van de 12 Stammen Israëls, dat ider stam haar levensloop op haelde, en aan hare kinderen als tot een testament na lieten.

Ik hebbe een kleijn weijnig van mijne jongheijt op gehaelt, en nu tot **eenen** hoogen ouderdom gekomen zijnde, so dat mijn eijnde nadert **ende** na bij is. Dus dat ik mag seggen met Josua 24 Cap. wanneer hij oud en bedaagt geworden was so vergaderde hij voor het laeste alle de stammen Israëls te **Sichem**, en verhaelde haren staet uijt de grond op.

En **JOEL** 1 vers 3 staet: vertellet uwen kinderen daarvan: **ende** (laet het) Uwen kinderen haren kinderen (vertellen). **Ende** derselver kinderen aen een ander geslachte.

CICERO noemt d'oudheijt een verkondigster en het leven van de geheugenis.

Den Keijser **CLAUDIUS TACITUS** liet de Romeijnsche Historien alle jaer door **CORNELIS TACITUS** tien dubbelt uijtschrijven om den opgang en voortgang in geheugenis te houden, van 't **Roomse-Rijck**. Daerom heeft ook Godt de Heere de Boeken der Chroniken laten beschrijven, welke bij de Hebreën Boeken der Dagen **genoemt** Wierden.

Sie daar mijne kinderen, ik hebbe uijt den grondt ook opgehaelt, so verre in mijn geheuge was, etc. ¹⁾ in mijnen ouderdom van 66 jaren, en in 't negende mijner weduwnaerschap.

Hier **meede** eijndigende mijne eerst geboren soon en aengehuwde **dogter** met mijne jongste **dogter** en aengehuwde soon.

Den **grooten** Herder der **Schaapen** leere U wat recht is, en lijden U in den weg dien gij gaen moet. Den Almachtigen en alleen goeden Godt bevestige het werk Uwer handen, en make voor al zijn werk 'door U voorspoedig. De Godt der liefde **ende** des Vredes houde U der herten me'er **ende** me'er verenigt: tot de vreesse van Sijn groote naam, op dat uwen Vader in zijn oude dagen hem verblijde: want uwe moeders en zijn niet meer die uw ter **werelt** gebrogt heeft. So wenst uijt het innigste van zijn hert,

Jesaia 48 : 17
Psalms 68 : 15
Psalms 68 : 11

¹⁾ Blijkens het „etc” liet de zoon **GIJSBERT** bij het overschrijven verdere overpeinzingsen weg.

Regt geliefde Kinderen
Uwen altoos genegen en
heijl-soekenden Vader

A. v. RIJCKHUIJSEN.

Herwijnen den 2 en
7 Julij 1737.

Deel I **fol.** 102.

Eerwaerde Vader

Dewijl de tijd begint te naderen, dat mijn vrouw in de kraam soude kunnen komen misschien halff Maert of Aprill, want het eerste komt, als 't wilt. En also het gebruik alhier is, dat men van te vooren weet, na wie het kind **genoemt** zal worden.

So is ons **vriendelijck** versoeck, indien 't een soon mogt **wesen**, of gij het dan na uw naam gelieft **genoemt** te hebben, indien **ja**, gelieft het ons te schrijven hoe eerder hoe liever. En **UEd.** diende dan in 't swart gekleet over te koomen (want dat is hier de manier) of imand in uw plaats, alhier versoecken, een van de Neeven **ROOSA'AS**, etc.

Leijden den 10 Feb. 1738.

Deel I blad 106.

Soon

UE. Missive met den bode **STAVAST**, met A. **DE FOCKERT**, en **LODEWIJK** Neeff zijn mijn alle geworden, als **meede** een gedeelte van 't Register.

Ik stuur **UEd.** wederom deze ingevulde **stukken** tot het G.R. behorende. Het trouwen van **JAN GEURTSZ. ROOSA** is alhier in 't **trouwboeck** niet te vinden; ik gelooff dat ze te **Well** zijn getrouwt, omdat zijn vrouw daar van daen was. Het trouwen van **ANTHONIE VAN BALGOIJEN** konnen wij mede in 't voorz. boek niet vinden.

Het doopboek alhier begint met 1655 maar ik gelooff dat het oude doopboek zal leggen in de kerke-kist en daar kunnen wij niet in of moeten met 4 leeden present zijn. Ik heb dezen morgen voor de tweede mael bij den **domenie** geweest, over het trouwen van J. **ROOSA**, en A. v. **BALGOIJEN**; ik weet niet waer gij de jaren van daen **haelt**, van **GEURT AELDESD. ROOSA** kinderen, want daer de jaren zijn zouden den dag en datums ook moeten **staen**.

A. v. R.

Herwijnen den
17 May 1738.

Beminde Soon

Het mandtje met het Geslacht-Register met de twee fleszen is ons geworden.

Ik hebbe voorheen geschreven dat wij in de kerke-kist nog eens soude zien na eenige oudheijt, dienende tot het Geslacht-Register.

Maar het was op dien dag Kerke-visentatie dat de Heeren Visitoors visentatie deede, en dat gedaen zijnde ging den Kerkeræet bij den Domenie in huijs, also Uw Swager LEENDERT het capitael en interest van Uw Groot-Moeders Boedel af leijden.

Den Domenie en den oudsten ouderling na boven gaende, seijde ik dat ze nog eens zouden zien, na het oud doop-boek, maar niet gevonden, hoe wel' er weijnig na gesogt wiert; want daer was geen tijd also elk doende was met mesten van het hennip-landt. Dus dat Leendert vrij goet van zin groot-Moeder wed. A. ROOSA heeft, edog goet goet.

Eer dat Ds. MEULS vertrekt sullen wij nog moeten wesen in gemelde kist, om een inventaris te maken van de penningen; sal als dan nog eens zien.

Alhier in 't Classis werpen zig eenige nieuwe predicanten op, (al wat nadenkelijk) dat ze zo oude als jonge luijden het nachtmæel des Heeren weijgeren, en of zij ook versekert zijn van haar wedergeboorte (a), dat er weijnige dit kunnen toepassen. En dat men het Vaderonse niet bidden mag, kinderen weijgeren te (a) Johs 3 : 3 doopen, als de Vader en Moeder geen litmaeten zijn, etc.

(verder over genealogische onderwerpen.)

Herwijnen den

22 Junij 1738.

DE VERGADERZAAL VAN KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREGEN

De 18de eeuw en vooral de tweede helft daarvan vertoont een opmerkelijk aantal „genootschappen” en „maatschappijen”, gewijd aan kunst en wetenschap. Ook Leiden heeft daaraan haar deel gehad. Zo ontstond gelijk bekend uit het reeds sedert 1759 werkzame „*Minima crescunt*” in 1766 de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, welke instelling haar eerste vergadering hield op 18 juli van dat jaar.

Daarnaast werd op bescheidener voet en ook uit bescheidener kring het taal- en dichtlievend genootschap „Kunst Wordt door Arbeid Verkregen” gesticht met als eerste vergadering die van 11 november 1766, waarbij vooral de boekhandelaar **CORNELIS VAN HOOGEVEEN JR.**, die eveneens reeds eerder in kleinere kring iets dergelijks had nagestreefd, een belangrijke rol speelde. Enige heren van aanzien traden spoedig op als „protector”, waardoor het gezelschap uiteraard meer luister en waarschijnlijk ook meer materiële middelen verkreeg.

Op de werkelijke waarde van dit gezelschap, dat sedert 1772 zich o.m. bezighield met de nieuwe psalmberijming, willen we hier niet nader ingaan. De oude rederijderskamers, welke een meer „volkskarakter” hadden, waren niet alleen vervallen, maar zelfs was in het begin van de 18de eeuw hun openbaar optreden verboden. De rijmelarij van deze laat 18de eeuwse „verlichte” heren en middenstanders is er, de goede niet te na gesproken, evenwel min of meer een voortzetting van. **DANIEL VAN ALPHEN** zegt het ook met zoveel woorden in zijn Bijvoegsel op van **MIERIS** Beschrijving der Stad Leyden (111, blz. 11*). Het genootschap heeft voorts menige prijsvraag uitgeschreven, gedichten bekroond en gepubliceerd. **RHJNVIS FEITH** en **WILLEM BILDERDIJK** waren lid.

Maar in feite ontleende K.W.D.A.V. haar grootste vermaardheid aan de vergaderzaal, welke **VAN HOOGEVEEN** en zijn vrienden spoedig in **VAN HOOGEVEENS** woning aan de Lange Pieterskerkkoorsteeg (thans no. 20) tot stand wisten te brengen en waarvan naast velerlei curiositeiten op literair gebied de grootste be-

zenswaardigheid werd gevormd door het Pan Poëticon **Batavum**, een zaak waar aanstonds meer over zal volgen.

DANIEL VAN ALPHEN (t.a.p. blz. 14* e.v.) geeft reeds een beschrijving van de zaal en bovendien kennen we enige reisbeschrijvingen, terwijl de Lakenhal ten slotte in 1952 twee schilderijen van P. C. **LA FARGUE** verwierf, welke een duidelijk beeld van deze zaal geven (Afb. 1 en 2).

Voorbijgaande dan aan het letterkundige belang van dit genootschap willen we hieronder een en ander mededelen over zaal en Panpoëticon, waarbij tevens een aantal van die typische 18de eeuwse trekjes ter sprake komen, welke niet geheel zonder belang zijn voor onze kijk op het Leidse leven uit deze periode.

4 april 1770 worden de leden uitgenodigd tot de inwijding van de zaal op 17 april van dat jaar ¹⁾ en ruim twee jaar later worden zij verwittigd van de aankoop van het Pan Poëticon Batavum, bestaand uit een kabinet in welks laadjes 327 portretten waren geborgen van beroemde Nederlandse dichters en dichtersessen.

Deze wonderlijke verzameling was in eerste aanleg vervaardigd en verzameld door de Amsterdamse dilettant-schilder **ARNOUD VAN HALEN** (1673-1732). Wij volstaan met te vermelden, dat hij in 1719 reeds 200 portretten en grisaille naar prenten had gecopieerd en alles in de prachtige ladenkast had opgeborgen, waarvoor hij zelf de plastische versiering had geboetseerd, bestaande uit vergulde beeldjes van Apollo, Melpomene en Thalia. **LAMBERT BIDLOO** gaf in 1720 een dichtwerk in 18 boeken uit gewijd aan het Pan Poëticon Batavum.

Na de dood van **VAN HALEN** verwierf **MICHIEL DE ROODE** het geheel ²⁾.

De volgende bezitter was dan ons K.W.D.A.V., dat het Pan Poëticon na de dood van **DE ROODE** kocht, nadat het eerst op de veiling te Amsterdam van 29 maart 1771 vergeefs was te koop geboden. In 1773 gaf het genootschap uit: „**ARNOUD VAN HALEN'S** Pan Poëticon Batavum verheerlijkt door Lofdichten en Bijschriften; grootendeels getrokken uit het Stamboek van **MICHIEL DE ROODE**.” Daaruit weten wij ook welke schilders, w.o. vooral J. M. **QUINKHARD**, voor **DE ROODE** de collectie aanvulden of ver-

¹⁾ Brief in [Handelingen van de jaarlijksche vergadering van K.W.D.A.V.], Universiteitsbibliotheek Leiden, 1167 A 13. — Hierbij nog enkele andere brieven, ledenlijst en gedrukte gedichten.

²⁾ Oud-Holland 37 (1919) blz. 230 e.v.; idem 43 (1926) blz. 96.

beterden. Men kan er ook vele andere bijzonderheden in terugvinden.

De nieuwe bezitters gingen geregeld voort met 't Pan, zoals de collectie (zelfs in de officiële gedrukte Handelingen !) zeer gemeenzaam wordt betiteld, aan te vullen, waarbij vooral het medelid **NICOLAAS REYERS**, die ook een penning voor het genootschap ontwierp, een belangrijk aandeel had ¹⁾).

Ook de knecht **JAN KLINKENBERG** kreeg bij zijn 25-jarig jubileum in 1793, na volgens gewoonte op de avondmaaltijd in de stadsdoelen een vers te hebben opgezegd, deze penning, maar het opschrift Praemium Poesios Laurus was verwijderd en vervangen door het vignet van het genootschap en op de keerzijde: „Aen **JAN KLINGENBERG** voor een getrouwen dienst van vijftientig jaeren”. Hij zou deze onderscheiding dragen aan een lint in de stadskleuren. Het volgend jaar werd hem zelfs een portret in 't Pan waardig gekeurd, maar dan in de onderlade, bij de sleutels, die hem waarschijnlijk menige fooi zullen hebben bezorgd, wanneer hij zaal en collectie aan de nieuwsgierige vreemdelingen vertoonde. **KAREL DE PECKER**, die het genootschap zelf zo lange jaren als secretaris gediend heeft, besluit zijn desbetreffende mededeling op de jaarvergadering met: „Hier zal hij (**KLINKENBERG**) de digters naeuwkeurig bewaeken en heeft zig daertoe ook met een vaers, op zijn wijze (!) vervaerdigd, als Gouverneur van het Pan verbonden. Dit alleen en passant.”

We kennen het merkwaardige meubel zowel uit de prent voorin **BIDLOO'S** gedicht van 1720 als van ons schilderij van **LA FARGUE** en zien het aan het einde van de zaal staan met er boven de door de opzichter van het Pan Poëticon, **NICOLAAS REYERS**, vervaardigde grisaille met de wapenschilden van de vier in oktober 1722 gekozen beschermers: Mr. **JOHANNES VAN DER MARCK**, raad en oud burgemeester en hoofdschout, Mr. **DANIEL VAN ALPHEN**, griffier van de stad (en uitgever van **VAN MIERIS'** Beschrijving). Mr. **JAN VAN ROYEN A.Z.N.**, raad en oudschepen en bewindhebber van de Oost Indische Compagnie te Amsterdam en Dr. **JOHANNES SCHULTENS**, hoogleraar in de godgeleerdheid en Oosterse talen. **VAN DER MARCK** overleed overigens reeds na twee maanden. In 1779 wordt besloten, dat de portretten van de protectoren in de bovenste lade van het Pan zullen worden geborgen.

Op de jaarvergadering van 1774 vertoonde het medelid, de

¹⁾ Zie voor deze penning; *Leidsch Jaarboekje* 1912, blz. 118.

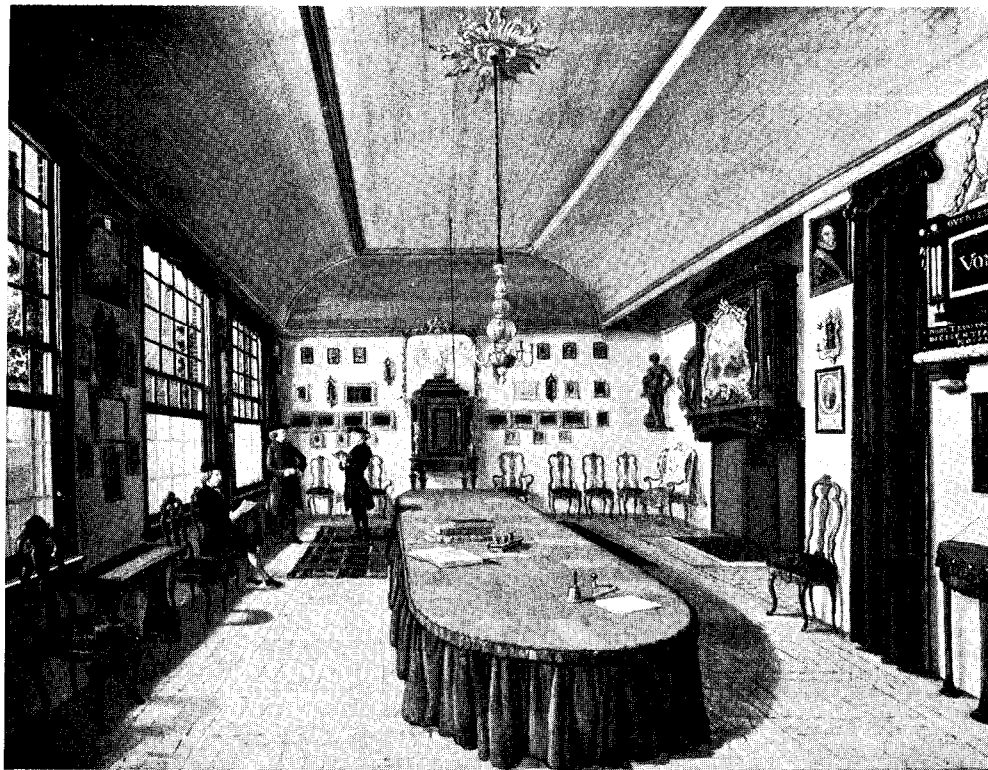

Foto Mr. F. E. de Wilde

**DE VERGADERZAAL VAN „KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREGEN” IN DE
PIETERSKERKKOORSTEEG. — Schilderij door P. C. LA FARGUE 1774 (Sted. Museum
de Lakenhal).**

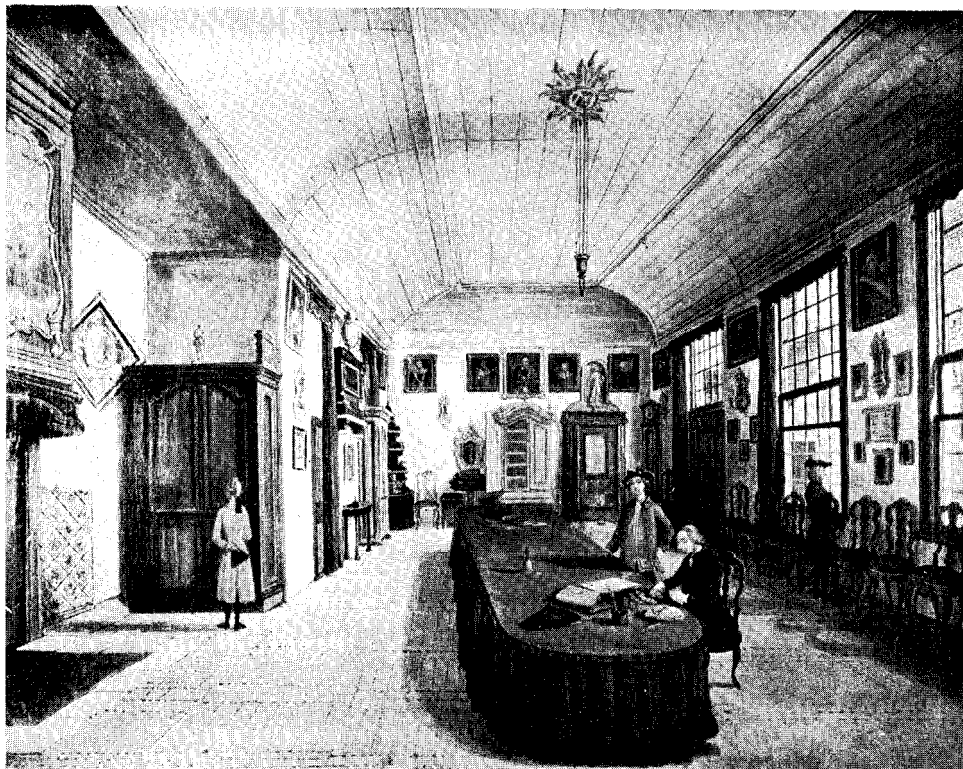

Foto Mr. F. E. de Wilde

DE VERGADERZAAL VAN „KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREGEN” IN
DE PIETERSKERKKOORSTEEG. Schilderij door P. C. LA FARGUE, 1780. -- Sted.
Museum de Lakenhal. (Bruikleen Rijksmus. Amsterdam).

kunstschilder **PAULUS CONSTANTIJN LA FARGUE** het door hem drie jaar geleden ontworpen en thans voltooide schilderij, verbeeldende de bewuste vergaderzaal. **JOHANNES LE FRANCO VAN BERKHEY** beloofde een dichtstuk hierop te maken, een belofte welke hij overigens niet inlost. Deze woelige figuur bedankte reeds op 25 mei 1775; zijn spot uitte hij in een schimpdicht ¹⁾).

BJORNSTAHL, die ons land in 1774-1775 bezocht ²⁾ noemt deze zaal in het huis van de boekhandelaar ook en deelt mede, dat de tafel plaats bood voor go personen.

Dank zij een tweede schilderij, dat **LA FARGUE** in 1780 maakte, thans van de andere zijde gezien, kunnen wij ons een goede indruk van dit vermaarde interieur vormen.

Binnentredende zien we een langwerpige zaal met houten koofzoldering, links een deur naar een binnenplaats en drie ramen, rechts achteraan een uitspringend gedeelte, waarin de schouw. De gordijnen en beschildering zijn groen. In het middenlangs de wand staan regence-stoelen, waaronder twee met armleuningen. In de hoek staat een grote fauteuil; een stoflaken is teruggeslagen en laat het rijke borduurwerk van de rugleuning zien. Het is waarschijnlijk de zetel van de voorzitter.

Tegen de achterwand prijkt het Pan Poëticon met er boven het wapenbord van de vier eerste protectoren en aan weerskanten de acht ingelijste en in verschillende letters ³⁾ geschreven gedichten op het Beleg en Ontzet van Leiden door **LUCRETIA VAN MERKEN**; voorts 6 wapenschildjes, portretjes en andere schilderijen.

Rechts in de hoek, boven de fauteuil, een gebronsd Apollo-beeld. De 18de-eeuwse schouw is versierd met een allegorie in rococolijst. Rechts op de voorgrond, hoog tegen de wand een begin 17de-eeuws portret, mogelijk Prins **MAURITS (?)** en het model van het monument van **VONDEL** in de Nieuwe kerk te Amsterdam.

Links tussen de ramen een allegorie met het wapen van Leiden, vijf portretjes en een ingelijst manuscript beginnende met: **Joannes (?) Rondon** wandlusters en boven de tafel een glazen kroon.

Het tweede schilderij, uit 1780 laat ons de ingangswand zien.

¹⁾ Eersul veur de Heer **Kornelis** van Hoogeveen Junjar (jr) Prinsetent (president) van het kunstnootschap kunt word deur aambeij verkregen enz. — Handschr. in deel 4 band aa van de verz. Le **Franco** v. Berkhey (gem.-archief), alwaar mogelijk nog meer over K.W.D.A.V.

²⁾ Briefe auf Reisen etc. (1774-1783) V, blz. 395).

³⁾ **JAN A. BACKER**, De Jonge reiziger door Nederland 1 (1789) blz. 263.

In het midden een roodgeverfd kabinet met boeken. Rechts hiervan de toegangsdeur, waarboven een Apollobeeld en in de hoek een staand horloge. Links een tafeltje en een blasoen en in de hoek een buffet met bokaal. Naast de schouw zien we nog een **rederij**ersblasoen. Boven langs de wand zijn 10 grote portretten aangebracht. „**Maurits**” is blijkbaar verplaatst.

Uit de Handelingen van 1780 blijkt, dat de eigenaar van het huis, **CORNELIS VAN HOOGEVEEN**, de zaal niet langer kan verhuren (hetgeen wel kennelijk de aanleiding is geweest om de zaal ten tweede male uit te schilderen) en men heeft een andere behuizing gekocht, en wel op de Langebrug.

Op de 14de verjaardag van het genootschap, dit maal op een buitengewone jaarlijkse vergadering op 6 december 1780 gehouden, wordt de nieuwe zaal ingewijd. De voorzitter **CHASTELEIN** maakt een gedicht. **VAN HOOGEVEEN**, **C. HEYLIGERT** en **JAN DE KRUYFF** waren de commissarissen uit de Hoofdleden en **ANDRIES VAN WARENDORP** trad als architect op. Bijzondere luister verdaan deze vergadering bijgezet doordat **RHYNVIS FEITH** zelf uit Zwolle overkwam om zijn „Ode aan God” voor te dragen, voor welk gedicht hij met de zilveren penning werd beloond ¹⁾. De ligging van deze nieuwe zaal was in tegenstelling tot haar fraai interieur niet bepaald representatief, namelijk in een „poort” aan de westzijde van de Langebrug, d.w.z. men ging eerst door een poortje of steeg en kwam dan op een binnenplaats, waar nu de cellen van het politiebureau zijn gelegen, vlak tegen het gebouw van de Stadsbank van lening! ²⁾. Dank **zij JAN A. BACKER**, De jonge reiziger door Nederland ³⁾ kennen wij de beschrijving van de nieuwe zaal.

De gedichtjes van **LUCRETIA VAN MERKEN** over het Beleg zijn verbannen naar de gang, waarachter de bestuurskamer met portretten en souvenirs van de oude rederijers als blasoenen, scepter en kroon.

Een gemakkelijke trap leidt naar de grote zaal, welke voorzien is van boekenkasten, schuiframen en gestucadoord plafond.

Aan het boven einde is een marmeren schoorsteen aangebracht, waarop in een fraaie nis de gebronsde Apollo staat, welke wij uit de oude zaal reeds kennen. Hierboven nog een uurwerk. Recht hiertegenover staat het Pan.

¹⁾ Handelingen 1781, blz. 3 e.v.

²⁾ Zie bijlage.

³⁾ Deel 1, 1 (1789) blz. 263.

De reiziger noemt voorts de afdruk van de Unie ¹⁾, medailles, portretten van **VONDEL** en **HOOF**t en, onder het monument van de eerste, een nis met een gebronsde kop op piedestal. Rond de tafel staan „moderne” stoelen. De regence stoelen zijn derhalve waarschijnlijk vervangen door **LODEWIJK** XVI-meubelen. Aan het andere einde van de zaal (dus aan weerszijden van het Panpoeticon), staan in de hoeken respectievelijk het buffet en een kwart-ronde haardstede.

Wat het buffet betreft, zoals ieder 18de-eeuws gezelschap en genootschap had K.W.D.A.V. natuurlijk ook zijn collectie boka-len, welke men op dit hoge hoekbuffet bewaarde. In 1794 wist men zelfs de bokaal te verwerven, waarop de bekende glasgraveur **FRANS GREENWOOD** in stipwerk het portret van **VONDEL** had aangebracht. Helaas had de eigenaar **JOHANNES HOOGVLIET** het van **ARNOLDUS HOOGVLIET** afkomstige curiosum wel aan het genootschap toegezegd, maar verzuimde hij dit in zijn testament te zetten, zodat het met het bijbehorende album op een veiling moest worden aangekocht. Men zou er 's avonds reeds uit drinken.

Uit het artikel van Mr. A. **STARING** (L. Jrb. 1944, blz. 166) weten we dat de dichter-chirurg **ARNOLDUS SOEK** in 1791 bij het 25-jarig bestaan namens de medebestuurders een versierde beker aanbood.

Het genootschap weerspiegelt ook de tijdsomstandigheden. Er werden bijvoorbeeld prijsverzen gemaakt op George Washington en toen men hem de bekroonde verzen in fraaie vorm had toegezonden, werd de vergadering in 1791 zelfs verblijd met een bedankbrief van de grote vrijheidsheld.

In het tweede jaar van de Bataafse Vrijheid, 1 december 1796, roept **DE PECKER** de kunstgenoten op tot de viering van het 30-jarig bestaan. Op de vergadering zal ook als te doen gebruikelijk uitspraak worden gedaan over de prijsverzen, welke de Leidse wezen hadden ingezonden en waarvoor een penning placht te worden uitgelooft.

Maar het volgende jaar blijkt uit de beschrijvingsbrief van de jaarvergadering, dat de meeste leden dermate met andere (politieke) functies zijn bezet, dat men nauwelijks tijd heeft. Men beraamt fusie met twee zuster-genootschappen te Amsterdam en Rotterdam, welke fusie in 1800 tot stand kwam. Kunst Wordt Door Arbeid Verkregen werd een afdeling van de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunst, sedert 1806 Hollandsche

¹⁾ Geschenk van **ADRIANUS BOGAERS**, die een exemplaar van de Unie zou hebben weergevonden (Handelingen 1779, blz. 4).

Maatschappij van fraaie kunsten en wetenschappen, met bovendien in de loop der jaren nog afdelingen te 's-Gravenhage en Dordrecht.

De zaal met het Pan bleef echter te Leiden bestaan. De buskruit-ramp van 1807 heeft evenwel aan deze bezienswaardigheid spoedig een einde gemaakt. De **ROEMER** ¹⁾ deelt ten minste mede, dat behalve grote schade aan alle vertrekken, „de fraaie gehoorzaal geheel onbruikbaar is geworden; het levensgrote beeld van Apollo is ter neder geslagen en verpletterd; het Pan Poëticon vergruisd, de uitmuntend gelijkende beeltenissen der dichters beschadigd en alom verstrooid, lusters, spiegels en kostbaarheden gebroken.” Wel had de Algemene Vergadering der Maatschappij op 26 september in de herstelde zaal plaats ²⁾, maar de roem van de zaal taande nadien blijkbaar.

Een poging om de collectie aan koning **LODEWIJK** te koop aan te bieden, mislukte in 1809. Vervolgens vinden we het geheel in de veiling van Amsterdam 9 april 1818 (350 stuks; opbrengt f 605.—). 11 oktober 1849 werd de collectie met kabinet, boeken en handschriften onder no. 237 geveild en voor f 710.— verworven door de kunsthandelaar **SAMSON**, waarna ze verspreid werd. Het Rijksmuseum te Amsterdam verwierf in de loop der tijden nog 77 stuks ³⁾.

Wat er werd van het archief met de notulen, boeken, de honderden manuscript-gedichten en de waarschijnlijk zeer uitgebreide correspondentie (v.o. zelfs de brief van Washington), wij weten het niet ⁴⁾. Onze voornaamste bron waren de gedrukte „handelingen” van de jaarvergaderingen. Maar juist de notulen der feestvergaderingen, van de verjaardagen of die van de inwijding van de zaal zouden ons bijzonder welkom zijn. Hoeveel aardige trekjes uit het 18de-eeuwse leven van Leiden zouden daar uit te lezen zijn. Laten wij echter blij zijn, dank zij de handelingen en de beide schilderijen nog een blik te kunnen werpen in dit Leidse Curiosum.

E. PELINCK

¹⁾ Beschrijving van Leiden en hare ramp, blz. 90-91.

²⁾ Archief v. d. Holl. Mij v. Fraaie K. en W. ■ Zie noot 4.

³⁾ Zie ook *Leids Jaarboekje* 1955, blz. 152-153, afb. 3.

⁴⁾ In de loop der 19de eeuw leden de verschillende afdelingen een steeds moeilijker bestaan. Leiden overleed 29 November 1895, zoals we lezen bij de herdenking van het 100-jarig bestaan der Maatschappij. Zie A. J. v. d. AA, Aardrijksk. Woordenboek der Nederl. VII, blz. 258 e.v. en J. LAMBERTS HURRELBRINCK, Beknopt overzicht der Geschiedenis van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, 1800-1900. Het archief der Maatschappij, doch zonder veel belangrijks uit Leiden, bevindt zich in de Universiteits Bibliotheek te Amsterdam.

BIJLAGE

Het bezit van K.W.D.A.V. aan de Langebrug bestond uit 5 verschillende panden. Het eerste lag aan de Langebrug en werd 18 november 1780 gekocht van **MARIA ELISABETH SCHOT, weduwe van HERMANUS VAN POORT**. De drie volgende liggen in de poort, genaamd „de gekroonde liefde” en waren kort te voren, op 18 april 1780 tegelijk met het vijfde, dat reeds aan de Langebrug lag, door **HERMANUS COSTER** ¹⁾ samen met de Hoofddelen van **K.W.D.A.V.** gekocht van de kleermaker **JURIAAN MENDEL** ²⁾. Wanneer **HERMANUS COSTER**, die blijkbaar in een der panden woont, reeds in November 1781 sterft, kopen de executeurs testamentair (zijn medeleden **KAREL DE PECKER en JAN PAUW**) op 26 januari 1782 de helft van het tweede huis voor K.W.D.A.V., zodat dit dus geheel van het genootschap is. Tegelijkertijd kopen zij van K.W.D.A.V. het laatste huis (aan de Langebrug) om dit enige maanden later (28 mei) aan Ds. L. **KNAPPERT** door te verkopen.

¹⁾ **COSTER** was organist van de Hooglandse kerk en overleed 25 November 1781 op 36 jarige leeftijd als vrijgezel. (De datum in Nw. Ned. Biogr. Woordenb. is derhalve onjuist) Vergelijk zijn twistgeschrift met **LE FRANÇOIS VAN BERKHEY** over zeker bachanaal, waarbij hij als „blonde Harmen” wordt aangeduid. Zijn testament van 23 November 1781 bij notaris **JOZUÉ L'ANGE** (2217), is met de krabbel van de stervende onderkend. De inventaris van zijn nalatenschap bij dezelfde notaris (no. 2219; 24-6-1783) met o.m. opsomming van muziekinstrumenten, welke hij bij voorname Leidse families in bruikleen had staan. Zie ook: v. **MIERIS—v. ALPHEN**, III 16*, en 19*.

²⁾ Mogelijk was in één dezer huizen het ruime vertrek, dat eerst de Vergadering der Hebreëen en later, tijdelijk, de Joden tot onderdak diende (zie **VAN MIERIS-VAN ALPHEN**, Beschrijving van Leyden III, blz. 1045 en 1047).

LEIDSE KINDERHERINNERINGEN

KINDERPARTIJEN BIJ WIJTENBURG OMSTREEKS 1890

Wie van de oudere leden van *Oud-Leiden* herinnert zich niet de kinderbals bij **WIJTENBURG** voor kinderen van ± 8 tot ± 12 jaar? **WIJTENBURG** was een fijne banketbakkerszaak op het Steenschuur ¹⁾. Een raam en deur bestaan er nog van: de rest van het perceel is door de Gereformeerde Kerk ingenomen. Een lange gang naast de kamer met één raam leidde naar een mooie receptiekamer met roodfluweel behang. Daar boven was een empire danszaaltje ²⁾ met een heel glad geboende parketvloer, waar menigeen een duikeling op maakte en mooie kronen met glinsterende glazen bobèches. Aan de ene kant was een hoekje gemaakt met palmen voor de gastheer en gastvrouw en hun vrienden. In een balkonnetje boven zat het strijkje.

Weken van te voren was er al op school gefluisterd, dat Mhr. en Mevr. X. een bal voor hun kinderen zouden geven en eindelijk op een zaterdagmiddag kwam het grote couvert met de uitnodiging op mooi Oud-Hollands papier gedrukt. Dadelijk waren de jongens in de weer om naar het kleine gastvrouwte te gaan om een dans met haar te bespreken, het dansprogramma over te schrijven en de namen te vragen van de meisjes, die genodigd waren. 's Avonds togen de jongens er op uit en stond de bel niet stil. Vol trots kon men op maandag zeggen op school, dat alle dansen besproken waren en met wie. Op de volgende zaterdagmorgen kwamen enkele kinderen op school met het haar in dunne vlechtjes of papillotten. Van tevoren moest daarvoor verlof gevraagd worden maar het werd altijd toegestaan. Zaterdag gingen we in het bad en na het eten werden de baljurkjes aangetrokken, die heel eenvoudig waren. Met ons vieren gingen we in een vige-lante naar de partij. Sjik, sjok reden we over het Plantsoen en eindelijk kwamen we op de Steenschuur even vóór 7 uur aan. De deur werd gauw geopend en dadelijk snelden enige jongens toe met rode kokardes op hun jas gespeld. Zij waren de commissarissen

¹⁾ Zie *Leids Jaarboekje* 1953, blz. 157.

²⁾ Het huis werd in de Napoleontische tijd gekocht door **ANNA ALEIDA SCHUYLENBURG**, wed. **PETRUS WEYLAND-BONBOEK WOLHUIS** f. 97 v.o.

en moesten de honneurs waarnemen. Onze mantels en doekjes werden afgedaan, en twee aan twee gearmd, liepen we de lange gang door naar de grote receptiekamer. De gastheer en gastvrouw werden begroet. We kregen een mooi balboekje met potloodje en ijverig gingen we aan de slag om de dansen van ons papiertje over te schrijven.

Thee werd rondgediend met koekjes uit beelderige zilveren trommeltjes met paartrandje. Even over 7 was iedereen present, ook de dansmeester Mhr. **GROENEWOUD**. De muziek weerklonk en twee aan twee ging het de trap op naar boven. Eerst de kleine gastvrouw met haar danseur voor de polonaise; dan de commissarissen met hun dames, dan de rest. Het moet wel een aardig gezicht geweest zijn al die kinderen feestelijk uitgedost naar boven te zien gaan. Het programma bestond uit 10 dansen met een pauze, eindigend met een Cotillon. Mhr. **GROENEWOUD** stond in het midden en zag toe, dat er goed gedanst werd: we waren allen zijn leerlingen. Met de Cracovienne, op de wijs van: „Jan Pierewiet” kwam er wat joligheid in. Men zong mede en met het „Jan Pierewiet sta stil” gaf iedereen een flinke stoot met zijn hakken op het parket. Hoe gracieus werd niet de „Pas de Quatre” gedanst en dan de Quadrille de Lanciers met al hun figuren: de Moulin bij de Quadrille, de Visites en Grande de Chaîne bij de Lanciers. Tussenin werden de heerlijkste dingen gepresenteerd: van die hele kleine gebakjes in papiertjes, geglaceerde reepjes sinaasappel, koekjes, ijs, zelfs pasteitjes met limonade en een drank „orgeade”, die je nergens anders kreeg. Tot slot kwam de Cotillon met alle figuren. Alle kinderen zaten op stoelen tegen de muur: de Cotillon deed je meestal met de jongen, die nogal op je gesteld was. Eerst kwam een kussen binnen met strikjes en een mand of blad met bouquetjes. Enkele paren kwamen in de kring en dansten even. Op een wenk van Mhr. **GROENEWOUD** hielden zij op, en de meisjes kozen een strikje uit, de jongens een bouquet en boden het een vriendje of vriendinnetje aan. Er werd weer gedanst tot de volgende paren kwamen en alle strikjes en bouquetjes op waren. Er volgden verschillende figuren en het slot was altijd een sneeuwbalgevecht. De meisjes en jongens stonden tegenover elkaar, ieder met een papieren bal in de hand. Op een ~~gegeven~~ teken werd de bal opengemaakt en kleine snippers papier dwarrelden door de lucht. Het werd een heerlijk gevecht; de meisjes werden met snippers volgestopt en lieten bij hun thuiskomst overal de sporen achter. De rijtuigen

werden afgeroepen en uit was de pret. Het was weer een heerlijk feest geweest. Ik hoop dat het lezen hiervan prettige herinneringen bij de oudere leden van **Oud-Leiden** zal opwekken.

J. C. DE LOOS

De heer **GROENEWOUD** bewoonde het huis hoek Oude Singel en Mare. Beneden links was een grote danszaal; de vloer van gewone planken, zeer afgesleten waar dikke knoesten naar boven staken. Nu is daar het R.-K. tehuis voor militairen.

De heer **GROENEWOUD** heb ik het laatst in functie gezien op een maskeradebal in de feesttent in het Van der Werffpark in 1905, toen nog deftig in rok.

Hij was de stiefvader van een der echtelieden H. G. **MARTIJN—DE LEU** die ± 1951 hun inboedel aan de Lakenhal legateerde.

F. A. LE POOLE

BLADVULLING

Al berokkende de Haarlemmermeer het ambacht van **Alckemade** en zijn bewoners in vroegere jaren veel schade door het wegspoelen van grote stukken land, de grote plas gaf toch ook wel eens wat terug.

In het Rijksarchief in Den Haag bevindt zich een stuk met de volgende inhoud :

„Den 19^e Maart 1723 in 't Regthuys van Alckemade op De Oudeweteringhe.

Publicyue Veylinghe gehouden van twee Oxhoofden Wijn en Drie en Twintig ankers gedistilleerd Wat er in de Meer opgevist, en in het voorsz. Regthuys door **PIETER DEKKER** gelost ende in bewaringhe gelegd op den 19 Februari 1723.”

Dan volgt een lijst van kopers.

G.M.Z.

AANVULLINGEN OP HET BOEKJE „LEIDS VOLKSLEVEN”

De Commissie voor Volkskunde mocht van verschillende zijden aanvullingen ontvangen, welke hier volgen.

De legende van Mans Hand boven.

Zowel de heer J. B. **VAN ROOY** als de heer J. **BROKKAAR** schreven ons, dat er een goede honderd jaar geleden een echtpaar leefde, waarvan de man zich nogal eens te buiten ging aan sterke drank. Zijn vrouw, die veel groter was, ging hem dan uit de kroeg halen en als hij te zeer in kennelijke staat verkeerde droeg zij hem naar huis in haar schort. Dan zag het mannetje kans om zijn hand boven haar hoofd te steken en „Mans hand boven!” te roepen.

Uithangtekens.

De heer **W. VAN RIJN** schrijft, dat de Aloëlaan vroeger was afgesloten door een houten hek, waarop een bord met een geschilderde aloëplant. Een bord met een afbeelding van een haverzak berust in de Lakenhal. Trouwens, een zeer bejaard lezer, die onbekend wenst te blijven, beweert dat hij het bord met de haverzak nog aan de ingang van de Haverzaklaan gezien heeft.

Dezelfde lezer deelt mede, dat verderop op de Stationsweg een blekerij was, „De Haan” geheten, voorzien van het volgende opschrift:

De haan wekt na genoten rust
Ons tijdig uit de veeren,
Dan tijgen wij met nieuwen lust
Aan ‘t wasschen van de kleeeren.

Een thans overleden oude Leidenaar gaf hierbij indertijd nog een tweede couplet:

Maar eerst aan God een dank gebracht
Die allen is genegen,
Wij werken dan met nieuwen lust
En hopen op zijn zegen.

Dialect.

Van Ds. E. L. **NAUTA**: *hokkebaas*, houder van een detailnering in turf, briketten enz.

Van mej. **S. M. MENNES**: *femmelet*, sul; *knerpie*, een „vrijer” die wel met een meisje uit wil als zij betaalt; *op het ziekenhuis lopen*, lopend patiënt zijn van het Academisch Ziekenhuis.

Van de heer G. J. D. **MINGELEN**: *deun* is niet speciaal Leids. Ook in het Fries komt het voor. Galletje, broodje, eveneens in het Fries (stadsfries). Speciaal Leids is *hogie*, een smal, hoog broodje. *Hazegrauw* komt ook in het Vlaams voor: vgl. het gedicht van Gezelle: Het hazegrauw. *Hengsten* is meer studententaal dan volks-leids. *Pannenbier* (bier geschonken wanneer het huis onder de kap kwam) werd algemeen in Nederland geschonken. Van de „Biesiotkade” naar de Doezastraat liep een hoge wal met een zandvlakte ervoor, deze zandvlakte heette *Klein-Katwijk*.

De Commissie betuigt de inzenders haar hartelijke dank.

L. G. DE GRAAF

DE LEIDSE MONUMENTEN¹⁾

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD GEDURENDE HET JAAR 1955

Wanneer we een terugblik werpen op het afgelopen jaar en daarbij nagaan wat het belangrijkste feit is geweest, dat onder het bovenstaande opschrift dient te worden vermeld, dan is dat ongetwijfeld de voltooiing van de restauratie van het al-oude *Gravensteen*. Toen het bestuur van „Oud-Leiden” in 1937 aandacht schonk aan de bouwvallige staat, waarin dit gebouwencomplex verkeerde en een commissie in het leven riep om te trachten daarin verbetering te brengen, zal zeker niet de gedachte zijn opgekomen, dat het bijkans twintig jaar zou duren alvorens aan de wensen van „Oud-Leiden” zou zijn voldaan. Thans is het zover. Het Gravensteen is hersteld en heeft een waardige bestemming gekregen: Juridisch Studie Centrum van de Universiteit. Het spreekt wel vanzelf, dat de verwezenlijking daarvan het verlenen van concessies hebben vereist, o.a. het prijsgeven van de huisjes aan de Dienderspoort en het doorbreken met enige vensters van de zuid- en de noordgevel van het 17de eeuwse werkhuis, maar dit neemt niet weg, dat de poging om het Gravensteen voor verder verval te behoeden, te restaureren en een nuttige bestemming te hergeven met welslagen is bekroond. Onder leiding van het architectenbureau Ir. H. A. **VAN OERLE** en J. J. **SCHRAMA** is hier in overleg met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en met volle medewerking van het Gemeentebestuur een belangrijk werk tot stand gekomen, waarvoor we niet dankbaar genoeg kunnen zijn. Immers het aan historie rijke gebouwencomplex, oudtijds grafelijke, later stedelijke gevangenis, vergroot met een tuchthuis en een vierschaar, vertonende een aaneenschakeling van bouwstijlen, is een van de allerbelangrijkste monumenten van onze stad, een gebouw dat bovendien uniek gelegen is. Aan de ene zijde het historische Gerecht en de gerestaureerde Latijnse school en aan de andere zijde het Pieterskerkhof met de hoog oprijzende Pieterskerk en tal van andere fraaie oudegebouwen,

¹⁾ Twintigste vervolg.

tezamen vormende een van de mooiste en gaafste pleinen van ons land.

Het is ons niet mogelijk de restauratie op de voet te volgen; volstaan we daarom met enkele van de belangrijkste feiten te vermelden.

Bij het verwijderen van de kalklaag in drie van de kerkers kwamen enige 16de-eeuwse muurschilderingen van religieuze strekking aan de dag. Helaas zijn ze te laat ontdekt, zodat de Haagse restaurateur Gerhard Jansen ze slechts ten dele kon herstellen. Eén daarvan draagt het jaartal 1563 met de spreuk in **Gothisch** schrift: „Komt allen tot mij die met zonden zijn beladen. Ik ben een God van alle Genade”. Een schildering geeft een voorstelling van de kruisiging, een andere de geseling van Christus.

Het zal zelden zijn voorgekomen, dat in kerkers muurschilderingen werden aangebracht. Nog merkwaardiger is, dat de 16de-eeuwse schilderingen ten dele nog aanwezig zijn. De ontdekking en herstelling van deze schilderingen hebben dan ook aan het Gravensteen een bijzonder element toegevoegd.

In de v. m. gijzelkamer, thans hoogleeraarskamer, gelegen gelijkvloers aan de zuidzijde, is een uit het museum de Lakenhal afkomstige 17de-eeuwse schouw geplaatst, terwijl in de z.g. „**Riddercamere**” van de gevangenenstoren een schouw in oude stijl is opgetrokken naar een voorbeeld van één, aanwezig in de Stadstimmerwerf.

Ten behoeve van de zoldering van eerstvermelde zaal is een moerbalk aangebracht, afkomstig uit het pand Maarsmanssteeg nr. 12. Bij het schoonmaken bleek deze een fraaie en interessante 16de- of 17de- eeuwse beschildering te hebben van wijnranken.

De wanden van de v.m. keuken, thans ingericht tot garderobe, zijn voorzien van een zeer groot aantal 17de-eeuwse blauwe wandtegels, afkomstig van de gesloopte keuken van het pand Rapenburg nr. 35, nu deel uitmakende van de Amsterdamsche Bank.

Ten slotte maken we melding van de plaatsing van het **Rectorspoortje** naast het Gravensteen, tegenover de Papengracht, waarmede een oud verlangen van „Oud-Leiden” in vervulling is gegaan. Dit bijzonder fraai en kunst-historisch uiterst belangrijk bouwwerkje van Bentheimersteen werd in 1613 aan de zijde van de Pieterskerkgracht gebouwd als afsluiting van de tuin van de Rector van de Latijnse school ¹⁾. In het midden, boven, vertoont

¹⁾ Dr L. Knappert, Leids Jaarboekje 1905, bl. 16.

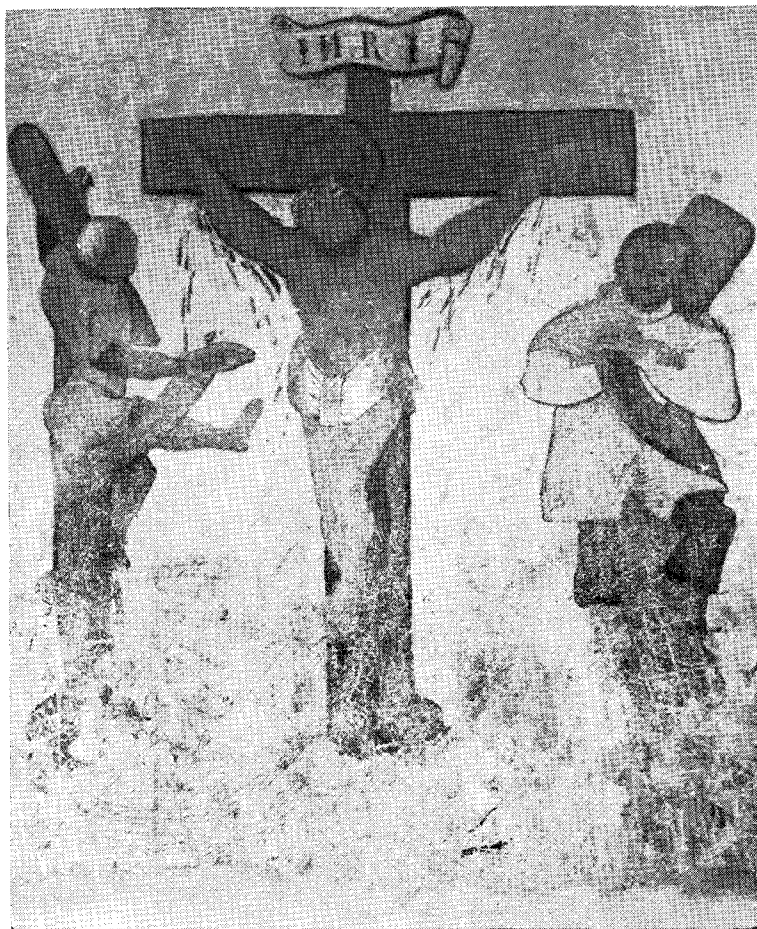

Foto Leids Stud. Cineasten Gezelschap

CHRISTUS AAN HET KRUIS.

Muurschildering (1566) in een der v.m. gevangencellen (thans spreekkamer) van het Gravensteen.

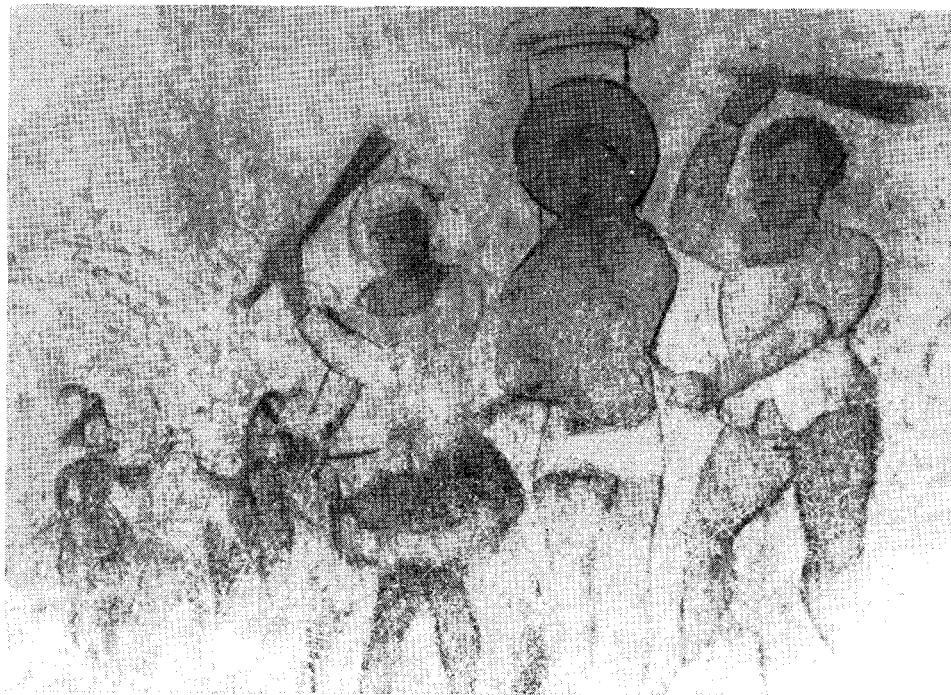

Foto Leids Stud. Cineasten Gezelschap

GESELING VAN CHRISTUS.

Muurschildering (1566) in een der v.m. gevangencellen (thans spreekkamer) van het Gravesteen.

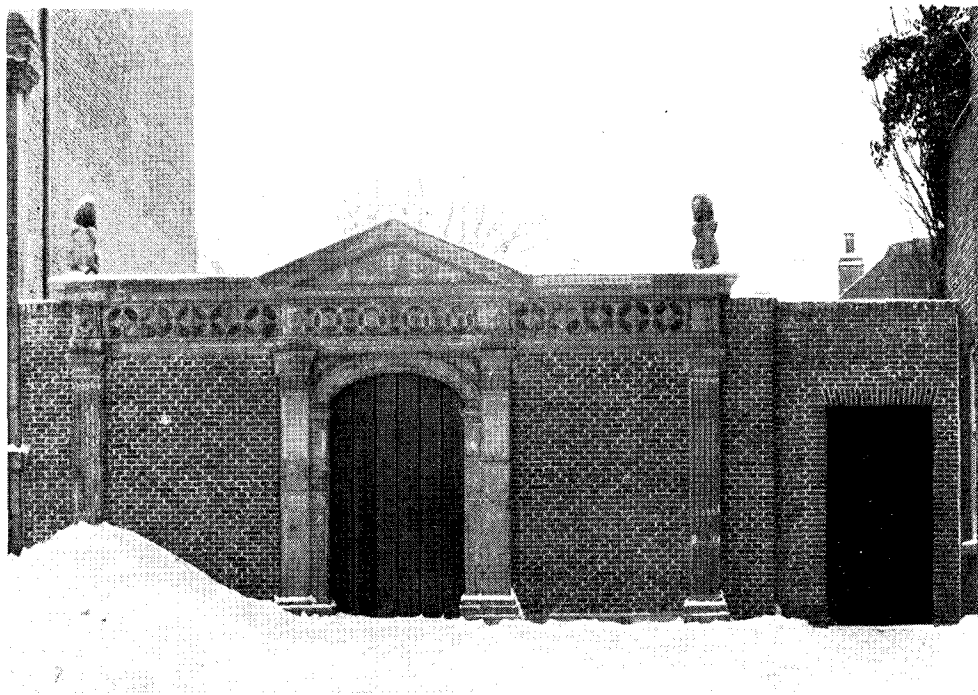

Foto Leids Stud. Cineasten Gezelschap

POORTJE VAN DE WONING VAN DE RECTOR VAN HET
GYMNASIUM. — Eertijds aan de Pieterskerkgracht t.pl.v. Mathesis.
Thans geplaatst naast de Vierschaar van het Gravesteen.

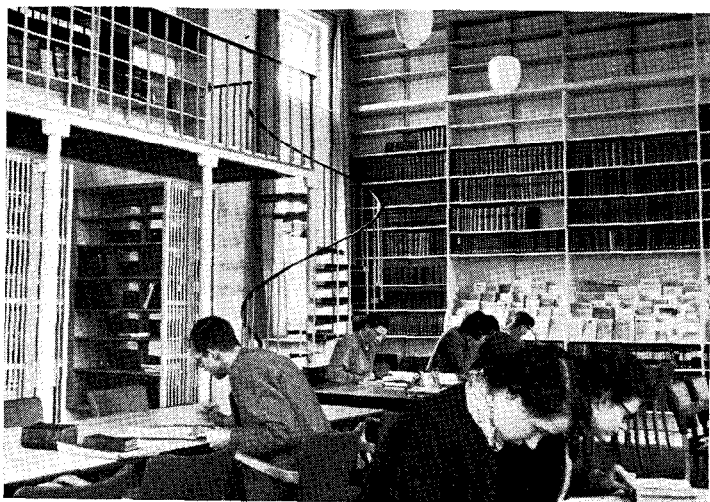

Foto Leids Stud. Cineasten Gezelschap

STUDIEZAAL OP DE EERSTE VERDIEPING VAN DE
VIERSCHAAR VAN HET GRAVESTEEEN.

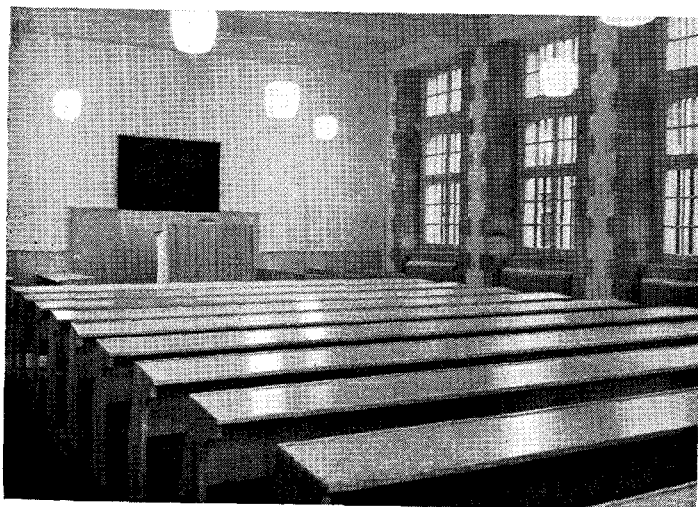

Foto Van Vliet

COLLEGEZAAL IN DE BENEDENVERDIEPING VAN DE
VIERSCHAAR VAN HET GRAVESTEEEN.

zich het beeld van Pallas Athene en aan weerszijden bevindt zich een leeuw, houdende het stadswapen in zijn klauwen. In de vorige eeuw is dit poortje afgebroken en naar het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam overgebracht. Mede door toedoen van Prof. Dr. L. **KNAPPERT**, toenmaals Voorzitter van „Oud-Leiden”, werd het poortje naar onze stad teruggebracht, maar men slaagde er toen niet in een goede plaats daarvoor te vinden, zodat het voorlopig een veilige plaats in de Lakenhal vond. Plaatsing terzijde van het Gravensteen blijkt een gelukkige gedachte te zijn. Behalve, dat het stadsbeeld een uniek poortje heeft teruggekregen, vormt het poortje een fraaie afsluiting van het terrein naast het Gravensteen.

Na het geen vorig jaar is medegedeeld over de *St. Pancras of Hooglandsekerk* kan worden volstaan met op te merken, dat het zuidertransept thans in de steigers is geplaatst en met de restauratie onder leiding van het architectenbureau **DEKKER** en **VAN DEK STERRE** te Leiderdorp is begonnen.

Aangezien de *R. K. Kerk van de H. Lodewijk aan het Steenschuur* nr. 19 – oorspronkelijk het *St. Jacobs Gasthuis*, gebouwd in 1538 – door de Bisschop van Haarlem is aangewezen als Parochiekerk van een nieuw opgerichte parochie, welke tevens Dekenale Kerk zal zijn, wordt de kerk thans aan twee zijden vergroot. Aan de westzijde zal tevens een pastorie worden gebouwd. Tegelijkertijd vindt een restauratie plaats, zowel van de kerk als van de aan de gemeente Leiden in eigendom toebehorende toren. De leiding van de werkzaamheden berust bij het architectenbureau Ir. H. A. **VAN OERLE** en J. J. **SCHRAMA**.

De regentenkamer van het *St. Jacobshofje*, Doezastraat nr. 25, is na te zijn gerestaureerd weer als zodanig ingebruikgenomen ten behoeve van het *St. Jacobshofje* en het *Salvatorhofje*. Verschillende 16de- en 17de-eeuwse schilderijen van laatst vermeld hof, welke zich sinds ongeveer 90 jaar in de Lakenhal bevonden, hangen thans in het regentenvertrek. Hieronder bevindt zich het portret uit ± 1645 van **PAUWELS CLAESZ. DE GOEDE**, de stichter van het *Salvatorhofje* aan de Steenstraat. De stichter ziet dus weer neer op de regenten, wanneer zij in vergadering bijeen zijn. Dit kan niet gezegd worden van de stichter van het *Hofje van Cornelis Sprongh* aan de Doezastraat hoek Rapenburg (oorspronkelijk Breestraat). Tot voor kort hingen in de regentenkamer van dit hofje de 17de-eeuwse portretten van **CORNELIS SPRONGH** en zijn

echtgenote **JOHANNA MARIA WITTERT VAN DER AA** ¹⁾). Edoch, ze bevinden zich daar niet meer, want ze zijn overgebracht naar de woning van de regent Jhr Mr R. W. C. G. A. **WITTERT VAN HOOGLAND**, militair attaché bij het Ned. Gezantschap, thans wonende te Ottawa (Canada). Jammer, want het testament van **CORNELIS SPRONGH** bepaalt: „de schilderijen van mij en mijne huysvrouw mitsgaders van ons kind en van onse voorouders, sullen gehouden werden en onverkocht en gehangen *werden* in *het huys op de Breedestraat*”.

De restauratie van de Waag en de *Boterhal* vordert gestadig. Tijdens het werk is gebleken, dat het complex in een vergaande staat van verval verkeerde, zodat we dankbaar moeten zijn, dat het belangrijke monument door een algehele restauratie in ere wordt hersteld. De leiding berust bij de Dienst der Gemeentewerken.

De pilastergevel met fronton van het pand Rapenburg 6 (het Prytaneum) staat thans in de steigers, daar algeheel herstel van de gevel en van de kap noodzakelijk bleek te zijn. Wijziging van het uiterlijk aspect zal daarbij niet plaatsvinden. De leiding is in handen van de architect Ir. J. **KRÜGER** te Voorburg.

De stenen molen van de *Slagh- of Stadspolder*, gelegen achter de Maresingel, welke in slechte staat verkeerde, is door de goede zorgen van de Vertegenwoordiger van de polder, de heer M. W. **DEN HARTOGH**, geheel hersteld. De molen, welke vooral van de trein uit goed zichtbaar is, maalt weer, dat het een lieve lust is. Het werk is uitgevoerd door de molenmaker G. **VERBIJ** te Hoogmade.

Het onaanzienlijke winkelpand op de hoek van de *Korevaarstraat* en het *Levendaal*, zuidzijde, werd ter verkrijging van een betere verkeersregeling gesloopt.

Het woonhuis Houtstraat 2 is verbouwd tot garage met bovenwoning. Naar onze mening behoren in dit gedeelte van de stad — omgeving Rapenburg, Gravensteen en Pieterskerk — geen garages te worden toegelaten. Jammer, dat het bestemmingsplan voor de binnenstad, dat voor zover betreft het onderhavige stadsdeelte,

«) Het portret van **JOHANNA MARIA WITTERT VAN DER AA** is te zien op een foto van de salon van de familie **WITTERT VAN HOOGLAND**, afgedrukt in het tijdschrift *Libelle* van 25 september 1953 en in de Katholieke Illustratie van 30 oktober 1954.

reeds vele jaren ten stadhuize in ontwerp gereed ligt, nog niet van kracht is.

Wie vroeger onder de bekoring kwam van de bijzondere sfeer van het voorste gedeelte van de *Hortus* zal nu bij het inlopen daarvan goed doen zijn ogen zoveel mogelijk te sluiten. Daar is n.l. een groot semi-permanent gebouw opgericht, waardoor vooral de Hortus, maar ook de aangrenzende achtertuin van het huis van Curatoren ten zeerste aan schoonheid hebben ingeboet. Het is werkelijk ontstellend wat hier is geschied.

Er is nog iets waarmede we geen vrede hebben. Op de hoek van de Stille Rijn tegenover het „Huys ter Lugt” was een door een oude tuinmuur afgesloten terrein. De muur is afgebroken en ter plaatse is een werkplaats gebouwd *met een plat dak*. Dat zó iets lelijks in 1955 in onze stad — en nog wel op een belangrijk punt — tot stand kon komen, hadden we niet gedacht. Nog wat meer van dergelijke bouwsels in onze binnenstad en zij heeft haar charme verloren.

Wij eindigen daarom ons overzicht ditmaal met de woorden:

LEYDEN, LET OP UW SAECK.

A. BICKER CAARTEN

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN EN OMSTREKEN

VERSCHENEN IN 1955 EN AANWINSTEN VOOR DE
BIBLIOTHEEK VAN HET GEMEENTEARCHIEF IN 1955 ¹⁾

TH. G. APPELBOOM, Een houten handboog gevonden te Wasse-
naar; in: Westerheem 111, nr. 11-12 (nov.-dec. 1954), blz.
96-99.

BEELD-DOCUMENTATIE der Gemeente Katwijk. 1954.

J. BELONJE, De afkomst van het geslacht van Egmond van de
Nijenburg; in: Jaarboek v. h. Centraal Bureau v. Genealogie
1955, blz. 38-76.

J. J. BEYERMAN, De reis van Prins Filips van Spanje door
(Zuid-)Holland in 1549; in: Zuid-Hollandse Studiën IV (1954),
blz. 112-129. (Hierin ook het bezoek aan Leiden).

J. BOSCH, Mr W. Bilderdijk's briefwisseling, aanvullende uit-
gave, 1 (1772-1794). — (Diss. V. Un. Amsterdam, 1955).

CATALOGUS Van vergrootglas tot oog der wetenschap (Ten-
toonst. Rijksmuseum v. d. geschiedenis der natuurwetenschappen
te Leiden, 1954).

CATALOGUS van de tentoonstelling, gehouden van 15 jan.—
15 febr. 1955 in het Stedelijk Museum „De Lakenhal”, bij de
herdenking van de 150ste sterfdag van Betje Wolff en Aagje
Deken. 1955.

CATALOGUS van de tentoonstelling van tekeningen van James
Ensor tot heden, georganiseerd in het Holland festival 1955 en
gesteld onder auspiciën van de Gemengd Technische Commissie
tot uitvoering van het Nederlands-Belgisch Cultureel Accoord.
17 juni-1 aug. 1955.

W. F. DAEMS en **L. J. VANDEWIELE**, Noord- en Zuid-Neder-
landse stedelijke pharmacopeeën. 1955.

1. H. VAN EEGHEN, Inventaris van het familie-archief **Backer**.
1954.

¹⁾ Hierbij ook aanvullingen over 1953 en 1954, alsmede enige hand-
schriften.

S. J. **FOCKEMA ANDREAE**, Willem 1, graaf van Holland, 1203—1222 en de Hollandse Hoogheemraadschappen. 1954.

S. J. **FOCKEMA ANDREAE**, Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging (Med. der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks, deel 18, nr. 15). (1955).

A. **GALJAARD**, Van bolwerk tot speelweide, de groenvoorziening van Leiden (1954) (stenc.).

GIDS voor de tentoonstelling in het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden gehouden op 3-6 september 1954. 1954.

Lisser Arkadia door **JAN DE GRAAFF SYMONDSZON**, gedoopt Lisse 4 dec. 1746, overleden Leiden 4 mei 1795 in de gevangenis wegens verzet tegen Franse troepen, zoon van Symon Cornelisz. de Graaff en Trijntje Meinderts van Asselt. ± 1770.

A. **GRAAFHUIS**, Pleidooi voor een staatsman (J. R. Thorbecke) ; in: De Gids, mei 1954).

H. A. **HÖWELER**, Betje Wolff en Lucretia van Merken. Overdr. uit Gedenkboek 1954 Betje Wolff en Aagje Deken.

H. J. **HONDERS**, Gedenkboekje t. gel. v. h. 75-jarig bestaan v. d. Ver. v. Chr.¹ Nat. Schoolonderwijs te Wassenaar (1955).

N. U. **JAPIKSE**, Wat een onderzoek in het archief van het „Sinte Katrinen Gasthuys” te Leiden aan het licht gebracht. in: Nederl. Archievenblad, 59, nr 2, blz. 54.

KRONIEK van de parochie St Petrus en Paulus (te Leidschen-dam) 1955.

H. L. **KRUMEL**, Basyn; in: Ons voorgeslacht, IX, nr. 48 (juli—aug. 1954), blz. 74-78.

LEIDEN UW STAD, uitg. Gemeentebestuur 1955.

J. **VAN DER NEUT**, Haring en wittebrood; in: N.C.R.V., Schoolradio 1 (1955/6), blz. 15-20.

H. **DE NIE**, Het geslacht De Nie (De Hennin) in Nederland. (stenc.) 1955.

E. **PELINCK**, Openbare gebouwen en de voornaamste daarin gevestigde instellingen te Leiden tot 1850. (Getypt in 4 ex.: Gem.-archief Leiden, Ver. Oud-Leiden, Bibl. Rijksdienst voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage en de samensteller). 1955.

E. **PELINCK**, Reizigers te Leiden, met klapper (Getypt in 3 ex.: Gem. archief, Universiteitsbibliotheek en de samensteller), (1955).

R. R. **POST**, Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen. 1954.

PROGRAMMA van de lezingen, conferenties, enz., gehouden gedurende de Leidse week voor Internationale Samenwerking van 20-25 april 1955.

OFFICIEEL PROGRAMMA voor de Inhuldigungsfeesten te Leiden op 22 en 23 sept. 1898.

J. G. N. RENAUD, Ter Does, ein Rundling des 13. Jahrhunderts Prov. Zuid-Holland; in: Berichten v. d. Rijksdienst v. h. Oudh. Bodemonderzoek, V (1954), blz. 137-153.

W. H. VAN SETERS, Prof. Johannes Brosterhuysen (1596—1650), stichter en opziener van de Medicinale Hof te Breda; in: Jaarb. v. d. Geschied- en Oudh. Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom”, VI (1953), blz. 106-151.

F. STOKHUYZEN, Familieboek Stokhuyzen. 195 1.

MARSHALL W. S. SWAN, The pilgrims in Holland. Amsterdam 1953.

1935-1954. Twenty years of the bio-theoretica series. Publications of the „Prof. Dr. Jan van der Hoeven Foundation for the theoretical biology of animal and man, attached to Leiden University. Uitgave van E. J. BRILL, Leiden, z.j. (1954).

UITBREIDING VAN DE ELECTRICITEITSFABRIEK. z.j. (1954).

J. W. VERBURGT, The „pilgrim fathers” at Leyden. 1955.

B. A. VERMASEREN. De werkzaamheid van Janus Douza Sr († 1604) als geschiedschrijver van Holland; in: Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Genootschap, 69 (1955), 49-107.

CHR. C. VLAM, De vioolmakers Boumeester te Leiden; in: Mens en melodie X (1955), blz. 151-155.

LEIDS VOLKSLEVEN. Samengesteld door de Commissie voor Volkskunde van de Vereniging „Oud-Leiden”. 1953.

VAN BRUISEND WATER TOT RUISEND GRAAN. Honderd jaar Haarlemmermeer, 1855-1955. z.j. (1955).

N. N., Van Wingen (Twee eeuwen Leidse warmoezers) ; in: Ons Voorgeslacht IX, nr 48(juli—aug. 1954), blz. 79-85.

D. WYBENGA, Leiden vroeger en nu z. j. (1955).

N.B. Het register op alle in de Leidse Jaarboekjes behandelde persoons- en plaatsnamen, samengesteld door Ir. G. L. Driessen, is voor leden van Oud-Leiden te raadplegen op het gemeente-archief.

INHOUD

	Blz.
Woord vooraf	5
Vereniging „Oud-Leiden”	
Bestuur en Commissies	6
Correspondenten in Rijnland	8
Derde aanvullende ledenlijst	9
Jaarverslag 1955	11
Rekening en verantwoording over 1955	18
Overzicht financiën Commissie „Het Leidsche Woonhuis”	20
Jaarverslag 1955 Commissie „Het Leidsche Woonhuis” .	21
Jaarverslag 1955 Commissie voor Volkskunde	22
Korte Kroniek van Leiden en omstreken 1955	23
In memoriam	
Th. Kwakman (1875-1955) door G. M. ZOETEMELK . .	39
H.J. P. Wassenaar (1894-1955) door Mr. W. DE CLERCQ	41
L. Verkoren (1888-1955) door J. B. VOLKERS	42
Bijdragen	
De Rijnlanden door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE . . .	45
De restauratie van het Groene Kerkje door Ir. J. J. RAUE	
en Ir. C. L. TEMMINCK GROLL	57
De Ravenspoort door Mr. J. BELONJE	66
De Leidse glippers door W. A. FASEL	68
Flitsen uit de kerkelijke geschiedenis van Zoetermeer-	
Zegwaart na de Reformatie door Dr. J. J. WOLDENDORP	87
De Pedellen-staven der Universiteit door O. C. D.	
IDENBURG—SIEGENBEEK VAN HEUKELOM	112
Rembrandt als molenaarszoon door A. BICKER CAARTEN	117
Rijnlands oudste nog bestaande molen door A. BICKER	
CAARTEN	128
Deining in het zeventiende-eeuwse Alphen door E. VAN	
ELK	134
De Leidse stadsboden en hun ambtsbroeder Gijsbert van	
Rijkshuysen door Mr. R. VAN ROIJEN	136
De vergaderzaal van Kunst Wordt Door Arbeid Ver-	
kregen door E. PELINCK	154
Leidse Kinderherinneringen door J. C. DE Loos;	

naschrift van F. A. LE POOLE	162
Bladvulling, medegedeeld door G. M. ZOETEMELK . . .	164
Aanvullingen op het boekje „Leids Volksleven” door L.G. DE GRAAF	165
De Leidse monumenten door A. BICKER CAARTEN . . .	167
Literatuur betreffende Leiden en omstreken	172